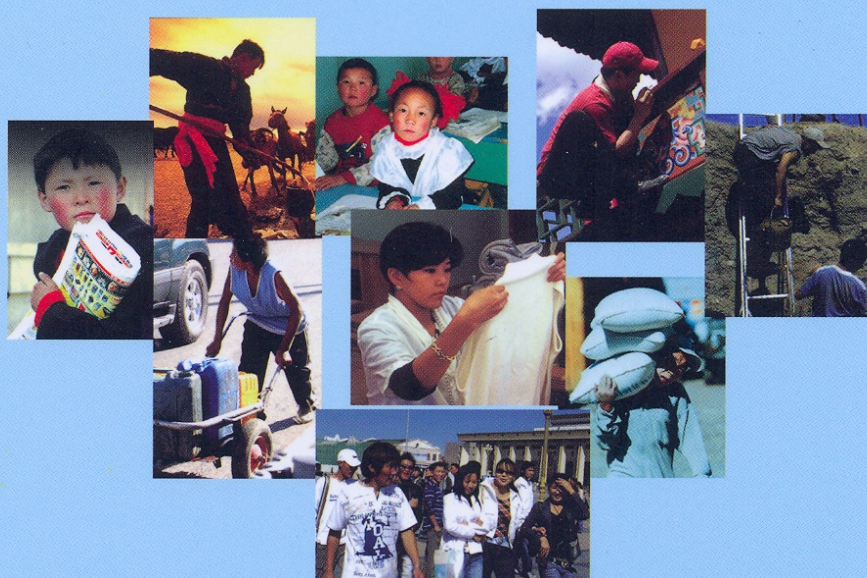

ХҮҮХДИЙН АЖЛЫГ ОЙЛГОХҮЙ ХӨТӨЛБӨР СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАНГИЙН ЦУВРАЛУУД, 2009 ОНЫ 6-Р САР

Монгол Улсын хүүхдийн хөдөлмөр ба залуучуудын ажил эрхлэлтийг ойлгохуй

2009 оны 6-р сар

ТОЙМ

1. Мянганы Хөгжлийн Зорилтод чиглэсэн үйл ажиллагааны нэг гол хэсэг нь хүүхдийн хөдөлмөр, залуучуудын ажилгүйдэл гэсэн хоёр тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх явдал юм. Энэ хоёр асуудал нь нийгмийн эмзэг байдал, нийгмийн гадуурхалд хүргэж болзошгүй төдийгүй ирээдүйд ажиллах хүчний чадвар боломжийг бууруулж, насан туршийн ажил эрхлэлтийн хэв маяг, цалин хөлсний түвшинд сөргөөр нөлөөлөх болно. Хүүхдийн хөдөлмөр ба залуучуудын ажилгүйдэл нь бодлогын арга хэмжээний нийтлэг эрэлт хэрэгцээгээр хоорондоо нэгдсэн харилцан уялдаа бүхий хоёр асуудал (Доорхи зургийг харна уу) юм. Хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж байсан, сургуулиас эрт завсардагсад зэрэг боломжийн ажил эрхлэхэд шаардагдах хүмүүн капиталыг хуримтлуулах бололцоо бага байсан хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн үр дүн маш муу байдаг. Түүнчлэн хүүхдийн хөдөлмөр болон хөдөлмөрийн зах зээлийн үр дүнгийн хоорондын харилцан хамаарал өөр чиглэлээр ч илэрч болно. Тухайлбал, хөдөлмөрийн зах зээлийн талаарх ирээдүйн төсөөлөл нь хангалтгүй байгаа өрх гэр хүүхдүүдийнхээ хүмүүн капиталд оруулах хөрөнгө оруулалтыг бууруулдаг.

2. Энэхүү тайлан нь Монгол Улсын хүүхдийн хөдөлмөр, залуучуудын ажил эрхлэлтийн асуудлыг авч үзнэ. Үүнд сургуульд хамрагдалт, ажил эрхлэлт болон хөдөлмөрийн зах зээл дээрх байр суурь зэрэг үзүүлэлтүүдийг ашиглан хүүхдийн хөдөлмөр, залуучуудын ажил эрхлэлтийн эдийн засгийн ба нийгмийн тодорхойлогч хүчин зүйлсэд дүн шинжилгээ хийв.
3. Энэхүү тайланг Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллага, НҮБ-ын Хүүхдийн Сан, Дэлхийн Банкны хамтарсан судалгааны санаачлага буюу "Хүүхдийн Ажлыг Ойлгохуй" (ХАО) төслийн дэмжлэгтэйгээр боловсрууллаа. Тайлан нь Үндэсний Статистикийн Хороо, засгийн газрын холбогдох яам, орон нутгийн судалгааны байгууллагууд, ХАО төслийн ажлын баг, ОУХБ-ын Хүүхдийн Хөдөлмөрийг Устгах Олон Улсын Хөтөлбөр, НҮБ-ын Хүүхдийн Сан, Дэлхийн Банкны Суурин Төлөөлөгчийн газрын хамтын бүтээл юм.

ХҮҮХДИЙН АЖИЛ

Хүүхдийн ажил эрхлэлт

4. Монгол улсад цөөн бус тооны хүүхдүүд ажил эрхэлж байна. 2006 оны байдлаар 7-14 насны 36,000 хүүхэд ажил эрхэлж¹ байгаа тооцоог өмнөх судалгаатай харьцуулахад ажил эрхэлж буй хүүхдийн тоо нэмэгдсэн хандлага ажиглагдаж байна. 2002-2003 онд 7-14 насны нийт хүүхдийн 7 хувь ажил эрхэлж байсан бол 2006 онд 10 хувь болж өссөн байна. Ийнхүү нэмэгдсэн хүүхдүүд бол суралцахын хажуугаар ажил эрхэлж байгаа хүүхдүүд байна.
5. Хүүхдийн ажил эрхлэлт нь байршил, бүс нутаг, нас, хүйсээр ялгаатай байна:
 - Ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийн дийлэнх нь хөдөө орон нутагт (хөдөө аж ахуйн салбарт) байна.
 - 2006 оны Ажиллах хүчний судалгааны дүнгээр хүүхдийн ажил эрхлэлт бүс нутгаар ихээхэн ялгаатай байгаа нь хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах үйл ажиллагааг газар зүйн ялгаатай байдлаар төлөвлөж хэрэгжүүлэх хэрэгтэйг харуулж байна.
 - Ажил эрхэлж буй 7-14 насны хөвгүүдийн тоо охидынхоос илүү байна. Гэхдээ үйлдвэрлэлийн бусад үйл ажиллагаанд энэ ялгаа арилж, охидын оролцоо нэмэгдэж байна.
 - Хүүхдийн нас нэмэгдэх тусам ажил эрхэлж буй хүүхдийн тоо нэмэгдэж байна. Гэхдээ ажил эрхэлж буй бага насны хүүхдүүдийн тоо тийм ч цөөхөн бус байна.
6. Ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийн дийлэнх нь хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллаж байна. Эдийн засгийн идэвхтэй 5-14 насны хүүхдүүдийн 90 гаруй хувь нь хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллаж байхад энэ үзүүлэлт үйлчилгээний салбарт таван хувь, боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарт нэг хүрэхгүй хувьтай байна. Ажил эрхэлж байгаа бараг бүх хүүхэд нас, хүйс, байршлаас үл хамааран өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй оролцож байна. Цөөн тооны хүүхэд буюу нэг хүрэхгүй хувь нь аж ахуйн нэгж, байгууллагад цалинтай ажил эрхэлж байна.

Гэрийн ажил дахь оролцоо

7. Олон хүүхэд үйлдвэрлэлийн бусад үйл ажиллагаанд, ялангуяа гэрийн ажил хийхэд оролцож байна. Гэрийн ажил нь Олон Улсын Үндэсний Тооцооны Системийн (ҮТС) бус үйл ажиллагаа бөгөөд ихэнх тохиолдолд хүүхдийн хөдөлмөрийн тооцоонд ордоггүй. 2006 оны байдлаар 7-14 насны нийт хүүхдийн 78 хувь өөрийн гэртээ эцэг эхийнхээ эсвэл асран хамгаалагчийндаа гэрийн ажил хийж байна. Гэрийн ажлыг хийхэд эрт бага наснаас оролцож байгаа бөгөөд цаг их зарцуулж байна. Хөвгүүдтэй харьцуулахад охид гэрийн ажилд илүүтэй оролцож байгаа ч ийм ажлыг тооцохгүй байгаагийн улмаас хөвгүүд ажил түлхүү хийж байгаа дүр зураг гарахад нөлөөлж байна.

Хүүхдийн ажил боловсролд хэрхэн нөлөөлж буй нь

8. Хүүхдийн ажил эрхэлснээр хүүхэд сургуульд сурах, боловсрол эзэмшихэд нь хэрхэн нөлөөлж буйг тооцох нь ажил эрхлэлтийн урт хугацааны үр нөлөөг тодорхойлох нэг

¹ Ажил эрхэлж буй хүүхдүүд нь зах зээлийн бүх төрлийн үйлдвэрлэл болон зах зээлийн бус тодорхой нэр төрлийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд (өөрийн хэрэгцээнд зориулан үйлдвэрлэж буй бараа бүтээгдэхүүн) оролцож буй хүүхдүүдийг хамарсан өргөн хүрээний ойлголт юм (Шигтгээ 1-ийг харна уу). Энэ нь албан болон албан бус салбар дахь хөдөлмөр эрхлэлт болон өрхийн болон өрхөөс гадуурх ажлыг хамардаг.

чухал хүчин зүйл болдог. Ажил эрхлэх нь хүүхдийн сурч боловсрох, үр дүнтэй ажиллах боломжийг бууруулж, улмаар хүүхдийн хөдөлмөр нь бүх нийтээр боловсрол эзэмших зорилтыг хэрэгжүүлэхэд саад тотгор учруулан, залуучууд үр дүнтэй, бүтээлч хөдөлмөр эрхлэх нөхцлийг хаан боогдуулдгийг эмпирик судалгааны дүн харуулж байна. Сургуульд хамрагдалтын түвшинг насны бүлгээр тооцсон дүнгээс үзэхэд бүх насанд ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийн сургуульд хамрагдалт ажил эрхлээгүй хүүхдүүдийнхээс доогуур байна. Ажил эрхэлж буй 7-13 насны сурагчдын сургуульд суралцах дундаж хугацаа ажил эрхэлдэггүй сурагчдын дундаж хугацаанаас 2 жилээр богино байна. Тухайн насныхны суралцаж буй дундаж ангийн үзүүлэлтийг тооцоход хүүхэд ажил эрхлэх нь анги дэвшин суралцах явцыг сааруулж байна.

Хүүхдийн хөдөлмөрийг тодорхойлогч хүчин зүйлс

9. Бага насны хүүхдүүд (бие даан амьдарч буй хүүхдүүдээс бусад) өөрсдөө цагаа хэрхэн зарцуулах талаар бие даан шийдвэр гаргадаггүй тул яагаад эцэг эх нь хүүхдээ сургуульд явуулалгүй, гэрт нь үлдээж эсхүл ажил хийлгэж байгааг судлан тооцсоноор хүүхэд ажиллах болсон шалтгааныг тодруулах боломжтой. Хүүхдийн цаг ашиглалтын талаар шийдвэр гаргахад нөлөөлж буй зарим хүчин зүйлийг олон үзүүлэлтээр судлан шинжилгээ хийсэн дүнг нэгтгэн танилцуулж байна. Үүнд:
- *Хүүхдийн нас ба хүйс.* Судалгааны дүнгээс үзэхэд хүүхдийн ажил хийх магадлал нас ахих тусам нэмэгдэж байна. Эцэг эх хүүхдээ сургуульд сургах эсхүл ажиллуулах шийдвэр гаргахдаа хүүхдийн хүйсийн асуудлыг зарим талаар харгалзан үзэж байна. Гэхдээ ийм шийдвэрийн үр дагаврын цар хүрээ тийм ч нөлөөлөхүйц жинтэй бус байна.
 - *Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин.* Эцэг эхийн боловсролын түвшин өндөр байх тусам хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэлт буурч байна. Өрхийн тэргүүлэгч нь дээд боловсролтой өрхийн хүүхдүүд ажил хийхэд зарцуулж буй цаг багасч, харин сургуульд сурахад зарцуулж буй цаг нь нэмэгдэн сургуульд бүрэн хамрагдаж байхад өрхийн тэргүүлэгч нь бичиг үсэгт тайлагдаагүй өрхөд энэ байдал эсрэгээр буюу хүүхдүүд ажил эрхлэхэд зарцуулах цаг нь нэмэгдэж, сургуульд суралцах цаг нь буурч байна.
 - *Өрхийн орлого.* Хүүхэд сургуульд хамрагдах эсхүл ажил эрхлэх шийдвэр гаргахад өрхийн орлогын түвшин чухлаар нөлөөлдөг. Орлогын түвшин нэмэгдэхийн хэрээр хүүхэд бүтэн цагаар ажил эрхлэх нь буурч, харин сургуульд суралцах цаг нь нэмэгдэж байна.
 - *Байршил.* Хүүхдийн амьдарч буй байршил тэдний цаг ашиглалтад их нөлөөтэй байна. Иймд хүүхдийн хөдөлмөрийг бууруулах, сургуульд хамрагдалтыг нэмэгдүүлэхийн тулд тодорхой бүс, байршлаар арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Хөдөө орон нутагтай харьцуулахад сургуульд бүрэн хамрагдаж буй хүүхдийн эзлэх хувь хот суурин газарт 9 хувиар илүү байгаа бөгөөд суралцахын хажуугаар ажиллаж буй хүүхдүүдийн эзлэх хувь 6 пунктээр доогуур байна.

Хүүхдийн хөдөлмөр

10. Хүүхдийн эрхэлж буй ажил нь хүүхдийн хөдөлмөрийн ангилалд хамаарах эсэхийг тодорхойлох нь олон улсын хөдөлмөрийн гэрээ конвенц, Монгол улсын хууль тогтоомжид заасны дагуу хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах заалтыг хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэгтэй. Ажил эрхэлж буй хүүхдийн доторхи хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдийг нарийвчлан тооцох нь бодлогын хувьд чухал ач холбогдолтой. Үндэсний хууль тогтоомжийн дагуу хүүхдийн хөдөлмөрийг тооцохдоо ажил эрхэлж буй 5-14 насны бүх хүүхэд, аюултай ажил эрхэлж буй 15-17 насны бүх хүүхдийг хамруулна.

Энэ ангиллын дагуу тооцоход Монгол Улсад хүүхдийн хөдөлмөр түгээмэл байна. Хөдөлмөрийн насны доод хязгаар болох 15 наснаас доош насны 43,000 гаруй хүүхэд эдийн засгийн идэвхтэй үйл ажиллагаа эрхэлж байгаагаас гадна 15-17 насны 13,000 хүүхэд аюултай ажил эрхэлж байна. Энэ хоёр бүлгийг нэгтгэн тооцоход 5-17 насны нийт 56,000 хүүхэд хөдөлмөр эрхэлж байна.

ЗАЛУУЧУУДЫН ХӨДӨЛМӨРИЙН ЗАХ ЗЭЭЛИЙН ҮР ДҮН

Залуучуудын цаг ашиглалтын төлөв байдал

11. 15-24 насны залуучуудын бараг 50 хувь нь зөвхөн суралцаж, 28 хувь нь бүтэн цагийн ажил эрхлэн, 6 хувь нь ажил идэвхтэй хайж байна. Ажил эрхлэх, суралцах хоёр бие биенээ үгүйсгэсэн ойлголт биш, энэ хоёр үйл ажиллагаа хамтдаа байж болно. 15-24 насны залуучуудын 5 хувь нь суралцахын хажуугаар ажил эрхэлж байна. Нийт залуучуудын 13 хувь нь идэвхгүй буюу ажил эрхэлдэггүй, суралцдаггүй байна. Эдгээр залуус ажиллах итгэл алдарсан эсхүл хөгжлийн бэрхшээлтэй залуус юм. Залуучуудын 2 орчим хувь бүрэн бус ажил эрхэлж байгаа бөгөөд судалгаа авахаас дөрвөн долоо хоногийн өмнө нэмэлт ажил эрхлэх боломжтой байсан хүмүүс юм.
12. Залуучуудын цаг ашиглалтын төлөв байдалд хот хөдөөгийн хөдөлмөрийн зах зээлийн ялгаа ихээхэн нөлөөлж байна. Хот суурингийн залуустай харьцуулахад хөдөө орон нутгийн залуус ажил эрхлэх боломж илүү бөгөөд ажилгүйдэлд өртөх нь бага байгаа нь хөдөө аж ахуйн салбар зонхилон, ажиллах хүчнийг шингээж байгаатай холбоотой. Харин хот суурин газрын залуус боловсрол эзэмших илүү сайн бололцоог ашиглан сургуульд удаан хугацаагаар сурч, ажиллах хүчний эгнээнд нэлээд хожуу үед шилжин орж байна. Хот суурин газрын залуучууд боловсрол эзэмших, сургуульд бүрэн суралцах нь хөдөөний залуучуудаас илүүтэй байна.

Залуучуудын цаг ашиглалтын чиг хандлага

13. 2002-03 болон 2006-07 оны Ажиллах хүчний судалгааг харьцуулахад удаан хугацаагаар суралцаж буй залуусын тоо нэмэгдсэн байна. Суралцаж буй залуусын тоо хоёр судалгааны хоорондох хугацаанд 6 пунктээр нэмэгджээ. Гэхдээ үүнийг залуучууд сурч боловсрохын тулд ажил эрхлэх хугацаагаа хойшлуулж байна гэж үзэхээргүй байна. Дээрх хугацаанд ажил эрхэлж буй залуучуудын хувь тун ялимгүй буурчээ (0.5 пункт). Суралцахын хажуугаар ажиллаж буй залуучууд суралцагч залуучуудын тоог нэмэгдүүлснээс гадна олон залуу хүн ажилгүй дэмий цаг өнгөрөөхийн оронд суралцах болжээ.

Залуучуудын ажил эрхлэлтийн бүтэц

14. Ажил эрхэлж буй залуучуудын дийлэнх нь өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй оролцож байна. Ажил эрхэлж буй залуучуудын тэн хагасаас илүү хувь нь өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй оролцож, харин нийт залуучуудын 25 хувь нь цалин хөлстэй ажил, 21 хувь нь хувиараа хөдөлмөр эрхэлж байна. Эндээс харахад дийлэнх залуус хөлсгүй эсхүл бага хөлстэй ажил хийж байгаа аж. Эдгээр нийт тооцоонд хот хөдөөгийн залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн ихээхэн ялгаа нуугдаж буй. Хөдөө орон нутагт өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй оролцох нь зонхилж байхад хот суурин газарт цалин хөлстэй ажил эрхлэх нь түгээмэл байна.

Залуучуудын ажилгүйдэл ба ажилгүй, идэвхгүй байх нь

15. Монголын 15-24 насны нийт залуучуудын ажилгүйдлийн түвшинг тооцоход харьцангуй бага буюу долоон хувьтай гарч байна. Ажиллах хүчин дэх 15–24 насны залуучуудын 17 хувь нь ажилгүй байна. Итгэл алдарсан залуусыг хамруулан тооцдог ажилгүй, идэвхгүй байх явдлыг хэмжих нь залуучуудын ажил эрхлэлтийн байдлын сул талыг бодитой хэмжих бололцоо олгодог. Энэ аргачлалаар тооцоход ажилгүй, идэвхгүй байх түвшин өндөр гарч байна. 15-24 насны залуу эрэгтэйчүүдийн 11 хувь, залуу эмэгтэйчүүдийн 14 хувь нь ажилгүй, идэвхгүй байна. Бусад насныхантай харьцуулахад 15-17 насны залуучуудын дунд ажилгүйдэл, ажилгүй идэвхгүй байх нь бага байгаа бөгөөд эндээс харахад хөдөлмөрийн зах зээлд хүний капитал хуримтлуулан бэлтгэгдэн орж буй залуучууд ажил олоход илүү бэрхшээлтэй байж болох юм.

Залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн сул тал

16. Залуучууд болон насанд хүрэгсдийн ажил эрхлэлтийн шинж байдлын ялгаа нь залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн сул талыг харуулах нэг үзүүлэлт болдог. Залуучууд болон насанд хүрэгсдийн ажил эрхлэлтийн бүтэц хот суурин газар, хөдөө орон нутгийн аль алинд ялгаатай байна. Насанд хүрэгсэдтэй харьцуулахад хот суурин газарт залуучууд өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй ажил эрхлэх нь зонхилж, хувиараа хөдөлмөр эрхлэх, үйлчилгээний салбарт ажиллах нь бага байхад хөдөө орон нутагт хөдөө аж ахуйн салбар болон өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй оролцож байгаа залуучуудын тоо насанд хүрэгсдийнхээс өндөр байна. Харин үйлдвэрлэл, үйлчилгээнд ажиллаж буй залуучууд цөөхөн байна. Хотод цалин хөлстэй ажил эрхэлж буй залуучууд болон насанд хүрэгсдийн эзлэх хувь нэг их ялгаагүй байхад хөдөө орон нутагт энэ үзүүлэлт ихээхэн ялгаатай буюу ажил эрхэлж буй насанд хүрэгсдийн эзлэх хувь залуучуудынхаас өндөр байна.

Урт хугацааны ажилгүйдэл

17. Монголын нийт ажилгүй залуусын дийлэнх нь урт хугацааны ажилгүйдэлд өртөж байна (өөрөөр хэлбэл, нэг жил болон түүнээс илүү хугацаагаар). Ажилгүй залуучуудын 28 гаруй хувь нь нэг жилээс илүү хугацаанд, 37 хувь нь гурван жилээс илүү хугацаанд ажил хайж байна. Нийтдээ ажилгүй залуучуудын 65 гаруй хувь нь урт хугацааны ажилгүйдэлд өртсөн байна. Урт хугацааны ажилгүйдэл нь Монголын ажиллах хүчний залуу үеийнхнийг нэрмэсэн төдийгүй насанд хүрэгсдийг ч гэсэн хамарсан байна. Ажилгүй насанд хүрэгсдийн 77 хувь удаан хугацаагаар ажилгүй байна. Эндээс дүгнэхэд Монгол Улсын эдийн засаг ажилгүй хүн амыг ажлын байраар хангах асуудал дээр ихээхэн бэрхшээлтэй байна гэж үзэж байна.
18. Олон үзүүлэлтээр шинжлэн дүгнэхэд урт хугацааны ажилгүйдэлд залуу эрэгтэйчүүд илүү өртсөн байна. Хөдөө орон нутгийн залуустай харьцуулахад хот суурин газрын залууст удаан хугацаагаар ажилгүй байх, ажлын баталгаатай байр олохгүй байх хүндрэл илүүтэй тохиолдож байна. Бусад хүчин зүйлийг харгалзан үзэхэд анх удаагаа ажил хайж буй хүмүүс урт хугацаагаар ажилгүйдэлд өртөх нь илүүтэй байна. Боловсролын түвшин урт хугацааны ажилгүйдэлд мөн нөлөөлж байна. Боловсролын түвшин нэмэгдэх тусам урт хугацаагаар ажилгүй байх магадлал буурч байгаа нь залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн үр дүнг тодорхойлоход хүний капитал (иймд хүүхдийн хөдөлмөр ч мөн адил) ихээхэн нөлөөтэйг дахин нотлон харуулж байна.

Сургуулиас ажилд шилжих нь

19. Монголын залуучуудын хувьд сургуулиас ажил хөдөлмөрийн амьдралд шилжих үйл явц удаан хугацаанд үргэлжилж байна. Сургуульд суралцах насаар залуучуудын сургуулиа төгссөн дундаж нас (өөрөөр хэлбэл, шилжилт эхлэх үе) 19.8 нас байхад ажиллаж эхэлсэн нас 22.3 байна. Өөрөөр хэлбэл сургууль төгссөн нас болон ажиллаж эхэлсэн насны хоорондын зөрүү дунджаар 2.5 жил болж байна. Хот суурин газартай харьцуулахад хөдөө орон нутагт залуус ажил хурдан олж байгаагаас харахад хөдөлмөрийн зах зээлд оролцон ажлын байртай болох нь хот суурин газрын хувьд илүү хамаатай асуудал болжээ.

Хүнийн капиталын түвшин ба залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн үр дүн

20. Регрессийн аргаар шинжлэн дүгнэхэд боловсрол эзэмшсэн олон залуус ажлын байртай болж чадахгүй байна. Гэхдээ энэ дүгнэлтийг тооцоход шаардлагатай тоо мэдээ хязгаарлагдмал байсан тул болгоомжтой хандах хэрэгтэй. Ажлын байртай болох боломж хүйсээр ялгаатай байна. Хөвгүүдтэй харьцуулахад охид ажлын байртай болох магадлал бүх боловсролын түвшинд доогуур байгаа юм. Боловсрол эзэмшсэн ихэнх залуусын хувьд орлогын түвшин чухал. Өрхийн хөрөнгө нөөц боломж ажил олоход чухал үүрэг гүйцэтгэдэг тохиолдолд бусад боломж нөөц эсхүл танил талын сүлжээ залуучуудын ажил эрхлэлтийг тодорхойлоход чухал үүрэг гүйцэтгэж болох юм.
21. Орон нутгийн хөдөлмөрийн зах зээлийн нөхцөл байдал ажил олох магадлалд нэлээд нөлөөлж байна. Хот суурин газарт насанд хүрэгсдийн ажил эрхлэлтийн түвшин нэмэгдсэнээр залуучуудын ажил олох магадлал мөн нэмэгддэг ба энэ хандлага боловсролын түвшин доогуур залуучуудад илүү хүчтэй, харин боловсролын түвшин өндөр залуучуудад сул нөлөөлдөг. Ийм хандлага хөдөө орон нутагт ч ажиглагддаг. Залуу насны хүн амын хувь хэмжээгээр илэрхийлэгдэж буй залуучуудын хөдөлмөр нийлүүлэлт хотод их, ялангуяа боловсролын түвшин бага хүмүүсийн хувьд их байна. Хөдөө орон нутгийн залууст ч энэ хандлагын нөлөөлөл их байдаг.

ШИЛЖИХ ХӨДӨЛГӨӨН, ХҮҮХДИЙН ХӨДӨЛМӨР, ЗАЛУУЧУУДЫН АЖИЛ ЭРХЛЭЛТИЙН ҮР ДҮН

22. 1990 оноос эхэлсэн эдийн засгийн огцом шинэчлэл нь Монголын өрх гэрт хүндээр тусч, шилжих хөдөлгөөн нь тэдний хувьд баталгаагүй байдлыг даван туулах, түүнээс гарах арга хэрэгсэл болсон байна. Шилжих хөдөлгөөн эрчимжиж, 1990-ээд оны дунд үеэс хөдөө орон нутаг, сумдаас хот суурин газар ялангуяа Улаанбаатар хотыг чиглэсэн шилжин нүүгчдийн тоо эрс нэмэгдсэн байна. 2000 оны Хүн ам, орон сууцны тооллогоор (ҮСГ 2001) Улаанбаатар хотын хүн амын гуравны нэг хувийг шилжин ирэгсэд бүрдүүлж, өдгөө Монголын нийт хүн амын тэн хагас нь нийслэл хотноо суурьшин амьдарч байна.

Хүүхэд, залуучуудын идэвхийг шилжих хөдөлгөөний үзүүлж буй нөлөө

23. Энд тавигдаж буй бодлогын чанартай нэг асуулт бол дотоод шилжих хөдөлгөөн нь өрхүүд хүүхдүүдийнхээ сургууль болон ажил эрхлэлттэй холбоотой шийдвэр гаргахад нөлөөлдөг эсэхийг тодорхойлох явдал юм. Судалгааны тоо мэдээнээс харахад шилжин ирэгсэд тэр бүр эмзэг байдалд орохгүй байна. 7-14 насны бүлэгт хамаарах шилжигч бус хүн амтай харьцуулахад шилжигч хүн амын сургуульд хамрагдагдалт илүү өндөр,

харин ажил эрхлэлтийн түвшин арай доогуур байна. Ийм дүр зураг 15-24 насны залуучуудад ч ажиглагдаж байна. Шилжин ирсэн залуус сургуульд түлхүү суралцаж, ажил эрхлэх нь бага байна. Ийнхүү ажил эрхлэхгүй байгаа нь тэдэнд ажлын байр олдохгүй байгаатай холбоогүй бөгөөд шилжигч бус залуустай харьцуулахад шилжин ирсэн залуусын ажилгүйдлийн түвшин арай доогуур байгаа аж. Гэхдээ шилжигч бус залуустай харьцуулахад идэвхгүй, ажил хийхгүй байгаа залуучуудын тоо ялимгүй өндөр байна.

24. Өрхийн орлого, эцэг эхийн боловсрол зэрэг үндсэн үзүүлэлтүүдээр шилжин ирэгсэд хэрхэн ялгагдаж буйг харгалзан үзэлгүйгээр нийтэд нь дундажлан авсны үндсэн дээр дээрх дүгнэлтийг хийсэн. Шилжих хөдөлгөөний нөлөөг регрессийн дүн шинжилгээний аргаар илүү нарийвчлан тооцоход зарим шилжин ирсэн хүүхдэд сөргөөр нөлөөлсөн байна. Тухайлбал шилжигч бус хүүхдүүдтэй харьцуулахад сурахын хажуугаар ажиллаж буй шилжигч хүүхдийн тоо нэмэгдэж гарч байна. Гэхдээ энэ ялгаатай байдал тийм ч их бус, сайн нарийвчлан тодорхойлогдоогүй байна. Ажиллах хүчний судалгаагаар шилжигч хүүхдүүд болон шилжигч нийт хүн ам сургуульд хамрагдах, хөдөлмөрийн зах зээлд эрт үеэс оролцох, хожим ажлын байртай болох зэрэг үзүүлэлтээр шилжигч бус хүн амтай харьцуулахад хохироогүй буюу давуу бус байдалд ороогүй байна.
25. Энэ дүгнэлт нь шилжигч хүн амд (ялангуяа хүүхэд, залуус) нэлээд бэрхшээл тулгардаг гэсэн тооцоологдоогүй таамаглал дүгнэлттэй зарим талаар нийцэхгүй байгааг дараах хоёр зүйлээр тайлбарлаж болох юм. Нэгд, тухайн шилжин ирэгсдийн хувьд гарсан сөрөг өөрчлөлт нь тоон хувьд бусдыг төлөөлөхүйц бус, тухайн хувь хүмүүст хамааралтай байж болох юм. Хоёрт, түүвэрлэлтэд тэр бүр зорилтот бүлэг болгон хамрагддаггүй тул ажиллах хүчний судалгаагаар шилжин ирэгч хүн амын эмзэг хэсгийн (бүртгэлд хамрагдаагүй, шилжиж ирээд удаагүй байгаа зэрэг) байдлыг тэр бүр нарийвчлан тооцох боломжгүй байж болох юм. Түүнчлэн ажиллах хүчний судалгаагаар хөдөлмөрийн зах зээлд эзлэх байр суурь, боловсролын үр дүн зэрэг үзүүлэлтээр маш өөр нөхцөлд буй байнгын болон түр шилжигсдийг хооронд нь зааглан ялгаатай авч үзээгүйтэй холбоотой байж болно.
26. Энэ судалгааны дүн 2009 онд Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн Яам, НҮБ-ын Хүн Амын Сан болон Хүн Амын Сургалт Судалгааны Төвөөс хамтран явуулсан “Монгол Улсын дотоод шилжих хөдөлгөөний чиг хандлага, үр дагавар” судалгааны дүнтэй ойролцоо гарсан. Уг судалгаанд дурдсанаар, шилжих хөдөлгөөн нь Улаанбаатар, Орхон аймаг² шилжин ирсэн хүүхдүүдийн сургалт, боловсролд сайнаар нөлөөлсөн байна. Судалгаанд хамрагдагсад уугуул нутагтай нь харьцуулахад шинээр суурьшсан газарт нь боловсролын үйлчилгээ илүү хүртээмжтэй, сайн байгааг хэлжээ. Түүнчлэн дотоод шилжих хөдөлгөөн шилжин ирэгсдийн хөдөлмөрийн зах зээлийн бололцоог нэмэгдүүлсэн байна. Судалгаанд хамрагдагсдын өгүүлснээр ажлын байртай болсон нь шилжих хөдөлгөөний хамгийн давуу тал гэжээ. Гэхдээ тэдний хувьд өндөр ур чадвар шаардлагагүй, цалин хөлс багатай ажлын байр олдоцтой байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй. Шилжих хөдөлгөөн нь ажлын байрны чанарт хэрхэн нөлөөлж буйг цаашид гүнзгийрүүлэн судлах хэрэгтэй.

² НХХЯ, ХАССТ, НҮБХС. Монгол Улсын Дотоод Шилжих Хөдөлгөөний Динамик, Үр Дагаврууд, 2009

ХҮҮХДИЙН ХӨДӨЛМӨР, ЗАЛУУЧУУДЫН АЖИЛ ЭРХЛЭЛТИЙН АСУУДЛУУДЫГ ШИЙДВЭРЛЭХЭД ЧИГЛЭСЭН БОДЛОГЫН ХУВИЛБАРУУД

Хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад чиглэсэн бодлогын хувилбарууд

27. Монгол Улсын хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд (1) хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэх эрсдэлд буй хүүхдүүд; (2) хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэн эрх ашиг нь зөрчигдсөн хүүхдүүд; (3) хүүхдийн тэвчишгүй хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүд гэсэн гурван зорилтот бүлэгт чиглэсэн бодлогын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.
28. Өнөөгийн санхүүгийн хямрал болон дэлхийн эдийн засгийн уналтын нөхцөлд Монгол Улс хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах, Бүх нийтийн боловсролын зорилтууд болон боловсрол, эрүүл мэндийн салбарт МХЗ-дыг хэрэгжүүлэхэд гаргасан ахиц, дэвшлээ алдалгүй хадгалан, үргэлжлүүлэх хэрэгтэй байна. Хүмүүн капиталд хөрөнгө оруулах (боловсрол, эрүүл мэнд, хүүхдийн хөдөлмөр болон түүний тэвчишгүй хэлбэрүүдийг устгах) асуудал нь Монгол Улсын эдийн засгийн хямралыг шийдвэрлэх хөтөлбөрийн гол цөм нь байх ёстой. Хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх, боловсрол, эрүүл мэндийг дэмжих төсвийг бууруулахгүй эсхүл нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн хөрөнгө оруулалт, хандивлагчдын дэмжлэг туслалцаа, нэн ядуу хүн амд туслах тусгай арга (нийгмийн халамж), эдийн засгийн үр ашиг, нээлттэй байдлыг нэмэгдүүлэх нь эдийн засгийн хямралыг тогтвортой даван туулах шийдлүүд юм.
29. Энэ судалгааны эмпирик дүн шинжилгээний дүнгээс харахад хэд хэдэн стратегийг баримтлан дээр дурьдсан гурван зорилтот бүлэгт хүрч үйлчилж болно. Үүнд, сургуульд сурах бололцоог сайжруулах үйл ажиллагааг нийгмийн эрсдэлийг бууруулах механизмтэй хослуулах нь хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэхээс сэргийлэх, хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрт шилжин орох, сургууль эрт завсардах эрсдэлээс хамгаалахад маш чухал үүрэгтэй. Сургуульд эргүүлэн оруулж, хүүхдийн хөдөлмөрөөс хөндийрүүлэх болон сургуульд суралцах хоёр дахь боломжийг олгох үйл ажиллагаа нь ажил эрхэлснээр хүүхдийн боловсролд нөлөөлж байсан сөрөг нөлөөг бууруулах ач холбогдолтой. Улсын Мэргэжлийн Хяналтын Газар (УМХГ) болон Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс зэрэг байгууллагуудын зүгээс хэрэгжүүлэх ажлын байр, хөдөлмөрийн нөхцөлд тавих хяналтын арга хэрэгслийг сайжруулснаар хүүхдүүдийг тэвчишгүй хөдөлмөрөөс чөлөөлж, эргэн нийгэмшүүлэх шууд арга хэмжээнд хамруулах шаардлагатай.
30. Хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдийн дийлэнх нь хөдөө орон нутагт хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллаж байгаад онцгой анхаарал хандуулж бодлогын арга хэмжээ авах хэрэгтэй. 2006 онд хот суурин газрын нийт хүүхдийн хоёр хувь буюу 3,400 нь хөдөлмөр эрхэлж байхад энэ үзүүлэлт хөдөө орон нутагт 20 хувь буюу 33,200 байна. Хэдийгээр хот суурин газарт хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэх эрсдэл бага байгаа ч шуурхай үнэлгээ болон бусад судалгаанаас харахад³ хот суурин газарт хүүхдийн тэвчишгүй хөдөлмөрийн олон хэлбэр төвлөрсөн байна. Тухайлбал, өөрийн өрхөөс гадуур бусдын өрхөд ажил эрхэлж буй хүүхдүүд, хараа хяналтгүй хүүхдүүд мөлжлөг дарангуйлалд өртөх нь их байна.
31. Хүүхдийн хөдөлмөрийг тогтвортой бууруулахын тулд үндэсний бодлого, хууль эрх зүй, бүтэц зохион байгуулалтын зохистой орчин бүрдүүлэх хэрэгтэй. Хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлыг Хүүхэд хөгжил, хамгааллын үндэсний хөтөлбөр (ХХХҮХ)

³ ХЭК-ийн хэрэгжилтийн талаар НҮБ-ын Хүүхдийн Эрхийн Хороонд өргөн барьсан Монгол Улсын хүүхдүүдийн тайлан “Хүүхэд хамгаалал өнөө үед”, 2008.

болон 2007-2021 оны Мянганы Хөгжлийн Зорилтод тулгуурласан Үндэсний хөгжлийн стратеги, 2008-2012 оны Засгийн Газрын мөрийн хөтөлбөр зэрэг улсын хэмжээний өргөн цар хүрээ бүхий бодлого хөтөлбөрт тусгаж оруулахад бодлогын түвшинд анхаарах ёстой. Засгийн газрын тайланд ХХХҮХ-ийн хүрээнд хүүхдийн хөдөлмөрийг бууруулах үйл ажиллагаа эрчимжиж байгаа ч хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлыг хүүхдийн асуудлыг хөндсөн өргөн цар хүрээний бодлогуудад нэгтгэн оруулах, улс, аймаг, хот, дүүргийн хэмжээнд хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад чиглэсэн хөтөлбөр төлөвлөгөө боловсруулан хэрэгжүүлэх чадавхийг бүрдүүлэх хэрэгтэй байгааг тэмдэглэсэн байна. Түүнчлэн хүүхдийн хөдөлмөрийн талаарх мэдлэг, мэдээллийн санг сайжруулах, хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад чиглэсэн үйл ажиллагаанд ажил олгогч эзэд, үйлдвэрчний холбоо, ТББ, олон нийт, хэвлэл мэдээлэл, хүүхдүүд, эцэг эхийн оролцоог идэвхжүүлэх шаардлагатай байгаа талаар дурьдсан байна.⁴

32. Хүүхдийн хөдөлмөрийн талаарх олон улсын хэм хэмжээнд нийцсэн хөдөлмөрийн хууль нь хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх зорилгыг тодорхойлж, хууль эрх зүйн зохицуулалтын орчинг бүрдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Засгийн газар хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх хуулийн хэд хэдэн чухал арга хэмжээ авсан ч хүүхдийг хүүхдийн хөдөлмөрөөс хамгаалах хуулийн орчинг боловсронгуй болгох хэрэгтэй байна. Хүүхдийн хөдөлмөр нь олон салбар, яамдыг хамарсан асуудал тул тэдний хариуцлага, эрх үүргийн тогтолцоог нарийвчлан тодорхойлж, Хүүхдийн Хөдөлмөрийн Асуудлаарх Үндэсний Зохицуулах Хороо зэрэг зохицуулалт, мэдээлэл солилцох бүтцийг улам боловсронгуй болгох хэрэгтэй юм.

ЗАЛУУЧУУДЫНЗОХИСТОЙХӨДӨЛМӨРЭРХЛЭЛТИЙГ ДЭМЖИХ БОДЛОГЫН ХУВИЛБАРУУД

33. Энэ судалгааны эмпирик дүн шинжилгээ Монголын залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлтийн аль аль нь нэлээд хурц асуудалтай тулгарч байгааг харууллаа. Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудал бодлого, үйл ажиллагааны тусгай хөтөлбөр шаардсан тулгамдсан асуудал болжээ. Хэдийгээр хамрах хүрээ нь бага ч ажилгүй залуучуудад чиглэсэн хөтөлбөрүүдэд нэлээд хөрөнгө оруулалт хийгдэж байна. Гэвч үр дүн нь хязгаарлагдмал, энэ талаар үнэлгээ дүгнэлт хийгдээгүй байна.
34. Залуучуудын бодлогыг боловсруулахдаа боловсрол, макро эдийн засгийн бодлого, хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн шударга ёс, ардчилсан оролцоо зэргийг хооронд нь уялдуулахын чухлыг тэмдэглэх нь зүйтэй. Эдгээр асуудлыг бодлогын түвшинд уялдуулж байж л бодлогын арга хэмжээ үндсэн өөрчлөлтийг авчрах болно.
35. Эмпирик дүн шинжилгээ болон олон улсын туршлагад үндэслэн дараах дөрвөн чиглэлийн дагуу бодлогын хэд хэдэн хувилбарыг энэ тайланд танилцуулав, үүнд: хөдөлмөрийн зах зээлд шаардлагатай ур чадвар, ажиллах чадварыг нэмэгдүүлэх, албан бус сектор дэх зохистой ажлын байрыг дэмжих, залуучуудын бизнес, аж ахуй эрхлэх явдлыг дэмжих, хөдөлмөрийн зах зээлийн бүтэц, байгууллагуудыг хөгжүүлэх.
36. Монгол Улсын залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн үр дүнг сайжруулахад боловсролын үүрэг чухал үүрэгтэйг энэ тайлан онцолж байна. Залуучуудын ур чадвар, ажиллах чадварыг нэмэгдүүлэх үйл ажиллагааг гурван түвшинд хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Нэгд, суурь боловсролын чанарыг сайжруулах, хоёрт, мэргэжлийн сургалтын

⁴ ХЭК-ийн хэрэгжилтийн талаар НҮБ-ын Хүүхдийн Эрхийн Хороонд өргөн барьсан Монгол Улсын хүүхдүүдийн тайлан “Хүүхэд хамгаалал өнөө үед”, 2008.

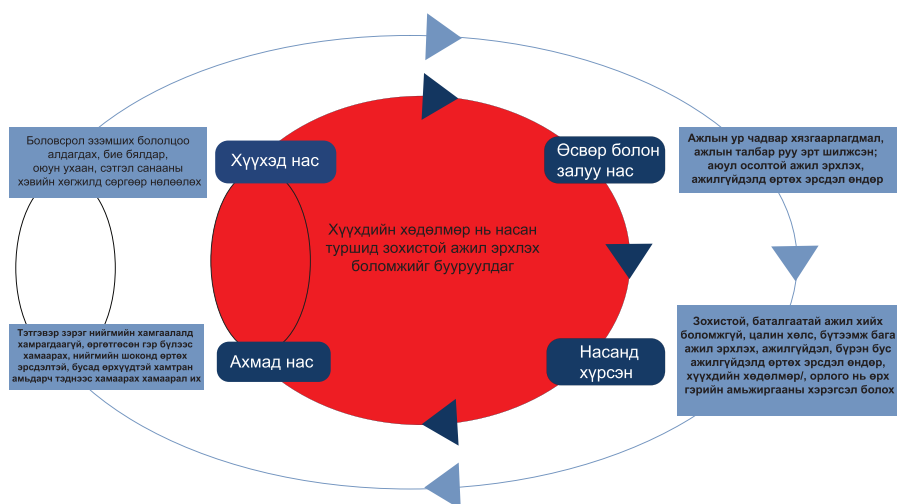
хөтөлбөрийн үр дүн, хамрах хүрээг өргөжүүлэх, гуравт, ажил эрхлэх зорилгоор сургуулиас эрт завсардан суурь боловсрол эзэмшээгүй залуучуудыг сургах, боловсрол олгох зэрэг болно. Эдгээр үйл ажиллагааг хэрэгжүүлснээр залуучууд хөдөлмөрийн зах зээлийн албан сектор дах ажил олгогч эздэд эрэлт хэрэгцээтэй байгаа ажлын ур чадвар, туршлагыг эзэмших болно.

37. Залуучуудын нэлээд хэсэг өрхийн жижиг бизнес эрхлэн, хөдөө аж ахуйн салбарт хувиараа хөдөлмөр эрхэлж байгаа тул орон нутгийн захиргаа болон иргэдтэй хамтран залуус хувийн бизнес эрхлэн өргөжүүлж, боломжийн орлого олоход нь дэмжлэг үзүүлэх хэрэгтэй. Монгол улс дахь бизнес эрхлэгчдийн тоо маш цөөн, нийт ажиллах хүчний хоёр хүрэхгүй хувийг эзэлж байна. Залуучуудын бизнес эрхлэх явдлыг дэмжих нь ажлын байр нэмэгдүүлэх нэг чухал арга хэрэгсэл болно.
38. Эдийн засгийн идэвхтэй залуучуудын дийлэнх нь нийгмийн хамгааллын тогтолцооноос гадуур, ажлын байрны баталгаагүй байгаа бөгөөд ажлын байртай болгох, албан сектороос албан бус секторт шилжих засгийн газрын хөтөлбөрөөс хангалттай дэмжлэг авч чадахгүй байна. Монгол Улсын залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн бодлогын гол зорилтуудын нэг нь албан бус секторт ажиллаж буй ийм залуусыг хамгаалахад чиглэх ёстой. Албан бус хэвшил өөрөө ажлын байр, орлого нэмэгдүүлэх ихээхэн нөөцтэйг харгалзан үзэхийн сацуу энэ хэвшилд зохистой ажлын байр бий болгох зорилтыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх ёстой. Албан бус сектор дах зохистой ажлын байрны хомсдлыг шийдвэрлэхийн тулд дүрэм журам, эрх, үүргийн талаар мэдээлэл, сургалтыг зохион байгуулж, энэ талаарх ойлголтыг нэмэгдүүлэх хэрэгтэй. Албан бус секторт эдийн засгийн үйл ажиллагаа эрхэлж буй аж ахуй, иргэдэд сургалт явуулах, зээл өгөх, мэдээлэл, зах зээл, дэд бүтэц, нийгмийн үйлчилгээ зэргээр дэмжин үйлчлэх чиглэлээр албан секторт ажиллаж буй байгууллагууд нээлттэй хандах бололцоог бий болгоход чиглэгдэж болно. Улсын болон орон нутгийн түвшинд албан болон албан бус секторыг дэмжиж буй хүчин зүйлсийг нарийвчлан тодорхойлж, олон талаас нь шинжлэн дүгнэж ойлгох нь тийм ч амаргүй үйл явц хэдий ч зохистой бодлогыг хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой билээ. Иймд олон улсын аргачлал, үндэсний бодлоготой уялдуулан албан бус сектор дах хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар статистик тоо мэдээг боловсронгуй болгох, өндөр эрсдэл бүхий салбарт ажиллаж буй хүүхэд, насанд хүрэгсдийн нийгмийн хамгааллын асуудлаар тогтмол судалгаа явуулах, тэдэнд төрөөс үзүүлэх нийгмийн үйлчилгээний эрэлт хэрэгцээг тодорхойлох хэрэгтэй.
39. Хөдөлмөрийн зуучлах товчоод зөвхөн ажилгүй иргэдэд төдийгүй итгэл алдарсан хүмүүс болон сурч байх явцдаа ажил хайж буй оюутан сурагчдыг хамруулан мэдээлэл, зөвлөгөө өгөх үйлчилгээ үзүүлэхэд илүү идэвхтэй үүрэг гүйцэтгэх шаардлагатай байна. Ингэснээр ажил олгогч болон ажил хайгчдын хооронд буй ажлын байрны тоо, чанар дах зөрүү арилж, ажилгүйдлийн хугацаа багасан, хөдөлмөрийн зах зээлийн үр ашиг нэмэгдэх юм. Засаг захиргааны мэдээлэл, богино хугацааны чанарын судалгаа, ажил олгогч болон өрхийн тогтмол судалгааг боловсронгуй болгох замаар хөдөлмөрийн зах зээлийн мэдээллийн тогтолцоог сайжруулах хэрэгтэй (ажил эрхлэлтийн төлөв байдал, байршил, цалин хөлс, хөдөлмөрийн нөхцөл, мэдээлэл ашиглах бололцоо, дэмжлэг). Ажил эрхлэлтэд гарч буй өөрчлөлтөнд хяналт тавих, хөдөлмөрийн эрэлт хэрэгцээг урьдчилан таамаглахад хөдөлмөрийн зах зээлийн тогтмол мэдээлэлтэй байх нь чухал. Залуучуудын ажил эрхлэлтийг дэмжсэн хөтөлбөрүүдийн үр дүнг үнэлэхдээ бий болгосон ажлын байрны тоог зарцуулсан өртөг зардалтай нь харьцуулан тооцох ёстой.

1. УДИРТГАЛ

40. Мянганы Хөгжлийн Зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагааны нэг гол зүйл бол хүүхдийн хөдөлмөр болон залуучуудын ажилгүйдэл гэсэн хоёр тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх явдал юм. Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын (ОУХБ) тооцоогоор 2004 оны байдлаар дэлхийн хэмжээнд 5-14 насны нийт хүүхдийн 16 орчим хувь буюу 190.7 сая хүүхдэд ажил эрхэлж байгаагийн 73 сая нь 10-аас доош насны хүүхдүүд байна. ОУХБ-ын тооцоогоор 2002 онд залуучууд дэлхийд нийт ажил эрхлээгүй хүн амын 41 хувийг буюу үнэмлэхүй тоогоор 88 саяыг эзэлж байна. Хүүхдийн хөдөлмөр болон залуучуудын ажилгүйдлийн үр дагаврын талаар хангалттай баримт нотолгоо бий. Энэ хоёр асуудал нийгмийн эмзэг байдал, нийгмийн гадуурхалд хүргэж болзошгүй төдийгүй ирээдүйд ажиллах хүчний чадвар боломжийг бууруулж, насан туршийн ажил эрхлэлтийн хэв маяг, цалин хөлсний түвшинд сөргөөр нөлөөлөх болно.
41. Оюун ухаан, сэтгэл санаа, бие бялдрын хэвийн хөгжлийг хангахад чанартай боловсрол, зохих орчин чухал нөлөөтэй байдаг ба энэ нь амьдралын туршид зохистой ажил эрхлэх эхлэлийг тавьдаг (Зураг 1). Хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж, сурч боловсрох боломжгүй байсан хүүхдүүд боломжийн ажил эрхлэхэд шаардлагатай ур чадвар эзэмшилгүй өсвөр насандаа шилжиж, ажилгүйдэлд өртөх эсхүл аюул осолтой нөхцөлд цалин хөлс бага, баталгаагүй ажил эрхлэхэд хүрдэг байна. Ажилгүйдэл эсхүл ажил эрхлэлтийн энэ таагүй байдал нь насанд хүрсэн үед нь ч үргэлжлэх бөгөөд ядууралд өртөн өрх гэрээ тэжээхийн тулд хүүхдүүд нь хөдөлмөр эрхэлж, ийнхүү хүүхдийн хөдөлмөл-ядуурлын тойргийг үргэлжлүүлдэг.

Зураг 1. Амьдралын үе шатууд дахь хүүхдийн хөдөлмөр, зохистой ажил

42. Эндээс харахад хүүхдийн хөдөлмөр ба залуучуудын ажилгүйдэл нь бодлогын нийтлэг эрэлт хэрэгцээгээр хоорондоо харилцан уялдсан хоёр асуудал юм. Хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж байсан, сургуулиас эрт завсардагсад зэрэг боломжийн ажил эрхлэхэд шаардагдах хүмүүн капиталыг хуримтлуулах бололцоо бага байсан хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн үр дүн маш муу байдаг. Өнөөдөр ажилгүй байгаа эсхүл зохистой ажил эрхлэхгүй байгаа залуучуудын дийлэнх нь урьд нь хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж явсан байна. Хүүхдийн хөдөлмөр болон хөдөлмөрийн зах зээлийн үр дүнгийн хоорондын харилцан хамаарал өөр чиглэлээр ч илэрч болно. Тухайлбал, хөдөлмөрийн зах зээлийн ирээдүйн талаарх төсөөлөл муу байх нь өрх гэр бүл хүүхдүүдийнхээ хүмүүн капиталд оруулах хөрөнгө оруулалтыг бууруулахад хүргэдэг (Зураг 2).

43. Энэхүү тайлан нь Монгол Улсын хүүхдийн хөдөлмөр болон залуучуудын ажил эрхлэлтийн асуудлыг авч үзсэн ба сургуульд хамрагдалт, хөдөлмөрийн зах зээл дээрх ажил эрхлэлт, ажил эрхлэлтийн төлөв байдалд ажиглагдаж буй үр дүнд үндэслэн хүүхдийн хөдөлмөр ба залуучуудын ажил эрхлэлтийн эдийн засгийн, мөн нийгмийн тодорхойлогч хүчин зүйлсийг тодорхойлов. Түүнчлэн шилжих хөдөлгөөн, хүүхдийн хөдөлмөр болон залуучуудын ажил эрхлэлтийн үр дүнгийн хоорондын холбоог дүгнэн шинжиллээ. 1990-ээд оны эхээр эхэлсэн шилжилтийн үеийн эдийн засгийн огцом шинэчлэл нь Монголын өрхөд хүнд тусч, шилжих хөдөлгөөн нь баталгаагүй байдлыг даван туулах арга хэрэгсэл болсон байна. Эрс нэмэгдэж байгаа шилжих хөдөлгөөн нь бодлогын хувьд чухал асуудал болсон бөгөөд ялангуяа дотоод шилжих хөдөлгөөн хүүхдүүдийн сургууль болон ажил эрхлэлтийн талаарх өрхийн шийдвэрт нөлөөлсөн эсэхийг тодорхойлох нь чухал ач холбогдолтой болжээ.

Зураг 2. Хүүхдийн хөдөлмөр ба ажилд шилжих шилжилт

44. Тус тайланг Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллага, НҮБ-ын Хүүхдийн Сан, Дэлхийн Банкны хамтарсан судалгааны санаачилгаар Хүүхдийн Ажлыг Ойлгохуй (ХАО) төслөөс боловсрууллаа. Тайлан нь Үндэсний Статистикийн Газар, Засгийн газрын бусад холбогдох яамд, орон нутгийн судалгааны байгууллагууд, ХАО төслийн ажлын алба, ОУХБ/АЙПЕК, НҮБХС, Монгол Улс дах Дэлхийн Банкны суурин төлөөлөгчийн газрын хамтарсан бүтээл юм. Тайланг 2006-2007 оны Ажиллах хүчний үндэсний судалгаа (Хүүхдийн хөдөлмөрийн хавсралт судалгаа)-ны тоо мэдээг ашиглан тайланг боловсруулав.
45. Тайлангийн 2-р хэсэгт Монгол Улсын нөхцөл байдал, хүүхдийн хөдөлмөр болон залуучуудын ажил эрхлэлтийн үр дүнтэй холбоотой нийгэм-эдийн засгийн гол хүчин зүйлсийн талаар товч өгүүлнэ. 3-р хэсэгт хүүхдийн ажлын оролцооны түвшин, мөн чанар, тодорхойлогч хүчин зүйлс, боловсролд үзүүлж буй нөлөө, ажлын оролцоо хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг судална. 4-р хэсэгт 15-24 насны залуучуудын ажил эрхлэлтийн бүтэц, ажилгүйдэл, ажилгүй байх явдал, харьцангуй цалин хөлс болон бусад үзүүлэлтийн талаар тодорхойлсон бол 5-р хэсэгт Монгол Улсын шилжих хөдөлгөөнийг хүүхдийн хөдөлмөр болон залуучуудын ажил эрхлэлтийн үр дүнтэй холбоон авч үзэв. 6-р хэсэгт хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах, залуучуудын зохистой ажил эрхлэлтийг дэмжих бодлого, хууль эрх зүйн хүрээнд дүгнэлт өгч, 7-р хэсэгт хүүхдийн хөдөлмөр болон залуучуудын ажилгүйдлийн тулгамдаж буй асуудлуудыг шийдвэрлэх үндэсний хэмжээний арга хэмжээг эрчимжүүлэх, бэхжүүлэхэд чиглэсэн стратегийн хувилбаруудыг санал болгов.

2. МОНГОЛ УЛСЫН ТУХАЙ

46. Монгол Улс нь Зүүн Хойд Азийн эх газарт өмнөд хэсгээрээ БНХАУ-тай, хойд хэсгээрээ Оросын Холбооны Улстай хиллэдэг, далайд гарцгүй орон.⁵ Хатуу ширүүн уур амьсгалтай, өвлийн улирал нь хүйтэн, удаан үргэлжилдэг, хавар нь шороон шуурга, салхи ихтэй, газар зүйн тогтцын хувьд тал хээр, уулархаг, цөл, цөлөрхөг бүс хосолсон. Нийт газар нутгийн нэг хүрэхгүй хувийг үржил шимтэй талбай эзэлдэг.
47. Дэлхийд дээгүүрт орох эрдэс баялгийн нөөцтэй бөгөөд сүүлийн жилүүдэд эрдэс баялгийн ордыг хайх, олборлоход ихээхэн хөрөнгө оруулалт хийгдэж байна. Нийт газар нутгийн хэмжээ болох 1,566 сая хавтгай дөрвөлжин талбайд 2.6 сая (2007 оны байдлаар) хүн тархан суурьшсан, хүн амын нягтрал хамгийн бага орнуудын нэг. Алслагдмал байршил, хол зай нь хүн амд үйлчилгээг тэгш хүргэх, бүс нутгийн тэнцвэртэй хөгжлийг бий болгоход ихээхэн хүндрэл учруулдаг.⁶
48. Хөдөөгөөс хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөний эрчимжилт, байгалийн баялгийн доройтол (ой мод, ан амьтан, ургамал, бэлчээрийн газар гэх мэт) зэрэг нь анхаарал татсан асуудал болсон байна. Нийслэл Улаанбаатар хотын хүн ам нийт хүн амын дөрөвний нэгийг эзэлдэг байсан бол сүүлийн жилүүдэд бараг тал хувийг эзлэх болж, улмаар газар, ус, дэд байгууламж, нийгмийн үйлчилгээний ачаалалд дарамт үзүүлэх болсон төдийгүй агаарын бохирдлын түвшинг нэмэгдүүлэхэд нөлөөлж байна. Хөдөө нутагт хур тунадас бага унаж, бэлчээр талхагдах болж бэлчээрийн доройтол ихсэж байна. Хууль бус, хэт ашиглалтаас болж ой мод, ан амьтан, ургамал хомсдон, зарим газарт устах аюулд орсон байна.
49. Нэг намын ноёрхол дор төлөвлөгөөт эдийн засгийн тогтолцоот хөгжлийн замаар 70 жил явсны дараа Монгол Улс 1991 онд ардчилсан улс төрийн тогтолцоонд шилжих шилжилтийг амжилттай эхлүүлж, 1992 онд ардчиллын зарчим, хувийн өмчийг баталгаажуулсан шинэ Үндсэн хуулиа баталсан. Зах зээлийн баримжаатай эдийн засаг (эдийн засгийг сэргээх “цочроох эмчилгээ”)⁷-т огцом шилжсэн нь эдийн засгийн үйл ажиллагаа эрс хумигдан, инфляц хөөрөгдөж (1992 оны сүүл гэхэд 321 хувьд хүрч байв), ажилгүйдэл өсөх (1994 онд ажилгүйчүүдийн тоо 74,900-д хүрч байсан), нийгмийн үйлчилгээ болон ажил эрхлэлтийн түвшин буурахад нөлөөлсөн. Хот, хөдөөгийн хүн амын амьжиргааны түвшинд тэгш бус байдал үүсч, ядуу болон чинээлэг хүн амын орлогын ялгаа нэмэгдсэн. 1993 онд эдийн засаг сэргэн, нийтийг хамарч байсан амьжиргааны түвшний доройтлыг 1995 оноос зогсоож чадсан ч ядуурал, доройтлыг мэдэгдэхүйц бууруулж чадаагүй.
50. Сүүлийн 10 жилд Монгол Улсын макро эдийн засаг сайжирч, 2000-2007 онуудад ДНБ-ий жилийн дундаж өсөлт бараг 7 хувьд хүрэн нэг хүнд ногдох орлого өсчээ (Зураг 3). Эдийн засгийн өсөлтийг бий болгоход уул уурхай болон мал аж ахуйн салбарын

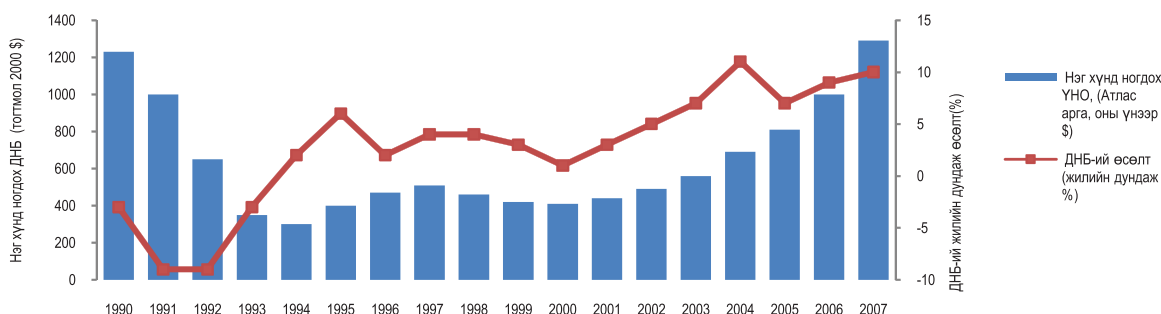
⁵ Энэ хэсгийг дараах баримт материалаас авав. Үүнд: (1) Монгол Улсын Ядуурлын үнэлгээ, Тайлан No. 35660-МОН, Ядуурлыг бууруулж, эдийн засгийг удирдахуй, Зүүн Ази болон Номхон далайн бүс, Вашингтон, 2006 оны 4-р сарын 13. (2) Олон улсын хөгжлийн нийгэмлэгийн ерөнхийлөгчөөс Дэлхийн банкны Монгол Улсад туслах бүлгийн Улсын тусламжийн стратегийн талаар гүйцэтгэх захирлуудад өгсөн санамж бичиг, 2004 оны 4-р сар, Зүүн өмнөд Ази болон Монголыг хариуцсан нэгж, Зүүн Ази ба Номхон далайн бүс; (3) Эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих, ядуурлыг бууруулах стратегийн баримт бичиг, 2003 оны 6-р сар, Монгол Улсын Засгийн газар; (4) Монгол Улсын макро эдийн засгийн тухай товчхон, 2006 оны 2-р сар, Дэлхийн банк

⁶ <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/EASTASIAPACIFICEXT/MONGOLIAEXTN/0..contentMDK:20190297~pagePK:141137~piPK:217854~theSitePK:327708,00.html#Challenges Ahead>

⁷ Эдгээр шинэчлэл өөрчлөлтөд төрөөс зохицуулалт хийгдэж байсан үнэ тарифыг үе шатгайгаар чөлөөлөх, улсын өмчийн үйлдвэрүүдийг хувьчлах, хоёр шатлалт банкны системийг бий болгох, гадаад худалдааг чөлөөлөх, хөрвөгч валютын ханш, инфляцийг бууруулахад чиглэсэн мөнгө санхүүгийн хатуу бодлого, шударга өрсөлдөөнийг дэмжих хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх, хувийн хэвшлийг хөгжлүүлэх таатай орчин бүрдүүлэх зэрэг орно.

өсөлт ихээхэн нөлөөлжээ. Монголын экспорт цөөн нэр төрлийн бүтээгдэхүүнүүдээс тухайлбал, алт, зэс, ноолуур зэргээс бүрдэж байгаа нь тус улсын эдийн засаг нь үтээгдэхүүний үнийн хэлбэлзэл, байгалийн гамшгаас хамаарах эмзэг өртөмтгий байдлыг нэмэгдүүлж байна.⁸

Зураг 3. Нэг хүнд ногдох үндэсний орлого ба ДНБ-ий жилийн дундаж өсөлт, 1990-2007

Тэмдэглэл: (а) Атлас арга (одоогийн үнэ ам.дол). Нэг хүнд ногдох үндэсний орлого (өмнө нь нэг хүнд ногдох үндэсний нийт бүтээгдэхүүн гэж нэрлэдэг байсан) нь үндэсний нийт орлогын хэмжээг Дэлхийн банкны Атлас аргыг ашиглан АНУ-ын долларт шилжүүлсэн дүнг жилийн дундаж хүн амд харьцуулсан үзүүлэлт юм.

Эх үүсвэр: Дэлхийн банк, Дэлхийн хөгжлийн үзүүлэлтүүд

51. Монгол Улсын хувьд орлогын ядуурлыг бууруулах нь гол тулгамдсан асуудал хэвээр байгаа ч нааштай хандлага гарсан байна. 2003 онд Засгийн газраас эрүүл мэнд, боловсрол, нийгмийн хамгааллын салбарт төвлөрсөн, тогтвортой, тэнцвэртэй өсөлтийг дэмжих замаар ядуурлыг бууруулахад чиглэсэн бодлого, хөтөлбөр, зорилтуудын дунд хугацааны стратегийн баримт бичиг болох Ядуурлыг бууруулах стратегийн төлөвлөгөө – Эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих, ядуурлыг бууруулах стратегийг боловсруулан гаргасан. Дэлхийн банкны⁹ тооцоолсноор ядуурлын түвшин¹⁰ 1998 онд 43 хувь байсан бол 2002-2003¹¹ онд 36 хувь, 2005¹² онд 32 хувь болж тус тус буурчээ. 2002-03 оны ядуурлын дүнгээс харахад ядуурлын түвшин газарзүйн байршлаар ихээхэн ялгаатай буюу хөдөөд 43 хувь, хот суурин газарт 30 хувь байсан ба баруун бүсийн хүн амын талаас илүү хувь ядуу байгаа нь Улаанбаатарын түвшнээс даруй 2 дахин их байв (Хүснэгт 1). Ийнхүү ядуурал бүс нутгаар ялгаатай байгаа нь бүс нутгуудын хотжилтын түвшинтэй холбоотой байна. Ядуурлын түвшин хамгийн өндөр Баруун болон Хангайн бүсэд хотжилтын түвшин хамгийн бага бөгөөд Баруун бүсийн

⁸ Дэлхийн банк, Монгол Улс, Өсөлтийн эх үүсвэр, Эдийн засгийн санамж бичиг. Дэлхийн банкны тайлан No. 39009-МОН, Зүүн Ази болон Номхон далайн бүсийн Ядуурлыг бууруулах болон эдийн засгийг удирдах нэгж, 2007 оны 7-р сар.

⁹ Дэлхийн банк, Монгол Улсын Ядуурлын үнэлгээ. No. 35660-МОН, Зүүн Ази болон Номхон далайн бүсийн Ядуурлыг бууруулах болон эдийн засгийг удирдах нэгж, Вашингтон, 2006 оны 4-р сарын 13.

¹⁰ Ө.х., хэрэглээнд үндэслэн тооцсон ядуурлын хамралтын хүрээ

¹¹ 1998 болон 2002 оны ядуурлын дүнг харьцуулах боломжгүй. Учир нь судалгаануудын хамарсан газар нутгууд, хэрэглээний бүтэц, ядуурлын шугам өөр хоорондоо ялгаатай. Дэлхийн банкны Монголын ядуурлын үнэлгээгээр 2002-2003 оны Өрхийн орлого/зарлага/Амьжиргааны түвшний судалгаа болон 1998 оны Өрхийн орлого/зарлага судалгаанд үндэслэн ойролцоо, харьцуулагдахуйц хэрэглээний талаарх олон нийтийн ойлголтыг гаргахыг оролдсон. Энэ нь нийт 22 аймаг (засаг захиргааны нэгж)-ийн 9 аймгаас нь түүвэрлэн авсан өрхүүд болон тэдгээрийн хэрэглээн дээр үндэслэгдсэн.

¹² Дэлхийн банк сүүлийн үзүүлэлтүүдийг ажил эрхлэлтийн өсөлтийн хурд, ДНБ-ийг салбараар харуулсан макро эдийн засгийн тоо мэдээлэлд үндэслэн хийсэн хэтийн тооцооноос гарган авсан. Энэ нь сүүлийн 4 жилийн хугацаанд өрхийн судалгаа байхгүй байсныг илтгэж байгаа бөгөөд энэхүү үр дүнг тайлбарлахдаа болгоомжтой хандахыг сануулж буй хэрэг юм.

өрхийн дундаж хүн ам, хүн амын ачаалал хамгийн өндөр байна.¹³

Хүснэгт 1. Ядуурлын түвшин, байршил ба бүсээр, 2002-03

Байршил ба бүс		Ядуурлын хамралт (%)	Ядуурлын ялгаа (%)	Ядуурлын гүнзгийрэлт (%)
Улсын дүн		36.1	11.0	4.7
Байршил	Хот	30.3	9.2	4.0
	Хөдөө	43.4	13.2	5.6
Бүс	Баруун	51.1	14.6	5.7
	Хангай	38.7	12.3	5.2
	Төв	34.4	10.1	4.3
	Зүүн	34.5	12.4	6.6
	Улаанбаатар	27.3	8.1	3.3

Эх үүсвэр: Дэлхийн банк, *Монголын Ядуурлын үнэлгээ*. Тайлан No. 35660-МОН, Зүүн Ази ба Номхон далайн бүсийн Ядуурлыг бууруулах, эдийн засгийг удирдах нэгж, Вашингтон, 2006 оны 4-р сарын 13, хуудас 6.

52. Монголын ядуу хүн гэдгийг багцалж тодорхойлбол энэ нь хөдөө орон нутагт амьдардаг, олон хүүхэдтэй, мал малладаг, бүрэн бус дунд болон түүнээс бага боловсролтой хүнийг хэлнэ. Өрхийн тэргүүлэгч нь хөдөө аж ахуйн салбарт (мал аж ахуй) ажиллаж байгаа эсвэл ажил эрхлээгүй (ө.х., ажилгүйчүүд эсвэл ажиллах хүчнээс гадуур) өрхүүд ядууралд илүүтэй нэрвэгдэж байна. Ийм өрх нийт ядуу хүн амын ихэнх хувийг (ойролцоогоор 64 хувь) эзэлж байна. Өрхийн толгойлогч нь мал маллаж буй өрхүүд бусад өрхтэй харьцуулахад ядууралд илүүтэй өртөж байна¹⁴ Малчин өрх ядуу хүн амын дийлэнхийг эзэлж байгаа ба өрхийн тэргүүлэгч нь мал аж ахуйгаас бусад салбарт ажиллаж буй өрхүүд өрхийн тэргүүлэгч нь мал аж ахуйн салбарт ажиллаж буй өрхүүдтэй харьцуулахад ядууралд бага өртсөн байна.
53. Бусад орнуудаас ялгаатай нь Монголын ядуу өрхүүд урт удаан, хүйтэн өвлийн үеэр орлогынхоо дийлэнхийг дулаалга, халаалтанд зарцуулдаг. Монгол улсад хэрэглээний сагсны бүтцийн зөвхөн 43 хувь хүнсний хэрэглээнээс, үлдсэн 56 хувь хүнсний бус хэрэглээнээс бүрдэж байгаагийн ихэнхийг халаалтын хэрэглээ эзэлж байна.
54. Монгол Улс дах ядуурал нь эмзэг байдлын өндөр түвшнээр тодорхойлогдож байна. Шилжилтийн үед байгаль цаг агаартай холбоотой эмзэг байдал дээр нэмээд өөр олон эмзэг баталгаагүй байдал бий болсон. Социалист дэглэм нуран унаснаас хойш олон өрх олон сэмжээр хоорондоо холбогдсон баталгаагүй байдалтай тулж, аж амьдрал нь доройтон эмзэг болжээ. Үүнд:
- *Эдийн засгийн баталгаагүй байдал:* Зах зээлийн алслагдмал байдал, ажилгүйдлээс үүдэлтэй. Нийгмийн халамж, хамгааллын сүлжээ ажиллаж байгаа ч тэтгэвэр, тэтгэмж нь бэлэн мөнгөний цорын ганц орлого нь болсон өрхүүд банкны салбарт хямрал болоход хүнд хэцүү байдалд ордог. Цалин хөлс, тэтгэвэр, тэтгэмжийг хугацаанд нь олгохгүй тохиолдолд хүмүүс өрийн сүлжээнд орох, эд хөрөнгөө зарах эрсдэлд ордог.
 - *Байгаль орчны баталгаагүй байдал:* Ялангуяа шинэ малчин олноор нэмэгдсэнтэй холбоотойгоор гарч ирсэн. Байгалийн гамшгийн хохирлын хажуугаар малчид болон малын тоо толгой өссөн ч бэлчээр сэлгэн нүүдэллэх нь буурч, бэлчээр нутаг талхлагдах болсон нь малчин өрхийн амьжиргаанд хүндээр туссан.

¹³ Дэлхийн банк, Монголын Ядуурлын үнэлгээ. Тайлан No. 35660-МОН, Зүүн Ази ба Номхон далайн бүсийн Ядуурлыг бууруулах, эдийн засгийг удирдах нэгж, Вашингтон, 2006 оны 4-р сарын 13.

¹⁴ Дэлхийн банк, Монголын Ядуурлын үнэлгээ. Тайлан No. 35660-МОН, Зүүн Ази ба Номхон далайн бүсийн Ядуурлыг бууруулах, эдийн засгийг удирдах нэгж, Вашингтон, 2006 оны 4-р сарын 13.

Бэлчээр нутгийн доройтол олон газрыг ялангуяа Хангайн бүс болон төвийн бүсийн нутгийн аймгуудад ихээхэн түгээмэл байна.

- *Нийгмийн баталгаагүй байдал:* Хамаатан садан болон нийгмийн бусад сүлжээнд гарсан өөрчлөлттэй холбоотойгоор бий болжээ.
- *Эрүүл мэнд, амь нас, эд материалын баталгаагүй байдал:* Ялангуяа нэн ядуу бүлгийн дунд ихээхэн түгээмэл байдаг. Ажилгүйдэл, эдийн засгийн баталгаагүй байдал нь нийгмийн дарамт, архидаан согтуурах, гэмт хэрэг өсөх (ялангуяа хулгай), гэр бүлийн хүчирхийлэл, гэр бүл салж сарних зэрэг эдийн засаг, нийгмийн баталгаагүй байдлын сөрөг зүйлсийг бий болгоход нөлөөлсөн.

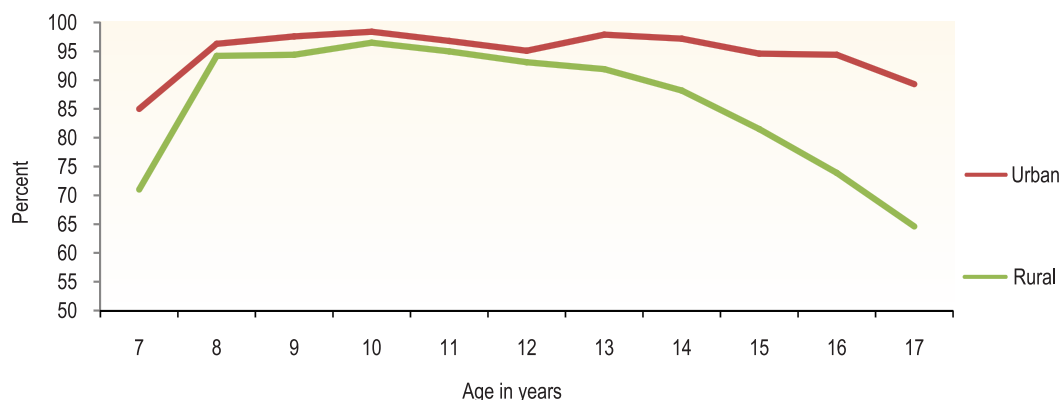
55. Дарамт ачааллыг даван туулж чадахгүй байгаа хамгийн эмзэг бүлэг нь: (i) баталгаат орлогын эх үүсвэргүй, олон хүүхэдтэй өрх, (ii) ганц бие эцэг/эх толгойлсон өрх, (iii) олон хүүхэдтэй, цөөн малтай, мал маллах туршлага бага шинэ малчид, (iv) шинэхэн гэрлэсэн залуу гэр бүл, (v) өвлөж эзэмшсэн өв хөрөнгөгүй эсвэл тусалж дэмжих хамаатан садангүй ядуу өрх, (vi) тэтгэвэр, тэтгэмжээс хамааралтай, тэтгэвэр тэтгэмжээ тогтоосон хугацаанд нь авч чаддаггүй өрх, (vii) ажилгүй хүмүүс, (viii) бие физиологийн хувьд ажиллах чадваргүй хүмүүсээс бүрдэж байна.
56. Монголын нийгмийн халамжийн сүлжээ ихээхэн өргөн хүрээнд ажиллаж байгаа нь эмзэг байдалтай тэмцэхэд зарим нэг хэмжээгээр тусалж байна. Нийгмийн хамгааллын салбарын зардал жилд ДНБ-ний 7 орчим хувийг эзэлдэг бөгөөд түүний 40 хувь нь ядуу болон эмзэг бүлгийнхний тэтгэмж, тэтгэлэгт зарцуулагддаг. Гэхдээ эмзэг хүн амд чиглэсэн нийгмийн хамгааллын хөтөлбөрийн хамрагдалт оновчтой бус (ө.х., чинээлэг өрхүүд хамрагдах), ядуу эмзэг өрхүүд орхигдох (ө.х., ядуу өрхүүд бүгд хамрагдахгүй байх) явдал гарсаар байна.
57. Орлогын бус ядуурлыг бууруулахад зарим дэвшил гарчээ. 1998-2003 оны хооронд цахилгаан эрчим хүч болон усны хангамжид холбогдсон хүмүүс 50 хувиар нэмэгдэж, удаан эдэлгээт бараа бүтээгдэхүүн хэрэглэгчид 2 дахин өсч, анхан болон дунд шатны сургуульд хамрагдалтын түвшин 10 пунктээр нэмэгдсэн байна. Сүүлийн тоо мэдээнээс харахад эдгээр өсөлт дэвшил үргэлжилсээр байна. Эрүүл мэндийн салбарт тухайлбал хүүхдийн хоол тэжээлийн дутагдал¹⁵ 1990 онд 12 хувь байсан бол 2004 онд 5 хувь болж, 1000 хүүхдэд оногдох 62 хүүхдийн эндэгдэл 2000 онд байсан бол 2006¹⁶ онд 43 болон буурчээ.
58. Сүүлийн жилүүдэд сургуульд хамрагдалтын түвшин нэмэгдэж, шилжилтийн өмнө байсан түвшинд ойртож байна. Нийт хүүхдийн 3-аас бусад хувь нь ямар нэг хэмжээгээр сургуульд элсэн суралцаж байна. Гэвч бүрэн дунд боловсрол эзэмшилгүйгээр дундаас нь сургууль завсардах явдал ялангуяа хөдөө орон нутагт гарсаар байна (Зураг 4). 1997 онд сургуулиудыг шинэчлэн зохион байгуулах үеэр хөдөө дэх багийн сургуулиудын 9, 10 ангиудыг хаасан нь хүүхдүүд бүрэн дунд боловсрол олгох шатанд дэвшин суралцах боломжид нөлөөлсөн ба аймгийн төвүүдийн сургуулиудын багтаамж бүх хүүхдийг шингээх бололцоогүй байна. Хөдөөгийн хүүхдүүд сурлагын амжилтаар ч хоцрогдож, шалгалтын дүнгээс харахад сургалтын чанар нэлээд хангалтгүй байна. Зардал, алдсан боломжийн өртөг зэрэг ядуурлын шууд хүчин зүйлс болон эцэг эхийн шинж байдал зэрэг ядуурлын шууд бус хүчин зүйлс сургууль завсардахад нөлөөлж байна. 8-р ангиас дээш ангид суралцаж буй хүүхдүүд доторх сурлага нь муудаж, сургуулиас гарсан хүүхдүүдийн дийлэнх нь ядуу өрхийн хүүхдүүд байна. Сургууль завсардах нь үе дамжсан ядуурлын тойрог үүсгэх урт хугацааны үр дагавартай.¹⁷

¹⁵ Дэлхийн банк, Дэлхийн хөгжлийн үзүүлэлтүүд.

¹⁶ Дэлхийн банк, Монголын Ядуурлын үнэлгээ. Тайлан No. 35660-МОН, Зүүн Ази ба Номхон далайн бүсийн Ядуурлыг бууруулах, эдийн засгийг удирдах нэгж, Вашингтон, 2006 оны 4-р сарын 13.

¹⁷ Дэлхийн банк, Дэлхийн хөгжлийн үзүүлэлтүүд.

Зураг 4. Насны бүлгээр тооцсон сургуульд хамрагдалтын түвшин, 2006

Эх үүсвэр: 2006-2007 оны Монгол Улсын Ажиллах хүчний үндэсний судалгааны үр дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

59. Амжилт дэвшил гарч байгаа ч улс орны хөгжилд тулгамдсан асуудал олон байна. Ядуурал өргөн хүрээг хамарч, тэгш бус байдал нэмэгдсээр байна. Нийт хүн амын 38 хувь сайжруулсан ундны ус хэрэглэж чадахгүй, 40 хувь стандартын шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжгүй бөгөөд баруун бүс нутаг хамгийн доогуур үзүүлэлттэй, хүн амын 27 хувь хоол тэжээлийн дутагдалд ¹⁸ нэрвэгдсэн хэвээр байна. Монгол Улс Хүний хөгжлийн индекс (ХХИ)-ээрээ дэлхийн 177 орноос 114 дүгээр байранд оржээ. □ Түүнчлэн Мянганы хөгжлийн зарим зорилтыг хэрэгжүүлэхэд дэвшил гарч байгаа ч олон зорилтыг хэрэгжүүлэхэд ихээхэн бэрхшээлтэй байна (Хүснэгт 2).

¹⁸ 2005 онд Хүний хөгжлийн индекс (ХХИ) –ийн утга 0.700 байсан (2007/2008 Хүний хөгжлийн тайлан). http://hdrstats.undp.org/countries/country_fact_sheets/cty_fs_MNG.html

Хүснэгт 2. Монгол Улс ба Мянганы хөгжлийн зорилтууд

Зорилго 1: Ядуурал, өлсгөлөнг бууруулах

Зорилт 1 1990-ээс 2015 оны хооронд ядуурлын шугамаас дооруурх орлоготой хүн амын эзлэх хувийг 2 дахин бууруулах	Ядуурлын түвшин 1990 онд 36% (ӨОЗС 1995) байсан бол 2006 онд 32.2% болж буурсан. 2000-2001 оны хооронд эдийн засгийн өсөлт буурсан шиг нөхцөл байдалд байж, өнөөгийн чиг хандлагыг өөрчлөхгүй бол 2015 он гэхэд ядуурлын түвшинг 2 дахин бууруулна гэсэн МХЗ-оо биелүүлж чадахгүйд хүрнэ.
Зорилт 2 1990-ээс 2015 оны хооронд өлсгөлөнд нэрвэгдсэн хүн амын эзлэх хувийг 2 дахин бууруулах	1990-2000 онд тураалтай хүүхдийн хувийн жинд өөрчлөлт ороогүй бөгөөд нийт хүүхдийн 12%-ийг эзэлж байв. Үүнээс хойш тураалтай хүүхдийн хувийн жин 2 дахин буурч 6.3% (2005) болжээ. Өрх гэрийн хүнсний аюулгүй байдал болон хоол хүнсний чанар, аюулгүй байдалд бэрхшээлтэй асуудлууд тулгарсаар байна. Чанарын хяналтгүй хоол хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл/ борлуулах/түгээх, гаднаас оруулж ирэх зэрэг нь үүнд нөлөөлөгч гол хүчин зүйл болж байна. Гэхдээ энэ зорилтыг биелүүлэх боломжтой.
Зорилт 3 Залуучуудын зохистой, бүтээлтэй хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих стратеги боловсруулж хэрэгжүүлэх	Залуучуудын ажилгүйдлийн түвшин (15-24 насны) 2000 онд 22.8% байсан бол 2003 онд 20.0% болж буурчээ. Мөн хугацаанд залуучуудын ажилгүйдлийн түвшинг насанд хүрэгчдийн ажилгүйдлийн түвшинд харьцуулсан харьцаа бага зэрэг өсч 1.5-аас 1.6 болсон байна. Залуу хүн амд эзлэх ажилгүй залуучуудын хувь 12.3%-аас 8.7% болж буурчээ. Энэ зорилт биелэх магадлалтай.

Зорилго 2: 2015 он гэхэд бүх нийтээрээ анхан шатны боловсрол эзэмших

Зорилт 4 2015 он гэхэд бүх хүүхдэд бага боловсрол олгох	Эдийн засгийн хямрал нь боловсролд сөрөг үр нөлөөтэй байна. Анхан шатны боловсролд хамрагдалтын цэвэр жин 1989 онд 98 хувь байсан бол 1992 онд 82 хувь болж эрс унасан. 1993 оноос эргээд өмнөх түвшин рүүгээ очсон ч 2006 онд 91.4 хувь болж буурч байжээ. Энэ үзүүлэлт бүс нутгаар ялгаатай байна. Бага боловсрол дүүргэлтийн түвшин 2000 онд 87.2% байсан бол 2006 онд 108.8% болж өссөн (охидын хувьд 90.5-аас 110; хөвгүүдийн хувьд 84.0-өөс 108.8).
---	---

Зорилго 3: Жендерийн тэгш байдлыг дэмжин, эмэгтэйчүүдийг чадавхжуулах

Зорилт 5 2005 онд бага болон дунд боловсролын түвшинд, 2015 он гэхэд бүх шатны боловсролын түвшинд хүйсийн ялгааг арилгах	15-24 насны залуусын бичиг үсэгт тайлагдалтын түвшин дэх эмэгтэй, эрэгтэйчүүдийн харьцаа тогтмол, 1990-2000 оны хооронд 1-тэй тэнцүү байв. 1990 оноос хойш бага боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөвгүүдийн харьцаа тогтмол (1.01), 2005-06 онд бага зэрэг буурчээ (0.98); ерөнхий боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөвгүүдийн харьцаа анхан шатныхтай ижилхэн хандлагатай байна (уг харьцаа 1990 онд 1.1- байсан бол 2000 онд 1.20 болж бага зэрэг нэмэгдсэн ч 2006 онд 1.03 болж буурсан). Дээд боловсрол эзэмшиж байгаа эмэгтэй, эрэгтэйчүүдийн харьцаа 1.56 (1990 онд)-аас 1.72 (2000 онд) болж өссөн ч 2005 он гэхэд 1.53 болж буурчээ. Үндэсний парламентад сонгогдсон эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь 1990 онд 4 байсан бол 2001 онд 8 болж өссөн. Гэхдээ 2008 онд эргээд 5 хувь болж буурсан. Энэ зорилт биелэх магадлалтай.
---	--

Зорилго 4: Хүүхдийн эндэгдлийг бууруулах

Зорилт 6: Тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд гуравны хоёроор бууруулах	ҮСГ-ын 2006 оны статистикийн товхимолд дурьдсанаар 5 хүртэлх насны хүүхдийн нас баралтын түвшин (1000 амьд төрөлтөд ногдох) 1990 онд 88.8 байснаа 2006 онд 23.2 болж буурсан байна. Нялхсын нас баралтын түвшин (1000 амьд төрөлтөд ногдох 0-1 хүртэлх насны хүүхдийн нас баралт) мөн үед 64.4-өөс 19.1 болж буурчээ. Улаан бурхны эсрэг дархлаажуулалтад хамрагдсан 1 хүртэлх насны хүүхдийн хувь 82.3 (1990 онд)-аас 98.9 (2006 онд) болж нэмэгдсэн байна. Зорилтод хүрэх магадлал өндөр. Хэдий ийм ч хүн амын тодорхой бүлэг, бүс нутгуудаар нэлээд анхаарал хандуулах хэрэгтэй.
---	---

Зорилго 5: Эхчүүдийн эрүүл мэндийг сайжруулах

Зорилт 7 Нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн шаардлагатай тусламж, үйлчилгээг хүн бүрт хүргэж, эхийн эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд дөрөвний гурваар бууруулах	ҮСГ-ын статистикийн товхимолд (2006) дурьдсанаар эхийн эндэгдлийн түвшин 100,000 амьд төрөлтөд 121.6 (1990 он) байснаа 67.2 (2006) болж буурсан хандлагатай байна. Эхийн эндэгдэл алслагдмал хөдөө орон нутагт хоттой харьцуулахад өндөр байгаа бөгөөд бүсүүдийн хооронд мөн ялгаатай байна. Эрүүл мэндийн ажилтан эх барьсан төрөлтийн хувь 100% (1990 он) байснаа 2006 он гэхэд 99.7% болж буурчээ. Зорилтыг биелэгдэхүйц гэж үзэж болно.
--	---

Зорилго 6: Бэлгийн замын халдварт өвчин, хүний дархлал хомсдлын вирус (ХДХВ), ДОХ, сүрьеэтэй тэмцэх, бусад өвчнийг бууруулах

Зорилт 8 2015 он гэхэд ХДХВ/ДОХ өвчний халдварыг хязгаарлах, урьдчилан сэргийлэх	ХДХВ-ийн тархалт 0.1%. Жирэмслэлтээс урьдчилан сэргийлэх арга хэрэглэдэг эмэгтэйчүүдийн хувийн жин (бэлгэвчний хэрэглээг оруулснаар) 37.8% (1997 онд)-аас 50.3% (2006 онд) болж нэмэгдсэн байна. Бэлгэвчний хэрэглээ харьцангуй бага, мөн хугацаанд 1 хүрэхгүй хувиар өссөн. 15-49 насны гэрлэсэн эмэгтэйчүүдийн бэлгэвчний хэрэглээ 4.3%. ХДХВ/ДОХ-ын тархалт бага тул энэхүү өвчнийг эрүүл мэндийн тулгамдсан асуудал гэж төдийлэн авч үзэхгүй байна. Гэвч бага тархалттай гээд сэтгэл тайвширч болохгүй, Монгол улсад эрсдэлийн хүчин зүйлс олон бий.
Зорилт 9 2015 он гэхэд сүрьеэ өвчний тархалтыг бууруулах	ҮСГ-ын (2006 оны) статистикийн товхимолд өгүүлснээр сүрьеэгийн тархалт (100,000 хүнд ногдох) 1990 онд 435.5 байсан бол 2006 онд 84.8 болж буурсан. Мөн хугацаанд сүрьеэгээс шалтгаалсан нас баралтын түвшин (100,000 хүнд ногдох) 4.8-аас 2.9 болж буурчээ. Оношлогоо, эмчилгээний олон улсын стандартын хүрээнд илрүлж, эмчилсэн сүрьеэгийн тохиолдлын хувь 31.4% (1990 он)-аас 82.1% (2006) болж өсчээ. Зорилтыг биелүүлж болохуйц гэж тооцож байна.

Зорилго 7: Байгаль орчны тогтвортой байдлыг хангах

Зорилт 10 Тогтвортой хөгжлийн зарчмыг улсын хөгжлийн бодлого, хөтөлбөрт тусган хэрэгжүүлэх, байгаль орчны нөөцийн алдагдлыг багасгах	Газар/бэлчээр нутгийн доройтол, агаарын бохирдол, эрчим хүчний үр ашиг доогуур, ой мод, биологийн төрөл зүйлийн хомсдол зэрэг нь байгаль орчны тулгамдсан асуудлууд болоод байна. Бэлчээрийн нутгийн 78% талхлагдаж, 20% нь нэмж талхагдах хандлагатай байна. Ой модот газар нутаг 1990 онд нийт нутгийн 7.3%-г эзэлж байсан бол 2005 онд 6.5% болж буурчээ. Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах зорилго бүхий тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэмжээ бараг 2 дахин нэмэгдэж, 2005 он гэхэд 13.9%-д хүрсэн. Нүүрсхүчлийн давхар ислийн ялгаралт (тонн/хүн) 1990 онд 11.52 байснаа 2006 онд 5.75 болж буурсан байна (ҮСГ-ын статистикийн товхимол 2006).
Зорилт 11 2015 он гэхэд баталгаат ундны ус хэрэглэх боломжгүй хүн амын эзлэх хувийг 2 дахин бууруулах	Сайжруулсан ундны ус хэрэглэж буй хүн амын эзлэх хувь 1990 онд 55% байсан бол 2000 онд 60% болж өссөн. Баталгаат эх үүсвэрээс ус хэрэглэх боломжгүй хүн амын эзлэх хувийг хэтрүүлэн тооцсон байж болох юм. Учир нь газар зүйн байршил, эдийн засгийн байдлаас хамааран энэ үзүүлэлт ихээхэн ялгавартай байсан.
Зорилт 12 2015 он гэхэд орон байрны нөхцөл муу хүмүүсийн аж байдлыг мэдэгдэхүйц сайжруулах	Өнөөдрийн байдлаар уламжлалт орон сууцны төрөл болох гэрт болон тохилог байшинд амьдарч буй хүмүүсийн эзлэх хувь бараг тэнцүү байна. Эрүүл ахуйн наад захын шаардлагыг хангасан нөхцлийн хувьд ихээхэн ялгаатай байна. Эрүүл ахуйн нөхцөл хангахуйц нөхцөлд амьдарч байгаа хүн амын эзлэх хувь 1990 онд 22% байснаа 2000 онд 25% болж нэмэгдсэн.

Зорилт 8: Хөгжлийн төлөө дэлхийн нийтийн түншлэлийг хөгжүүлэх

Зорилт 13 Худалдааны болон санхүүгийн тогтолцоог хөгжүүлэх замаар МХЗ-д хүрэх таатай нөхцөл бүрдүүлэх	Монгол Улс чөлөөт худалдааг маш хурдан хөгжүүлж чадсан бөгөөд өнөөдөр дэлхийн хамгийн нээлттэй эдийн засагтай улс болж чадсан. 1997 онд Монгол улс Дэлхийн худалдааны байгууллагад элсэн орсон. Импортын ихэнх бүтээгдэхүүний тариф 5%, экспортын түүхий эдийн татвар дундаж хэмжээнд тогтоогдсон байдаг. Шилжилтийн эхний жилүүдэд санхүүгийн хувийн байгууллагууд олноор байгуулагдсан. Сүүлийн жилүүдэд банк бус санхүүгийн байгууллагууд хот суурин газруудад эрчимтэйгээр нэмэгдсэн. Хөдөөгийн оршин суугчдын хувьд бичил санхүүгийн үйлчилгээний хүртээмж одоог болтол хангалтгүй байсаар байна.
--	--

Эх үүсвэр: Мянганы Хөгжлийн Зорилтууд: Монгол Улсын МХЗ-ын хэрэгжилтийн байдал, Үндэсний тайлан, Монгол Улсын Засгийн газар ба НҮБХХ, 2004, МХЗ-ын хэрэгжилт, үндэсний хоёр дах удаагийн тайлан, Монгол Улсын Засгийн газар, 2007, <http://unstats.un.org/unsd/mdg/Data.aspx?cr=496>

3. СУРГУУЛЬ, АЖИЛ ДАХЬ ХҮҮХДИЙН ОРОЛЦОО

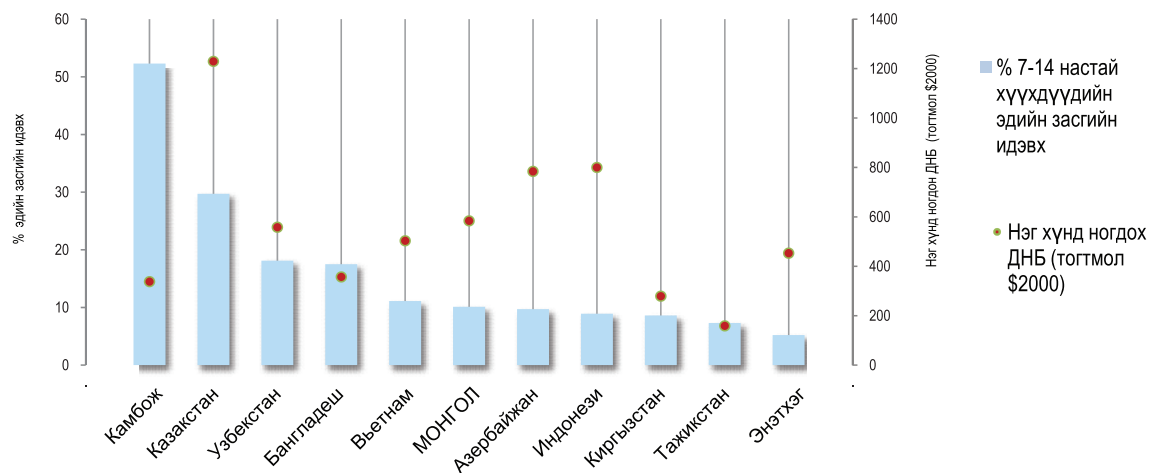
60. Энэхүү хэсэг нь Монголын хүүхдүүдийн цаг ашиглалтын төлөв байдлыг судлах бөгөөд ялангуяа хүүхдүүдийн сургуульд хамрагдалт болон ажлын оролцооны талаар өгүүлэх болно. Энэ хэсэг болон бусад хэсгүүдийн дүгнэлтийг 2006 онд явуулсан Монгол Улсын Ажиллах Хүчний Үндэсний судалгааны тоо мэдээллийг ашиглан хийсэн бөгөөд уг судалгаа нь Монголын ажиллах хүчний шинж байдал, ажиллах хүчний оролцоог хамруулан өрхийн түвшинд хийсэн үндэсний хэмжээний судалгаа юм. Судалгаанд 5-17 насны хүүхдүүдийн ажил, бусад цаг ашиглалтын талаар тусгайлан судлахдаа хүүхдийн ажил эрхлэлт, гэрийн ажил дахь оролцоо, ажлын цаг, ажлын нөхцөл болон эрүүл мэндийн байдал зэрэгт анхаарал хандуулсан.

3.1. Хүүхдийн ажил

61. Монгол улсад хүүхэд ажил хийх нь түгээмэл байна. 2006 оны байдлаар 7-14 насны хүүхдүүдийн 35,000 гаруй нь ажил хийж байгаа тооцоо гарчээ¹⁹. Монгол Улс ОУХБ-ын 138-р Конвенцид нэгдэн орсны дагуу ажил эрхлэх насны үнэмлэхүй доод хязгаар болох 12 болон түүнээс доош насны 25,000 хүүхэд ажил хийж байгаа ба 10 хүртэлх насны 11,000 хүүхэд эдийн засгийн идэвхтэй байна. Ажил хийхэд оролцож байгаа бага насны хүүхдүүд ажлын байран дээрх дарамт хүчирхийлэл, эрүүл мэндээрээ хохирох, гэмтэх эрсдэлд хамгийн их өртдөг тул энэ асуудлыг бодлогын түвшинд анхааран шийдвэрлэх хэрэгтэй. Ажил хийж буй хүүхдүүдийн хувьд сурч боловсрох боломж нь эрсдэлд өртдөг.
62. Өмнө хийгдсэн судалгааны дүнтэй харьцуулахад 2002-03 онд 7-14 насны хүүхдүүдийн 7 хувь нь эдийн засгийн идэвхтэй байсан бол 2006 онд 10 хувь болж өссөн байна. 2002-2006 оны хооронд сургуульд хамрагдаагүй, ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийн хувийн жин 4 хувиас 2 хувь болж буурчээ. Иймд ажил хийж буй хүүхдүүдийн тоо нэмэгдэхэд суралцахын хажуугаар ажил хийж буй сурагчдын тоо нөлөөлсөн байна.
63. Бусад Азийн орнуудтай харьцуулахад Монгол Улс эдийн засгийн идэвхтэй хүүхдүүдийнхээ тоогоор дундаж түвшин бүхий орны тоонд ордог (Зураг 5). Харин нэг хүнд ноогдох орлогын түвшингээр Монгол улстай харьцуулахад доогуур жагсдаг Киргизстан, Тажикстан, Энэтхэг зэрэг улсыг бодвол ажил хийж буй хүүхдийн түвшин тэдгээр орнуудынхаас өндөр байна. Их хэмжээний хөрөнгө мөнгө зарцуулалгүйгээр хүүхдийн хөдөлмөртэй үр ашигтай тэмцэж буй дээрх орнуудын жишээнээс харахад Монгол Улсад бодлогын орчинг сайжруулах шаардлагатай байна. Монгол Улсыг өндөр орлоготой Казакстан зэрэг оронтой харьцуулахад ажил хийж буй хүүхдийн эзлэх хувь нь харьцангуй цөөн байна. Гэхдээ судалгааны арга зүй болон судалгааг явуулсан цаг хугацаа харилцан адилгүй тул улс хоорондын харьцуулалт хийхэд тойм төдий дүгнэлт гарч байгааг тэмдэглэе.

19 16Хүүхэд арилжааны зорилгоор хийж буй бүх ажил, арилжааны бус зорилгоор хийж буй зарим ажлыг хүүхэд эрхэлж буй ажил гэнэ. Тэрээр албан болон албан бус секторт, гэрт болон гэрээс гадуур хийж буй ажлууд багтана.

Зураг 5. Хүүхдийн ажил эрхлэлт ба нэг хүнд ногдох орлого, Монгол болон зарим харьцуулсан улсаар

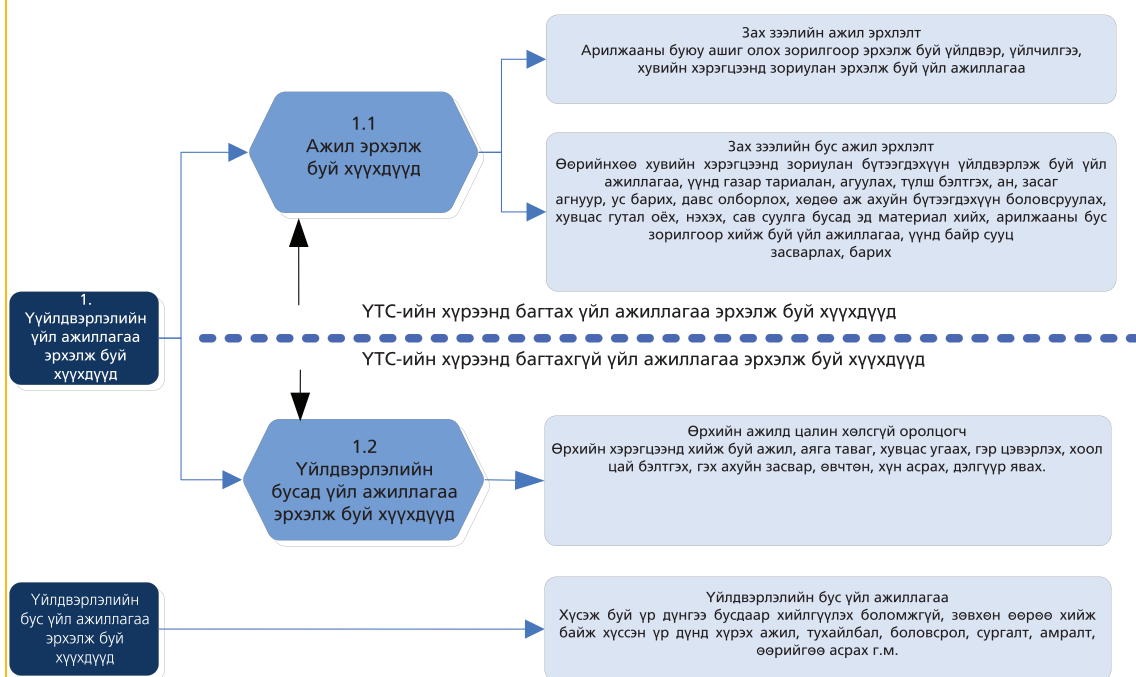
Тэмдэглэл: Хүүхдийн ажил эрхлэлтийн тооцоог харилцан адилгүй цаг хугацаанд хийгдсэн судалгааны үр дүнгээс тооцсон тул улс хоорондын нарийвчилсан харьцуулалт хийх боломжгүй байв.

Эх үүсвэр: (1) Нэг хүнд ногдох ДНБ-ий тооцоо: Дэлхийн хөгжлийн үзүүлэлтүүд. (2) Хүүхдийн ажил эрхлэлт: (а) Камбожийн Хүүхдийн хөдөлмөр судалгаа 2001, (б) Казакстаны Амьжиргааны түвшний түүвэр судалгаа, (в) Узбекистаны Олон үзүүлэлт түүвэр судалгаа, (г) Бангладешийн Хүүхдийн хөдөлмөр судалгаа, (д) Вьетнамын Амьжиргааны түвшний түүвэр судалгаа, (е) Монголын Ажиллах хүчний түүвэр судалгаа, (ё) Азербайджаны Олон үзүүлэлт түүвэр судалгаа, (ж) Индонезийн Гэр бүлийн амьдралын судалгаа, (з) Киргизстаны Амьжиргааны түвшний түүвэр судалгаа, (и)Тажикстаны Амьжиргааны түвшний түүвэр судалгаа, Энэтхэгийн Үндэсний түүвэр зэрэгт үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоо.

Шигтгээ 1. Хүүхдийн ажил ба хүүхдийн хөдөлмөр: Ойлголт, тодорхойлолт

Хүүхдийн ажил болон хүүхдийн хөдөлмөрийн ойлголт, тодорхойлолтууд (хоорондын ялгааг тодорхойлсон) статистикийн бүртгэл мэдээлэл, судалгаа, шинжилгээний ажлын тайлангуудад нэгдсэн бус, харилцан адилгүй байгаа нь улс хоорондын болон цаг хугацааны хувьд харьцуулалт хийхэд ихээхэн хүндрэл учруулж байна. Энэ судалгаанд “хүүхдийн ажил” гэдэгт хүүхдийн хийж буй бүх төрлийн үр бүтээлтэй үйл ажиллагааг оруулан тооцож байгаа юм. Үр бүтээлтэй үйл ажиллагаа гэдэг нь тодорхойлсон үйлдвэрлэлийн ерөнхий хүрээнд хамаарах бүх үйл ажиллагаа буюу ө.х. хүсэж буй үр дүн гаргуулахаар бусдаар хийлгүүлж болох ажлыг хэлдэг. Гэрт болон гэрээс гадуур бусдад хийж буй үйлдвэрлэл, үйлчилгээний бүх ажил хамрагдана.

Хөдөлмөрийн статистикчдын Олон улсын 18-р бага хурлаар тогтоосон хүүхдийн хөдөлмөрийн статистикийн стандартыг энэ судалгаанд мөрдөн ажиллагч хүүхдүүдийг ажил эрхэлж буй хүүхдүүд болон үйлдвэрлэлийн бусад үйл ажиллагаанд оролцож буй хүүхдүүд гэсэн хоёр том ангилалд хуваан үзсэн. Ажил эрхэлж буй хүүхдүүд гэдгийг Үндэсний тооцооны системийн (1993 онд шинэчлэн боловсруулсан) хүрээнд авч үзэж байгаа бөгөөд энэ нь зах зээлийн эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг тооцох олон улсын статистикийн стандарт ойлголтын үндэс болох арилжааны зорилгоор бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ үйлдвэрлэж буй бүх үйл ажиллагаа болон хувийн хэрэгцээнд зориулан үйлдвэрлэж буй зарим үйл ажиллагаагаар тодорхойлогддог. Үйлдвэрлэлийн бусад үйл ажиллагаа нь ҮТС-ийн хүрээнээс гадуурх үйл ажиллагаа буюу гэр бүлийн гишүүд, өрх, гэр бүлийн бусад гишүүдээ зориулан хийж буй ажил, өөрөөр хэлбэл гэрийн ажил юм.

“Хүүхдийн хөдөлмөр” гэдэг нь хүүхдэд хор хөнөөлтэй, аюултай, сөрөг нөлөөтэй, хүүхэд хийх зохимжгүй ажлуудыг багтаах бөгөөд хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах ёстой. Хүүхдийн хөдөлмөр нь ажил эрхэлж буй болон үйлдвэрлэлийн бусад үйл ажиллагаа эрхэлж буй хүүхдүүдийг аль алиныг нь хамарч болно. НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц, ОУХБ-ын 182-р конвенц (тэвчишгүй хэлбэрүүд), ОУХБ-ын 138-р конвенц (насны доод хязгаар) зэрэг олон улсын энэ гурван конвенц хүүхдийн хөдөлмөрийн тодорхойлолт, түүнтэй тэмцэх үйл ажиллагааны хүрээг бүрдүүлнэ.

Монгол улс дахь хүүхдийн хөдөлмөрийг тус улсын Хөдөлмөрийн тухай хуулийн заалттай нийцүүлэн тодорхойлсон.

64. Хүүхдүүдийг – зөвхөн ажил эрхэлж буй, зөвхөн сургуульд суралцдаг, суралцахын хажуугаар ажил эрхэлдэг, алинд нь ч оролцдоггүй хэмээн 4 бүлэгт хувааж тооцоход 7-14 насны нийт хүүхдийн 8 хувь нь суралцахын хажуугаар ажил эрхэлж байхад зөвхөн ажил эрхэлж, сургуульд суралцдаггүй хүүхдүүд 2 хувийг эзэлж байна. Үлдсэн 85 хувь нь зөвхөн сургуульд суралцагчид бөгөөд бусад 5 хувь нь сургуульд ч сурдаггүй, ажил ч хийдэггүй буюу “идэвхгүй” ангилалд хамрагдаж байна. Идэвхийн байдал 7-14 насныхантай харьцуулахад 15-17 насны хүүхдүүдийн дийлэнх зөвхөн ажил эрхэлж, цөөн хувь нь зөвхөн сургуульд суралцах, эсхүл “идэвхгүй” ангилалд хамрагдаж байна. Гэхдээ нийт сургуульд хамрагдалтын түвшин 15-17 насны бүлэгт өндөр байна.

Зураг 6. Хүүхдийн эзлэх хувь, идэвхийн байдлаар, 7-14 ба 15-17 насны бүлгүүд

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт 3. Хүүхдийн идэвхийн байдал, 7-14 нас, 2006

Идэвхийн байдал	Хүйс				Байршил				Бүгд	
	Эрэгтэй		Эмэгтэй		Хот		Хөдөө		Тоо	Эзлэх хувь
	Тоо	Эзлэх хувь	Тоо	Эзлэх хувь	Тоо	Эзлэх хувь	Тоо	Эзлэх хувь		
Зөвхөн ажил эрхэлж буй	3,800	2,0	2,200	1,3	200	0,1	5,800	3,5	6,000	1,6
Зөвхөн сурч буй	159,400	83,0	149,100	87,2	188,300	94,1	120,300	73,7	308,500	85,0
Сурахын хажуугаар ажиллаж буй	18,100	9,4	12,400	7,2	3,100	1,6	27,400	16,8	30,500	8,4
Алинд ч оролцоогүй	10,800	5,6	7,200	4,2	8,400	4,2	9,700	5,9	18,100	5,0
Нийт ажил эрхэлж буй хүүхдийн тоо ^(a)	21,900	11,4	14,600	8,6	3,300	1,7	33,200	20,3	36,500	10,1
Нийт сурч буй хүүхдийн тоо ^(b)	177,500	92,4	161,500	94,5	191,400	95,7	147,700	90,5	339,000	93,4

Тэмдэглэл: (a) Сургуульд суралцаж буй эсэхийг үл харгалзсан ажил эрхэлж буй нийт хүүхдүүд. (b) Эдийн засгийн идэвхийг үл харгалзсан сургуульд сурч буй нийт хүүхдүүд.

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт 4. Хүүхдийн идэвхийн байдал, 15-17 нас, 2006

И д э в х и й н байдал	Хүйс				Байршил				Бүгд	
	Эрэгтэй		Эмэгтэй		Хот		Хөдөө			
	Тоо	Эзлэх хувь	Тоо	Эзлэх хувь	Тоо	Эзлэх хувь	Тоо	Эзлэх хувь	Тоо	Эзлэх хувь
Зөвхөн ажил эрхэлж буй	9,900	10,9	4,400	5,2	1,800	1,6	12,600	18,9	14,300	8,2
Зөвхөн сурч буй	66,500	73,1	69,300	82,2	98,500	90,7	37,300	56,0	135,800	77,5
Сурахын хажуугаар ажиллаж буй	7,800	8,6	6,000	7,1	2,300	2,1	11,600	17,3	13,800	7,9
Алинд ч оролцоогүй	6,800	7,4	4,600	5,4	6,100	5,6	5,300	7,9	11,300	6,4
Нийт ажил эрхэлж буй хүүхдийн тоо ^(a)	17,800	19,5	10,400	12,4	4,100	3,7	24,100	36,2	28,200	16,1
Нийт сурч буй хүүхдийн тоо ^(b)	74,400	81,7	75,300	89,4	100,800	92,8	48,900	73,3	149,700	85,4

Тэмдэглэл: (a) Сургуульд суралцаж буй эсэхийг үл харгалзсан ажил эрхэлж буй нийт хүүхдүүд. (b) Эдийн засгийн идэвхийг үл харгалзсан сургуульд сурч буй нийт хүүхдүүд.

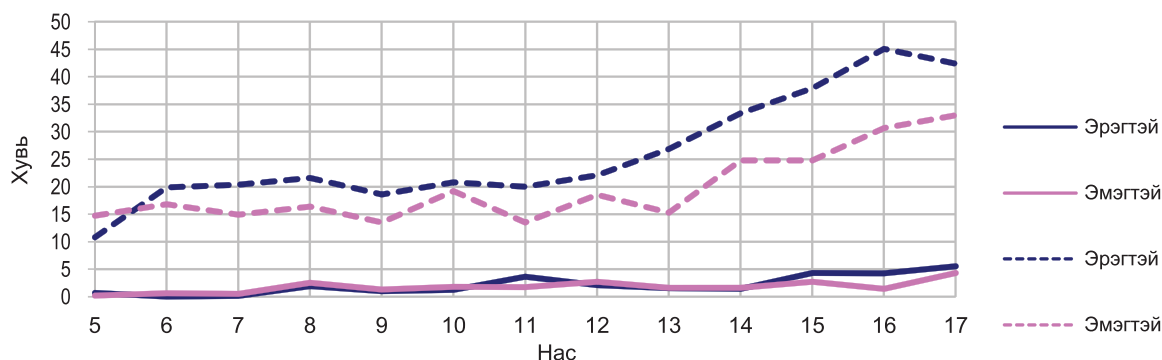
Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

65. Хүүхдүүдийн үйл ажиллагаа нь байршил, бүс, нас болон хүйсээр ялгаатай байгааг дор дурьдав (хүүхдийн хөдөлмөртэй холбоотой хүүхэд, өрх, нийгмийн үзүүлэлтүүдийг 3.7-т танилцуулав).

- **Хүйс.** 7-14 насны бүлэгт ажил эрхэлж буй хөвгүүдийн тоо охидынхоос илүү байна. 15-17 насны бүлэгт хүйсийн ялгаа их байгаа буюу ажил эрхэлж буй хөвгүүдийн эзлэх хувь бараг 20 хувь байхад охидынх 12 хувь байна. Ажлын төрлөөр ч хүйсийн ялгаа байгаа ба нас нэмэгдэх тусам бүтэн цагийн ажил эрхэлж буй хөвгүүдийн тоо нэмэгдэж байхад, охид гэрийн ажил болон эдийн засгийн бүс үйл ажиллагаанд түлхүү оролцож байна.
- **Нас.** Хүүхдийн нас дээшлэх тусам ажил эрхлэх нь нэмэгдэж байна. Гэхдээ ажил эрхэлж буй бага насны хүүхдүүдийн тоо тийм ч бага бус байна. 5 настай 2,600 орчим хүүхдэд (7 хувь), 6 настай 4,000 хүүхэд (9 хувь), 7 настай 3,800 хүүхэд (10 хувь) ажил эрхэлж байна. Эдгээр ажил хийж буй хүүхдүүд ажлын байран дах хүчирхийлэл, эрүүл мэндээр хохирох, гэмтэх эрсдэлд өртөх нь их тул тусгайлан бодлогын түвшинд анхаарч арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.
- **Байршил.** Хөдөөд ажил эрхэлж буй хүүхдүүд олон байна. Насны бүх бүлэг болон хүйсийн хувьд хот суурингийн хүүхдүүд хөдөөгийн хүүхдүүдтэй харьцуулахад ажил эрхлэх нь бага байна. Хотын хүүхдүүдийн сургуульд хамрагдалт илүү өндөр (хотод 96 хувь, хөдөөд 91 хувь) байгаа бөгөөд зөвхөн сургуульд суралцагч хүүхдүүдийн хувь хөдөөгийнхөөс өндөр (хотод 94 хувь, хөдөөд 74 хувь) байна.
- **Бүс нутаг.** 2006 оны Монголын Ажиллах хүчний үндэсний судалгаагаар хүүхдүүдийн ажил эрхлэлт бүс нутгуудаар ихээхэн ялгаатай байгаа тул хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад чиглэсэн үйл ажиллагааг газарзүйн бүсээр ялгаатай төлөвлөн хэрэгжүүлэх хэрэгтэй (Зураг 8). Ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийн эзлэх

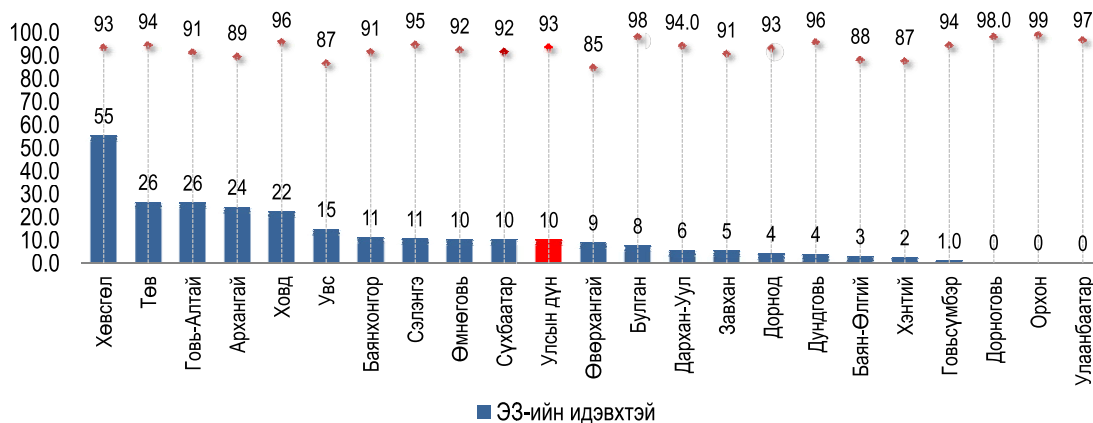
хувь Хөвсгөл аймагт 55 хувиас, Төв болон Говь-Алтай аймгуудад 25 хувиас, Архангай болон Ховд аймгуудад 20 хувиас тус тус давж байна. Сургуульд хамрагдалтын түвшин бүс нутгаар харьцангуй бага хэлбэлзэж байна. Бүх аймагт 7-14 насны хүүхдүүдийн наад зах нь 85 орчим хувь сургуульд хамрагдаж байгаа бөгөөд Өвөрхангай аймагт энэ үзүүлэлт хамгийн бага (85%) байхад Орхон аймагт хамгийн өндөр (99%) байна.

Зураг 7. Ажил эрхэлж буй хүүхдүүд, нас, хүйс, байршлаар

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг 8. Суралцахын хажуугаар ажил эрхэлж буй хүүхдүүд, 7-14 нас, аймаг, нийслэлээр

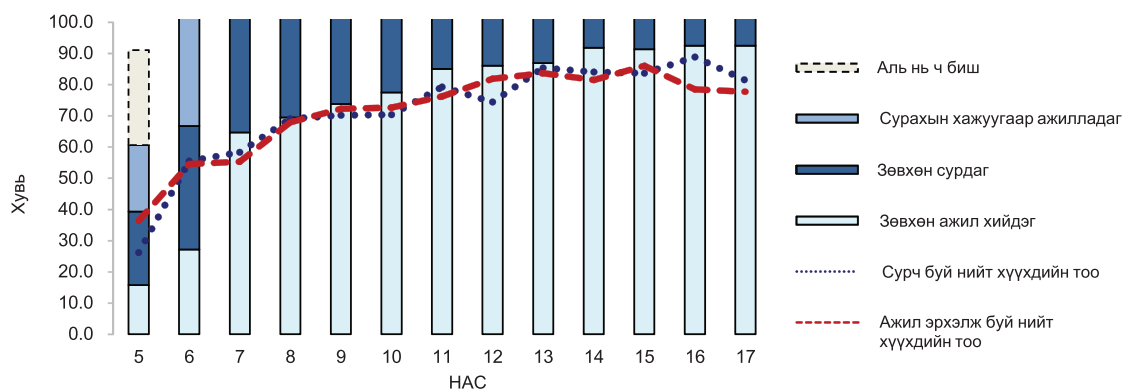

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

66. 5-17 насанд идэвхгүй байдлаас сургууль, ажил руу шилжиж буй шилжилтийг Зураг 9-д харуулав. Олон Монгол хүүхэд бага наснаасаа ажил хийхэд оролцож байгаа нь тэдний өсөлт хөгжилд сөргөөр нөлөөлөх үр дагавартай байна. Нийт хүүхдийн 10% нь 10 насандаа эдийн засгийн идэвхтэй болсон байдаг ба 15 болон 17 насанд ажил эрхэлж буй хүүхдүүд нийт хүүхдийн 14 болон 20 хувийг эзэлж байна. Сургуульд хамрагдалт нас нэмэгдэх тусам өсч, 10 насанд 98 хувь болж байна. Энэ насны дараагаар хүүхдүүд сургуулиа орхиж, бүтэн цагаар ажил хийж буйтай уялдан сургуульд хамрагдалтын түвшин буурч байна. Бага насны хүүхдүүдийн дунд "идэвхгүй" хүүхдийн тоо их байснаа 5-14 насанд энэ тоо буурч байна. 14 настай нийт хүүхдийн 4 хувь нь

сургуульд ч сурдаггүй, ажил эрхэлдэггүй, “идэвхгүй” байна. Харин 14 наснаас хойш олон хүүхэд бүтэн цагаар гэрийн ажил хийх болсонтой холбоотойгоор “идэвхгүй” байдал нэмэгдэж байна.

Зураг 9. Хүүхдийн идэвхийн байдал, насаар

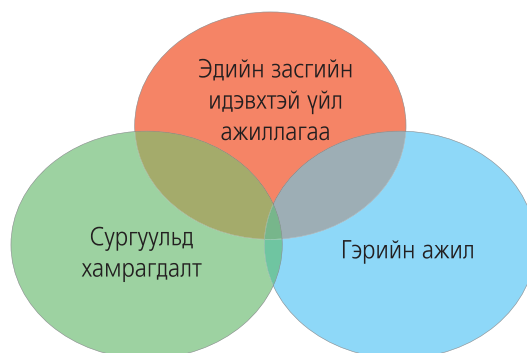

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

3.2. Гэрийн ажил дах хүүхдийн оролцоо

67. Ажил эрхлэх нь хүүхдүүдийн хийж буй цорын ганц үйл ажиллагаа бус. Нийт хүүхдүүдийн дийлэнх хувь эдийн засгийн бус үйл ажиллагаа буюу гэрийн ажил хийхэд оролцож байна. Энэ нь Үндэсний тооцооны систем (ҮТС)-ийн хүрээнээс гадуур үйл ажиллагаа бөгөөд хүүхдийн хөдөлмөрийн албан ёсны тооцоонд ороогүй байдаг (Зураг 10).
68. 2006 онд 5-14 насны хүүхдийн 70 хувь нь (7-14 насны хүүхдүүдийн 78 хувь) эцэг эхийнхээ эсхүл асран хамгаалагчийнхаа гэрт гэрийн ажил хийсэн байна. Гэрийн ажил гэдэгт хоол хийх, гэр цэвэрлэх, ус зөөх, мод түлээ түүх зэрэг орно.²⁰ Гэрийн ажилд оролцох нь ажил эрхлэх буюу эдийн засгийн үйл ажиллагаанд оролцохоос ч эрт насанд эхэлж байна (Хавсралт, Хүснэгт 1). Хөвгүүдийг бодвол охид гэрийн ажилд түлхүү оролцож байна. Гэрийн ажлыг хүүхдийн ажил эрхлэлтэд оруулж тооцдоггүйн улмаас ажил эрхэлж буй хөвгүүдийн тоо илүү өндөр гарч байна.

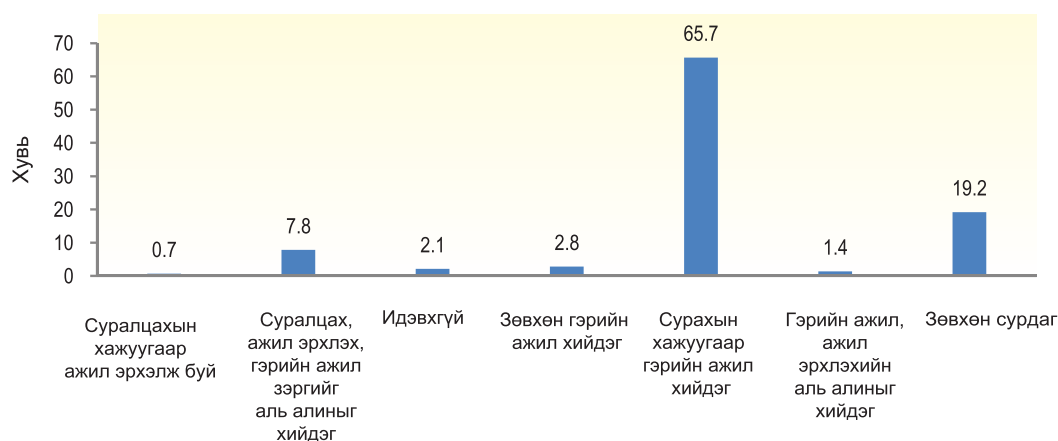
Зураг 10. Хүүхдүүдийн цаг ашиглалт

²⁰ Ус зөөх ажлыг хүүхдийн ажил эрхлэлт болон хүүхдийн хөдөлмөрийн статистикт (ОУХБ/АЙПЕК-ын тооцооллыг оруулснаар) ус зөөхийг ажил эрхлэлт буюу эдийн засгийн үйл ажиллагаанд оруулдаггүй.

69. Хүүхдийн гэртээ хийсэн гэрийн ажил хүүхдийн цаг ашиглалтын талаарх хэлэлцүүлгийг илүү төвөгтэй болгодог. Учир нь хүүхэд гэрийн ажлын хажуугаар хичээлдээ явах, эсвэл ажил эрхлэх, эсвэл энэ хоёрын аль алиныг нь ч хийх тохиолдол олонтаа. Хүүхдийн ажлын талаарх илүү төвөгтэй бас илүү цогц ийм дүр зургийг Зураг 11-т үзүүлэв.
70. Энэ үүднээс хүүхдийн ажлыг авч үзэхэд гарч ирж байгаа ноцтой дүр зураг бол хүүхдийн цөөнгүй хэсэг (8 хувь) нь гэрийн ажил, өрхийн гадуурх ажил, бас сургууль гурвыг хослуулан хийж байна. 7-14 настай хүүхдүүдийн 8 хувь нь ийнхүү гурван өөр үйл ажиллагааг хийж байгаа нь тэдний хичээлээ давтах, амрах, чөлөөт цагаа зохистой өнгөрөөх цаг завгүй байна гэсэн үг юм. Эдгээр насны хүүхдүүдийн зөвхөн 19 хувь нь л өөр ажилд цаг зарцуулалгүйгээр зөвхөн хичээл сургуульдаа явж байна. Хүүхдүүдийн хоёр орчим хувь нь харин ямар ч идэвхгүй буюу сургуульд ч сурахгүй, ажил ч хийхгүй байна.

Зураг 11. 7-14 насны хүүхдүүдийн эзлэх хувь, гэрийн ажлыг оруулсан идэвхийн байдлаар

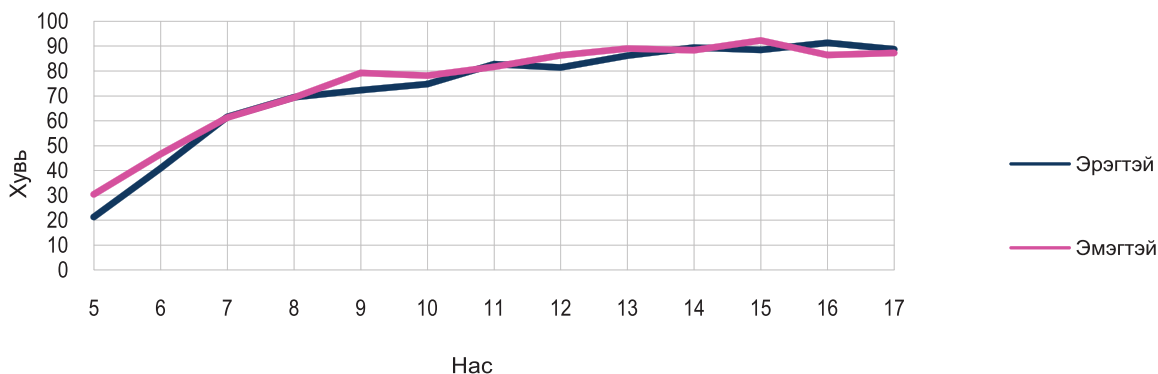
Тэмдэглэл: Судалгааны өмнөх долоо хоногт гэрийн ажил хийсэн гэж хариулсан бүх хүүхдийг оруулсан.

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

71. Хүүхдийн ажил дахь нийт оролцоог хэмжихэд хүүхдийн ажил эрхлэлт болон гэрийн ажил дахь оролцоог хооронд нь нэмж тооцох хэрэгтэй. Гэхдээ энэ нь шууд нэмээд тооцдог үзүүлэлт биш бөгөөд гэрийн ажилд зарцуулсан нэгж цагийг ажил эрхлэхэд зарцуулсан нэгж цагтай хэрхэн харьцуулж тооцох вэ гэдгээс хамаарна. Гэрийн ажил нь хүүхдийн аж байдалд ажил эрхлэлт шиг нөлөөлдөг эсэхийг тодорхойлох шаардлагатай тул энэ аргыг бүгд хүлээн зөвшөөрдөггүй. Ажил эрхлэлтийн олон улсын тодорхойлолтоор судалгаа явуулахаас өмнөх долоо хоногт нэг цаг ажилласан бол хүүхдийг эдийн засгийн идэвхтэйд тооцдог. Харин гэрийн ажлыг ингэж тооцох статистикийн арга байхгүй байна. Гэрийн ажил нь хүүхдүүд хийдэг нийтлэг үйл ажиллагаа бөгөөд ихэнх оронд энэ нь хэвийн, ашиг тустай ажил гэж үздэг тул долоо хоногт нэг цагаар гэрийн ажлыг хэмжих нь хангалтгүй юм. Гэрийн ажил хүүхдийн эрүүл мэнд, сурлагад хэрхэн нөлөөлдөг талаар цаашид гүнзгийрүүлэн судалж, гэрийн ажлыг бодитойгоор хэмжих статистик судалгааны цагийн хэмжүүрийн хязгаарыг тогтоох хэрэгтэй.
72. 2006-2007 оны судалгааны асуулгад тодорхойлсон ажил эрхлэлт, гэрийн ажил дахь оролцоог нэмж тооцох нь Монгол улс дахь хүүхдийн ажлын нийт оролцоог хэмжих нэг арга юм. Өөрөөр хэлбэл судалгаа явуулахаас өмнөх долоо хоногт эрхэлсэн ажил болон гэрийн ажил хийхэд зарцуулсан цаг юм. Энэ аргаар тооцоход 2006 онд

7-14 насны хүүхдүүдийн 78 хувь буюу 360,000 гаруй хүүхдүүд ажил эрхэлсэн байна. Үүнд ажил эрхэлсэн охидын тоо хөвгүүдийнхээс бага зэрэг өндөр байв (Зураг 12). Эндээс харахад зөвхөн ажил эрхлэлтээр ажлын оролцоог хэмжвэл охидын тоо буурч, хөвгүүдийн тоо давамгайлж гарахад нөлөөлж байна.

Зураг 12. Хүүхдийн ажлын нийт оролцоо, нас хүйсээр

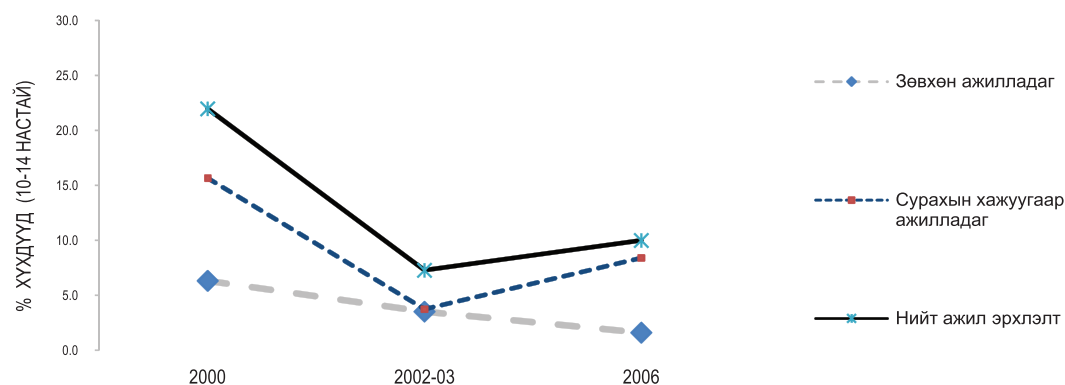

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

3.3. Хүүхдийн ажил эрхлэлтийн хандлага

73. Өмнөх үндэсний хэмжээний өрхийн судалгаануудаас 2000 оноос 2006 онд хүүхдүүдийн үйл ажиллагааны бүтэц, ялангуяа, ажил эрхлэлт дэх хүүхдийн оролцоо хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг харж болно. Энд нэг зүйлийг тэмдэглэн хэлэхэд 2003 ба 2006 оныг хооронд нь харьцуулж болно, харин 2000 оны хувьд харьцуулалт хийх боломжгүй. 2000 оны тооцоог Олон үзүүлэлтийн бүлгийн түүвэр судалгаанд үндэслэн хийсэн бөгөөд энэ судалгааны дүн ажиллах хүчний судалгааны дүнгээс өндөр гарах хандлагатай байдаг. Гэхдээ Монгол Улсын нөхцөлд энэ нь батлагдаагүй. Ийм учраас 2000 оноос 2002 оны хоорондох бууралт нь хэтрүүлэн тооцогдсон байж болох юм.
74. Зураг 13-т хоёр өөр цаг хугацаанд хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдийн тоонд гарсан өөрчлөлтийг харуулсан байна. 2000 оноос 2002-03 он хүртэлх үед хүүхдийн хөдөлмөр эрчимтэй буурсан байхад 2002-03 оноос 2006 он хүртэлх үед хүүхдийн хөдөлмөр бага зэрэг нэмэгдсэн байна. Гэхдээ энэ чиг хандлагад ихээхэн өөр динамик өөрчлөлт гарчээ. Зөвхөн ажил эрхэлж буй хүүхдийн оролцооны түвшин болон тоо буурсан байхад ажил эрхлэх, сурах аль алиныг хослуулж буй хүүхдийн тоо 2003 оноос хойш өссөн байна. 2000 оноос 2002-2003 онд сургуульд сурч буй хүүхдийн тоо огцом өсч, 2002-2003 оноос хойш энэ өсөлт үл ялиг саарчээ.

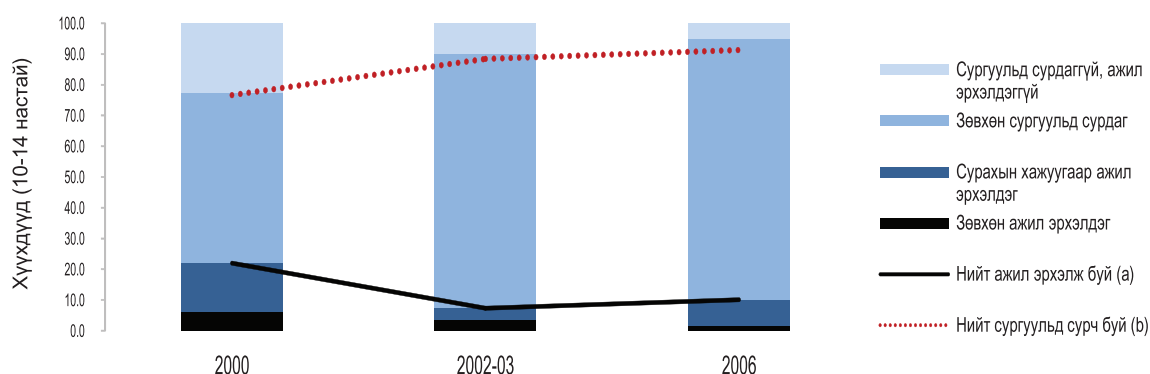
Зураг13. 7-14 насны хүүхдийн ажил эрхлэлтэд гарсан өөрчлөлт, 2000-2006

Тэмдэглэл: (a) Сургуульд суралцаж буй эсэхийг үл харгалзсан ажил эрхэлж буй нийт хүүхдүүд. (b) Ажил эрхлэлтийг үл харгалзсан сургуульд сурч буй нийт хүүхдүүд.

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Олон үзүүлэлтийн бүлгийн түүвэр судалгаа 2000, 2002-03 оны Хүүхдийн хөдөлмөрийн үндэсний судалгаа, Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг 14. 7-14 насны хүүхдүүдийн эрхэлж буй үйл ажиллагаанд гарсан өөрчлөлт, 2000-2006

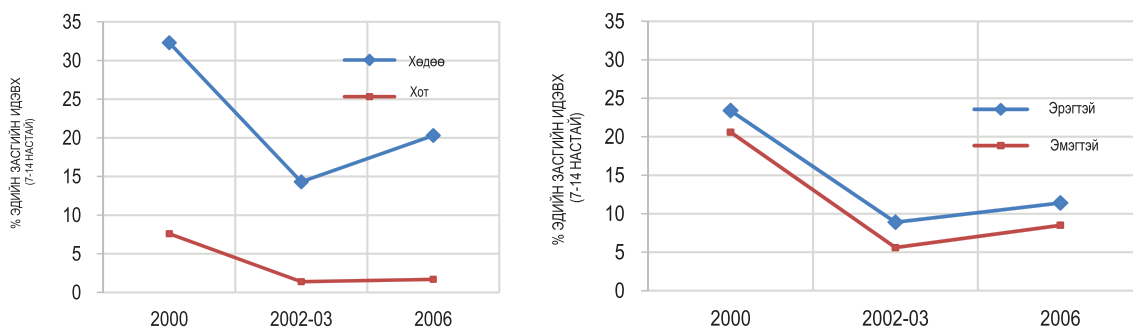

Тэмдэглэл: (a) Сургуульд суралцаж буй эсэхийг үл харгалзсан ажил эрхэлж буй нийт хүүхдүүд. (b) Ажил эрхлэлтийг үл харгалзсан сургуульд сурч буй нийт хүүхдүүд.

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Олон үзүүлэлтийн бүлгийн түүвэр судалгаа 2000, 2002-03 оны Хүүхдийн хөдөлмөрийн үндэсний судалгаа, Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

75. 2000-2003 онд хүүхдийн ажил эрхлэлтийн түвшин 15 пунктээр (22 хувиас 7 хувь хүртэл) буурсан байна. Энэхүү бууралт хот, хөдөөд, охид, хөвгүүдийн аль алиныг хамарчээ (Зураг 15). Энэ хугацаанд ажил эрхэлж байгаа оюутан, сурагчид болон зөвхөн ажил эрхэлж буй хүүхдийн тоо буурчээ.
76. 2003-2006 онд хүүхдийн ажил эрхлэлт хэдийгээр бага зэрэг нэмэгдсэн ч үүнд анхаарал хандуулах ёстой. Хүүхдийн ажил эрхлэлт 3 пунктээр буюу 7 хувиас 10 хувь болж өсчээ. Гэхдээ энэхүү өсөлт бүх газрыг хамарсангүй бөгөөд үүнийг дагаад сургуульд хамрагдалт буураагүй байна. Энэ өсөлт нь сургуульд суралцахын хажуугаар ажиллаж буй хүүхдүүд нэмэгдсэнтэй холбоотой. 2002-2006 онд зөвхөн ажил хийж буй хүүхдийн тоо буурчээ.

Зураг 15. 7-14 настай хүүхдүүдийн ажил эрхлэлт дэх өөрчлөлт, ^(a) 2000-2006, байршил ба хүйсээр

Тэмдэглэл: (a) Судалгааны асуулгын бүтцээс хамааран үзүүлэлтийг тооцох аргачлалд бага зэргийн өөрчлөлт орсныг анхаарна уу. 2000 оны хувьд Олон үзүүлэлтийн бүлгийн түүвэр судалгааны дүнг ашигласан тул эдийн засгийн идэвхийн оролцоо бусад судалгаатай харьцуулахад арай өндөр гарсан. Ажил эрхэлж буй хүүхэд гэдгийг сүүлийн долоо хоногт ямар нэг ажил эрхэлснээр тодорхойлсон. Сургуульд хамрагдалт гэдэгт “одоогоор сургуульд суралцаж байгаа” хүүхдүүдийг оруулсан. (b) Харьцуулалт хийх үүднээс 5-14 насны бүлэг биш, харин илүүтэй 7-14 насны бүлгийг сонгон авсан.

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Олон үзүүлэлтийн бүлгийн түүвэр судалгаа 2000, 2002-03 оны Хүүхдийн хөдөлмөрийн үндэсний судалгаа, Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

3.4. Хүүхдийн ажлын төрөл

77. Хүүхдийн ажил эдийн засгийн салбар болон үйл ажиллагааны төрлөөр ялгаатай байна. 2006 оны Ажиллах хүчний түүвэр судалгаа болон бусад ажиллах хүчний судалгаануудаар насанд хүрэгсдийн ажиллах хүчийг тооцоход ашигладаг гурван оронт ангиллын системийн дагуу мэдээлэл цуглуулсан нь хүүхдийн ажлын төлөв байдлыг энэ ангиллын хүрээгээр хязгаарлан тодорхойлоход хүргэж байна. Хүүхдийн ажлын төрөл, тэдэнд тулгарч буй аюул, эрсдэлийн талаар нарийвчлан судлах нь хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх арга хэмжээг үр дүнтэй болгоход тустай.
78. Хүүхэд ажил хийх нь хөдөө аж ахуйн салбарт түгээмэл байна. Ажил эрхэлж буй 5-14 насны хүүхдийн 93 хувь нь хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллаж байхад энэ үзүүлэлт үйлчилгээний салбарт 5 хувь, аж үйлдвэрийн салбарт 1 хүрэхгүй хувьтай байна. Хүүхдийн эрхэлж буй эдийн засгийн үйл ажиллагаа нас, хүйсээр хэлбэлзэхгүй байгаа нь сонирхол татаж байна. Харин байршлаар ихээхэн ялгаатай байна. Хөдөө орон нутагт хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллаж буй хүүхэд дийлэнх хувийг (95%) эзэлж байхад, хот суурин газарт үйлчилгээний салбарт нийт ажиллаж буй хүүхдийн 38 хувь ажиллаж байна (Хүснэгт 5).

Зураг 16. 5-14 насны хүүхдийн ажил эрхлэлт, эдийн засгийн салбар, үйл ажиллагааны төрлөөр

(а) Ажил эрхлэлтийн статуссаар

(б) Эдийн засгийн салбараар

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

79. Эдийн засгийн идэвхтэй хүүхэд бараг бүгд өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй оролцож байгаа ба энэ дүн нас, байршил, хүйсээр нэг их ялгаагүй байна. Эдийн засгийн идэвхтэй хүүхдүүдийн 1 хүрэхгүй хувь албан байгууллага, аж ахуйд цалин хөлстэй ажил эрхэлж байна. Албан секторт ажиллаж буй хүүхдүүд л хөдөлмөрийн хяналтанд хамрагдах боломжтой.

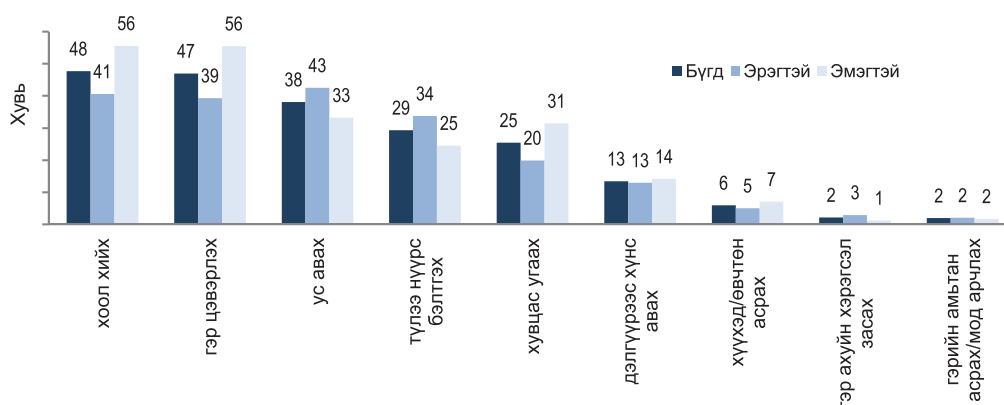
Хүснэгт 5. Хүүхдийн ажил эрхлэлт, үйл ажиллагааны төрөл, эдийн засгийн салбараар, хүйс, байршлаар

		Үйл ажиллагааны төрөл					Салбар				
		Цалин хөлсгүй ажиллагч	Цалин хөлстэй ажиллагч	Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч	Бусад	Бүгд	Хөдөө аж ахуй	Үйлчилгээ	Аж үйлдвэр	Бусад	Бүгд
Хүйс	эрэгтэй	93.8	0.1	5.7	0	0.4 100	992.1	5.8	0.2	2.0	100
	эмэгтэй	95.5	0.1	4.4	0	0.0 100	993.4	4.7	0.3	1.7	100
Байршил	хот	95.4	0.1	4.2	0	0.3 100	995.5	2.4	0.1	1.9	100
	хөдөө	84.4	0.4	15.2	0	0.0 100	559.4	38.2	1.5	0.9	100
Бүгд		94.5	0.1	5.1	0	0.3 100	992.6	5.3	0.3	1.8	100

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

80. Гэрийн ажил хийж буй хүүхдүүд голчлон хоол бэлтгэх, гэр цэвэрлэх, ус авах ажлыг гүйцэтгэж байна. Гэрийн ажил хийхэд хүйсийн нөлөө байна. Охид хоол хийх, гэр цэвэрлэх ажлыг түлхүү хийж байхад хөвгүүд ус, түлш бэлтгэх ажлыг хийж байна.

Зураг 17. 5-14 насны хүүхдүүдийн хийж буй гэрийн ажлын төрөл, насны бүлэг, хүйсээр

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

3.5. Хүүхдийн ажлын үргэлжлэх хугацаа

81. Ажилласан цаг нь ажлын үргэлжилсэн хугацааг илэрхийлэх гол үзүүлэлт болох төдийгүй ажил эрхэлснээс боловсрол, эрүүл мэндэд үзүүлж болох үр дагаврыг тодруулах боломжийг олгодог. Хүүхдүүд ажил эрхлэхэд олон цаг зарцуулж байна (Хүснэгт 6). Сургуульд сурдаггүй, ажил эрхэлж байгаа 7-11 насны хүүхдүүд долоо хоногт дунджаар 18 цагийг ажил эрхлэхэд зарцуулж байна. Харин суралцахын зэрэгцээ ажил эрхэлдэг хүүхдүүдийн зарцуулж буй цаг арай бага (15) байгаа ч ажиллах нь суралцахад зарцуулж буй цагаас хумслан дарамт болж буйг харуулж байна. Ажлын цаг нас ахих тусам нэмэгдэж, тухайлбал, 12-14 насны бүлгийнхэн долоо хоногт дунджаар 24 цаг, 15-17 насныхан 33 цаг зарцуулж байна. Хөдөө аж ахуйн салбарт болон цалин хөлстэй ажил эрхэлж буй хүүхдүүд бусад төрлийн ажил эрхэлж буй хүүхдүүдээс харьцангуй илүү цагаар ажиллаж байна.

Хүснэгт 6. 7-14 насны хүүхдүүдийн долоо хоногт ажиллаж буй дундаж цаг, эдийн засгийн салбар ба ажлын төрлөөр

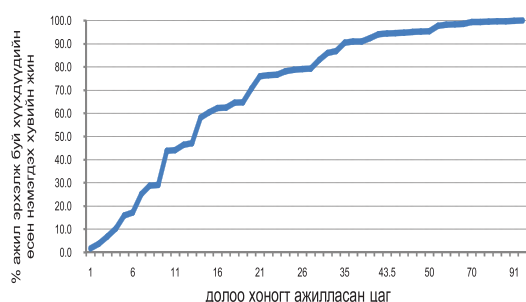
		7-11 настай	12-14 настай	7-14 настай
Салбар	Хөдөө аж ахуй	15.4	24.0	19.1
	Үйлчилгээ	10.7	13.3	12.0
	Аж үйлдвэр	7.9	12.4	9.8
Төрөл	Өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй ажиллагч	15.1	23.0	18.5
	Цалин хөлстэй ажиллагч	20.0	64.8	52.5
	Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч	17.7	27.2	23.8
Суралцаж буй байдал	Суралцахын хажуугаар ажилладаг	14.8	20.5	17.2
	Ажил эрхэлдэг, суралцдаггүй	17.5	34.3	27.3
Бүгд		15.1	23.5	18.8

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

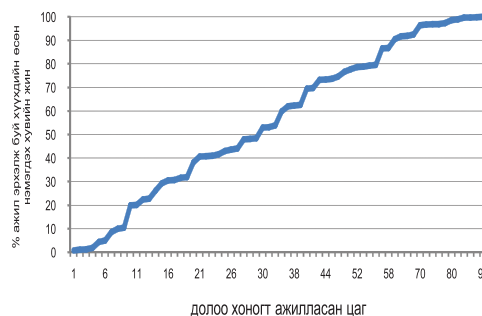
82. Зураг 19-д ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийн эзлэх хувийг ажлын цагаар тооцож гаргав. Долоо хоногт дунджаар 10 цаг ажилладаг хүүхдүүдийн хувь өндөр, гэхдээ түүнээс урт цагаар ажиллаж буй хүүхдүүдийн тоо ч цөөн бус байна. Үнэмлэхүй тоогоор 7-14 насны 7,100 хүүхэд долоо хоногт наад зах нь 30 цаг, 3,700 хүүхэд 40-өөс дээш цагаар ажиллаж байна. Ийнхүү олон цагаар ажиллаж буй хүүхдүүдийн сургуульд суралцах, амрах, чөлөөт цагаа өнгөрүүлэх эрх зөрчигдөж байгаа бөгөөд ажлаас шалтгаалсан өвчин эмгэгтэй болох, бэртэх эрсдэл ихтэй байна. Гэвч энэ талаарх баримт нотолгоо хангалтгүй тул эмпирик судалгаагаар батлахад ихээхэн түвэгтэй.

Зураг 18. 5-14 настай ажил эрхэлж буй хүүхдийн өсөн нэмэгдэх хувийн жин, ажлын цагаар

а. 5-14 насны бүлэг

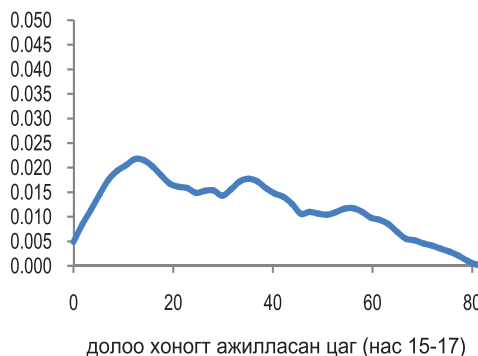
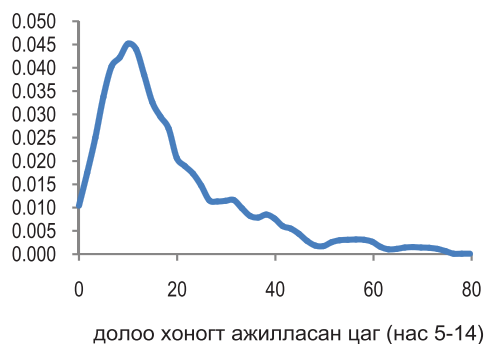

б. 15-17 насны бүлэг

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг 19. Ажил эрхэлж буй 5-14 ба 15-17 насны хүүхдүүдийн долоо хоногт зарцуулж буй цагийн нягтрал

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

83. 7-14 насны хүүхдүүд дунджаар долоо хоногт 10 цагийг гэрийн ажилд зарцуулж байна (Хүснэгт 7). Өмнө өгүүлсэнчлэн, хүүхдүүд ажил эрхлэлт болон гэрийн ажилд зарцуулж буй цаг адилгүй байдаг тул энэ хоёр үйл ажиллагаанд зарцуулж буй цагийг нэмж тооцох замаар ажлын нийт цагийг тооцож болно. Ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийн долоо хоногт зарцуулж буй цаг 19 байснаа гэрийн ажил хийхэд зарцуулсан цагийг нэмэхэд 30 гаруй цаг болж нэмэгдэж байна (Хүснэгт 7, Зураг 20). Нийт хүүхдүүдийн 79 хувь дээрх хоёр ажлыг зэрэгцүүлэн хийх буюу гэрийн ажил болон ажил эрхлэхэд давхар оролцож байна. Энэ хүүхдүүд долоо хоногт 12 цагийг зарцуулж байгаа нь тэдний сурах, амрахад сөргөөр нөлөөлж байгаа юм.

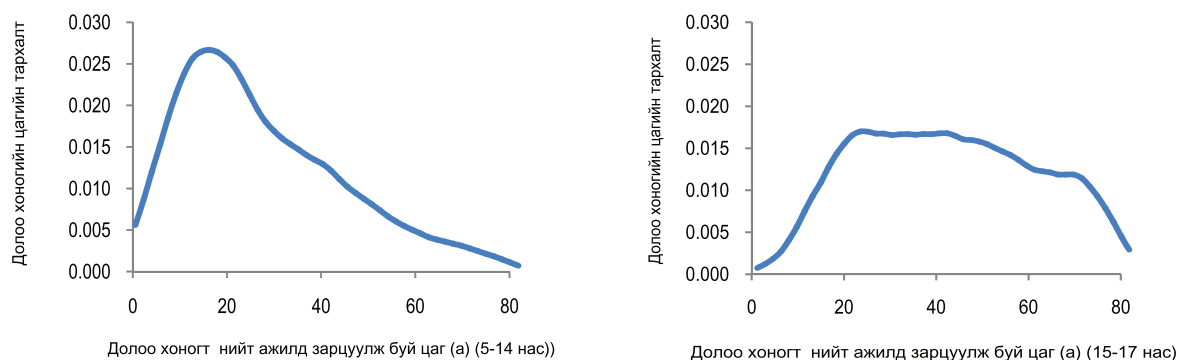
Хүснэгт 7. Гэрийн ажил болон бусад бүх ажилд зарцуулж буй дундаж цаг, нас, хүйс ба байршлаар

		Долоо хоногт гэрийн ажилд зарцуулж буй дундаж цаг	Долоо хоногт нийт ажилд зарцуулж буй дундаж цаг ^(a) , ажил эрхэлж буй хүүхдүүд ^(b)	Долоо хоногт нийт ажилд зарцуулж буй дундаж цаг ^(a) , ажил эрхэлж буй болон гэрийн ажил хийдэг хүүхдүүд ^(c)
Нас	7	5.4	18.9	7.2
	8	6.8	23.5	8.8
	9	7.2	20.8	8.4
	10	9.6	30.3	12
	11	9.8	26.8	11.5
	12	12.3	37.8	14.9
	13	11.2	33.6	13.8
	14	13.2	37.6	16.6
Хүйс	Эрэгтэй	9.2	30.4	12.1
	Эмэгтэй	10.7	28.9	12.3
Байршил	Хот	9.4	27.7	9.8
	Хөдөө	10.6	30.0	15.5
Бүгд		9.9	29.8	12.2

Тэмдэглэл: (a) “Нийт ажил” нь гэрийн ажил болон ажил эрхлэлтийн нийлбэр юм; (b) Энэ багана гэрийн ажил хийдэг болон хийдэггүйг үл харгалзан ажил эрхэлдэг хүүхдүүдийн долоо хоногт ажилдаа зарцуулж буй нийт цагийг илэрхийлнэ. Иймд ажил эрхэлдэггүй, гэрийн ажил хийдэг хүүхдүүд энд ороогүй болно. (c) Энэ багана ажил эрхэлдэг болон гэрийн ажил хийдэг хүүхдүүдийн зарцуулсан нийт ажлын цагийг илэрхийлнэ.

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг 20. Ажил эрхэлдэг болон гэрийн ажил хийдэг хүүхдүүдийн долоо хоногт зарцуулж буй цагийн тархалтын хувь, 5-14 нас ба 15-17 насны бүлгээр

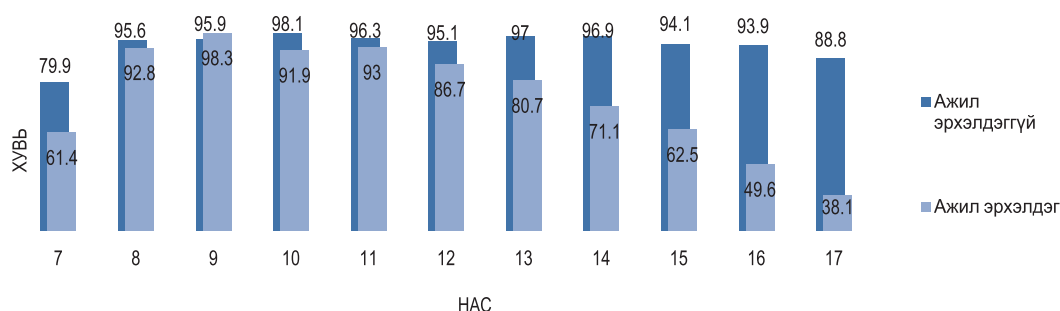
Тэмдэглэл: (a) Нийт ажилд зарцуулсан 7 хоногийн ажлын нийт цаг нь гэрийн ажилд оролцдог эсэхээс үл хамааран, зөвхөн ажил эрхэлж буй хүүхдийн хувьд тооцоологдсон. Тиймээс энд зөвхөн гэрийн ажил хийхэд оролцсон хүүхдүүд багтахгүй.

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

3.6 Хүүхэд ажил хийснээс боловсролд үзүүлэх нөлөө

84. Хүүхдүүдийн боловсролд ажил хир их нөлөөлж байгааг хэмжих нь бага наснаас эхэлсэн ажил эрхлэлтийн урт хугацааны үр нөлөөг тодорхойлоход чухал үүрэгтэй. Нэг талаас хүүхдийн хөдөлмөр нь боловсрол эзэмших боломжийг хязгаарлаж, нөгөө талаас залуучуудын ажил эрхлэлтийн үр дүнд сөргөөр нөлөөлдөг. Хэрвээ хүүхдүүд ажил эрхэлж байгаа нь тэдний сургуульд суралцах эсхүл амжилттай суралцах боломжийг хааж байгаа бол насанд хүрэгчдийн эгнээнд орохдоо хүмүүн капитал хуримтлуулж, шаардагдах ур чадвар эзэмшиж чадаагүйгээс сайн ажил олж хийж чадахгүйд хүрнэ. Энэ хэсэгт хүүхдийн ажил хэрхэн тэдний боловсрол эзэмших болон сургуульд суралцахад нөлөөлж буйг харуулсан боловсролын хэд хэдэн үзүүлэлтүүдийг ашиглав.
85. Эмпирик судалгаагаар ажил эрхлэлт нь хүүхдүүдийн сургуульд суралцах, амжилттай суралцахад сөргөөр нөлөөлж байгаа нь тодорхой тул хүүхдийн хөдөлмөр нь "Бүх нийтийн боловсрол" хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд саад тотгор учруулан, залуучуудын ажил эрхлэлтийн үр дүнг бууруулахад хүргэж байна. Үүнийг сургуульд хамрагдах, анги дэвшихтэй холбогдсон зарим үзүүлэлтүүд баталж байна. Сургуульд хамрагдсан байдлыг харъя. Насны бүлгээр тооцсон сургуульд хамрагдалтыг²¹ үзвэл, бүх насны бүлгийн хувьд ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийн сургуульд хамрагдалт ажил эрхэлдэггүй хүүхдүүдийнхээс доогуур байна. Бага ангид элсэн орох болон дунд боловсрол эзэмших шатны сүүлийн үеүдэд сургуульд хамрагдалтын түвшин их зөрүүтэй байна (Зураг 21). Энэ зөрүү хөвгүүд, охид болон хот, хөдөөгийн аль алинд ажиглагдаж байна (Хавсралт 1, Зураг 1, Зураг 2).

Зураг 21. Сургуульд хамрагдалтын түвшин, ажил эрхлэлт болон насаар

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

86. Сургуульд суралцаж буй дундаж хугацаа гэдэг бол нэг хүүхдийн сургуульд төгсөхөд зарцуулж буй нийт жилийн тоо юм.²² Сургуульд суралцаж буй дундаж хугацаа урт бол

²¹ t хичээлийн жилд хамаарах a насны хүн амын насны бүлгээр тооцсон хамрагдалтын түвшинг тооцохдоо:

$$ASAR_a^t = \frac{A_a^t}{P_a^t} * 100$$

энд: A_a^t – t хичээлийн жилийн a настай сургуульд хамрагдаж буй хүүхдүүдийн тоо; P_a^t – t хичээлийн жилийн a настай нийт хүн амын тоо.

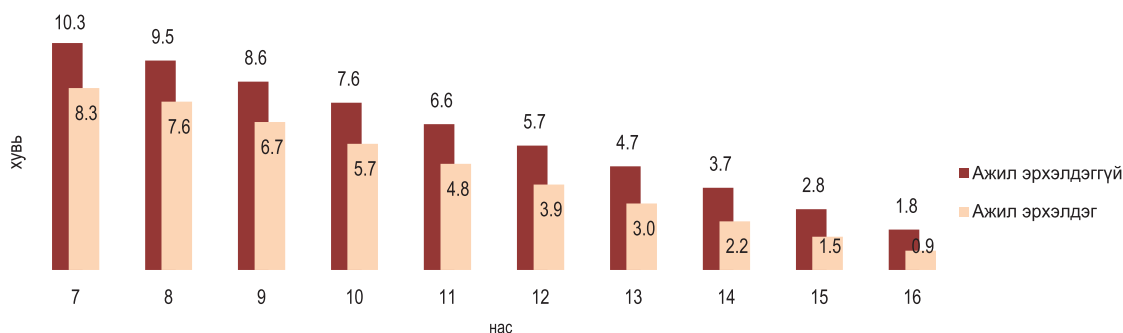
²² Сургуульд суралцаж буй дундаж хугацаа:

$$SLE_a^t = \sum_{i=a}^{i=n} \frac{A_i^t}{P_i^t}$$

энд: A_i^t – t хичээлийн жилийн i ($i=a, a+1, \dots, n$) настай сургуульд хамрагдаж буй хүүхдүүдийн тоо; n – сургуульд суралцах дундаж хугацааны онолын дээд утга; P_i^t – t хичээлийн жилийн i насны нийт хүн амын тоо

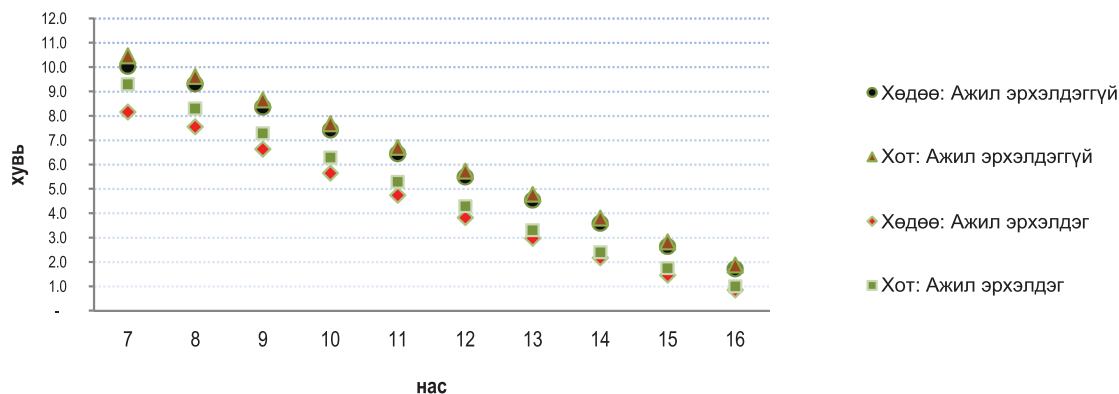
өдий чинээ хугацаагаар өндөр боловсрол эзэмшиж байна гэсэн үг.²³ Энэ үзүүлэлтийг ашиглан бага наснаас ажил эрхлэх нь боловсролд муугаар нөлөөлдгийг тодорхой харуулж болдог. Хүүхэд ажил эрхлэх нь хот, хөдөөд, охид, хөвгүүдийн аль алиных нь хувьд сургуульд суралцах ёстой жилийг богиносгоход нөлөөлдөг байна. 7-13 насны ажил эрхэлж буй хүүхдүүд ажил хийдэггүй хүүхдүүдтэй харьцуулахад 2 жилээр дутуу суралцаж байна (Зураг 22). Эндээс харахад ажил эрхлэх нь сургууль эрт завсардах, боловсролын түвшинг бууруулах нөхцлийг бүрдүүлэгч хүчин зүйл болж байна.

Зураг 22. Сургуульд суралцаж буй дундаж хугацаа, нас болон ажил эрхлэлтээр

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг 23. Сургуульд суралцаж буй хугацаа^(а), жил, нас, байршил болон ажил эрхлэлтээр

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

87. Тухайн насныхны суралцаж буй дундаж анги²⁴ болон тухайн ангид суралцагчдын дундаж нас²⁵ хоёр нь хүүхдүүд сургуулиа хэрхэн цаг хугацаандаа дүүргэж байгааг илтгэх юм. Хүүхдийн хөдөлмөрийн талаар дүн шинжилгээ хийх зорилгоор эдгээр үзүүлэлтүүдийг тооцдог бөгөөд хүүхдийн хөдөлмөр сургуульд сайн суралцах болон анги дэвшихэд хэрхэн сөргөөр нөлөөлж буйг харуулдаг. Энэ гурван үзүүлэлтээр тооцоход хүүхдийн хөдөлмөр анги дэвшихэд саад болж байгаагаас гадна ажил хийж буй хүүхдүүд ажил

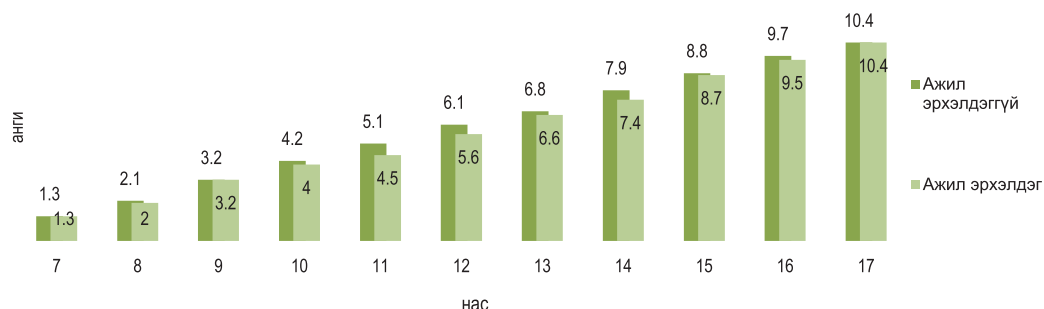
²³ Сургуульд суралцах дундаж хугацаа сургуулиа дүүргэсэн дундаж хугацаатай тэр бүр тохирдоггүй. Учир нь зарим хүүхэд улиран суралцах тохиолдол байдаг.

²⁴ Тухайн насныхны суралцаж буй анги гэдэг бол өгөгдсөн насны бүлгийнхний суралцан төгсөж буй дундаж анги.

²⁵ Тухайн ангид суралцагчдын нас бол өгөгдсөн ангид суралцаж төгсөж буй хүүхдүүдийн дундаж нас.

хийдэггүй хүүхдүүдтэй харьцуулахад хичээлээ гүйцэхэд илүү ачаалалтай, хэцүү байгааг харуулж байна. 11 нас хүрэх үед ажил хийдэг хүүхдүүд ажил эрхэлдэггүй хүүхдүүдээс хагас ангиар хоцорч байна. Харин 13 ба түүнээс дээш нас хүрэх үед энэ зөрүү багасч байгаа нь ажил эрхэлдэг хүүхдүүд энэ үед сургуулиа орхиж буйтай холбоотой (Зураг 24). Нөгөө талаар бүх ангийн шатанд ажил эрхэлж буй хүүхдүүд ажил эрхлээгүй хүүхдүүдээсээ арай ахмад настай байна. Ажил эрхэлж буй 1-5-р ангийн хүүхдүүд ажил эрхэлдэггүй хүүхдүүдээсээ дунджаар 1/3 насаар ах байхад 6-11-р ангийнхны тухайд 1/6 насаар илүү байна.

Зураг 24. Тухайн насны суралцагчдын дундаж анги, ажил эрхлэлтээр

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт 8. 2005 онд сургуульд хамрагдсан 6-17 насны сурагчдын дундаж нас, анги, ажил эрхлэлт, хүйс болон байршла

		Бага ангид суралцагчдын дундаж нас (1-5-р анги)		Дунд ангид суралцагчдын дундаж нас (6-11-р анги) ^a	
		Ажил эрхэлдэггүй	Ажил эрхэлдэг	Ажил эрхэлдэггүй	Ажил эрхэлдэг
Хүйс	Эрэгтэй	9.1	9.4	14.2	14.5
	Эмэгтэй	8.9	9.4	14.3	14.5
Байршил	Хөдөө	9.0	9.5	14.3	14.6
	Хот	9.1	9.4	14.1	14.5
Бүгд		9.0	9.4	14.3	14.5

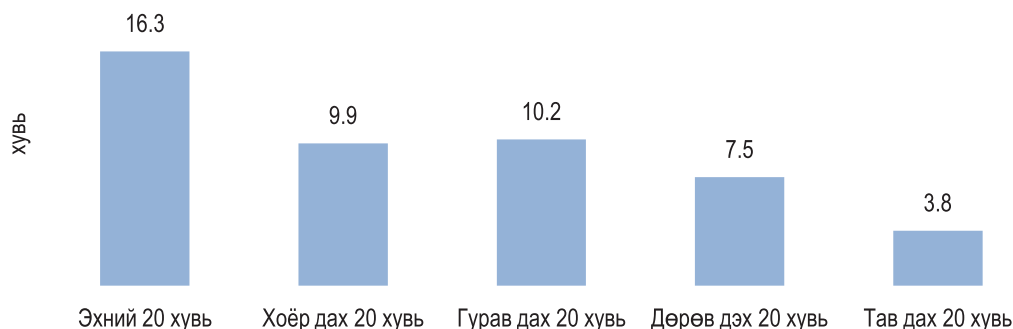
Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

3.7. Хүүхдүүдийн ажил ба боловсролын талаар гаргаж буй шийдвэр

88. Ихэнх хүүхдүүд (бие даан амьдардаг хүүхдүүдийг үл оролцуулан) цагаа хэрхэн ашиглах талаар мэдэл багатай байдаг тул тэдний ажиллах болсон шалтгааныг тодруулахын тулд эцэг эх нь яагаад сургуульд суралцуулахгүй ажил хийлгүүлэх болсныг эсвэл гэрт үлдээгээгүй болсныг судлах хэрэгтэй. Энэ хэсэгт 2006 оны Монгол Улсын Ажиллах хүчний түүвэр судалгааны тоон мэдээлэл болон эконометрикийн мэдээллийг ашиглан хүүхдийнхээ цаг ашиглалтын талаар эцэг эхчүүдийн гаргаж буй шийдвэрт нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг тодорхойлов.
89. Тоон мэдээллээс харахад эдийн засгийн хүчин зүйл эцэг эхчүүд хүүхдүүдээ ажил

эрхлүүлэх шийдвэр гаргахад нөлөөлж байна. Энгийн корреляцийн аргаар тооцоход өрхийн орлого, хүүхдийн ажил эрхлэлт хоорондоо урвуу хамааралтай байна (Зураг 26). Эндээс дүгнэхэд хүүхэд хөдөлмөр эрхлэхээ больсноор тухайн өрхийн алдах орлогыг нөхөх арга хэмжээг давхар авч хэрэгжүүлж байж л хүүхдийн хөдөлмөрөөс хөндийрүүлэх үйл ажиллагааг амжилтанд хүргэх боломжтой.

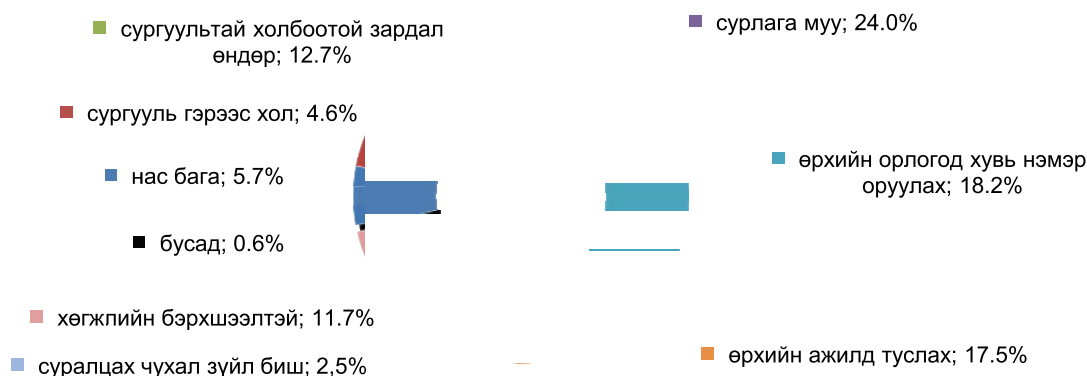
Зураг 26. Хүүхдийн ажил эрхлэлт, (7-14 нас), өрхийн зардлын бүлгээр

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

90. Олон гэр бүл эдийн засгийн шалтгааны улмаас хүүхдүүдээ сургуулиас нь гаргахаар шийдвэрлэсэн байна. Сургуульд хамрагддаггүй хүүхдүүдийн 36 хувь гэр бүлдээ орлого оруулах эсвэл өрх гэрийн үйлдвэрлэлд хувь нэмэр оруулах зорилгоор ажиллаж байгаа гэсэн бол 13 хувь нь сургуульд сурах зардалтай холбон тайлбарласан байна. Түүнчлэн сурлага муу, гэр сургууль хоорондын зай хол, сургуульд сурах ач холбогдлыг дутуу үнэлсэн зэрэг шалтгаануудын улмаас хүүхдүүд сургуульд суралцахаа больсон гэж насанд хүрсэн гурван хүн тутмын нэг нь хариулжээ (Зураг 27).

Зураг 27. Сургуульд суралцаагүй хүүхдүүдийн эзлэх хувь, шалтгаанаар

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

91. Энгийн регрессийн шинжилгээгээр хүүхдээ сургуульд суралцуулах эсвэл ажил эрхлүүлэх шийдвэр гаргахад нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг илүү нарийвчлан тодорхойлох боломжтой. Үүний зэрэгцээ хоёр хувьсагчтай *probit* загварын тусламжтайгаар хүүхдийн сургуульд хамрагдалт болон ажил эрхлэлт хоорондын харилцан хамаарлыг

тодорхойллоо. Ажиглалтын үр дүнг илэрхийлэхдээ өрхийн аж байдлыг харуулахад хэрэглэгддэг энгийн эдийн засгийн загварыг ашигласан.²⁶ Хүснэгт 9-д энэ дүн шинжилгээний үр дүнг танилцууллаа. Мөн дүн шинжилгээнээс гаргаж авсан зарим чанарын дүгнэлтүүдийг дор танилцуулав.

92. **Хүүхдийн нас ба хүйс.** Судалгааны дүнгээс харахад хүүхдийн ажил эрхлэх магадлал нас ахих тусам нэмэгдэж байна. Үүнийг тайлбарлаж болох хоёр шалтгааныг өөрөөр хэлбэл, хүүхдүүд өсөх тусам сургалттай холбоотой зардал нэмэгдэх эсвэл бага боловсрол эзэмшсэний дараагийн шатны сургалтын хүртээмж муу байж болохыг нотлоход байгаа тоо мэдээллүүд хангалтгүй байна. Эцэг эхчүүд хүүхдээ сургуульд суралцуулах эсвэл ажил хийлгэх талаар аливаа шийдвэр гаргахад хүүхдийн хүйс бага зэрэг нөлөөлж байна. Эцэг эхчүүдийн боловсролын түвшин, өрхийн орлого болон бусад хүчин зүйлсээс шалтгаалж зөвхөн ажил эрхэлж буй эсхүл сурах, ажиллах аль алиныг хийж буй явдал хөвгүүдийн хувьд охидынхоос илүү түгээмэл байна. Охидын хувьд сургуульд хамрагдан үргэлжлүүлэн суралцах магадлал өндөр байна. Гэхдээ энэ дүнг тооцоход гэрийн ажлыг оруулаагүйд анхаарах хэрэгтэй. Тоон мэдээллээс харахад гэрийн ажлыг хийхэд хүйсийн нөлөө их байна.
93. **Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсрол.** Эцэг эхийн боловсролын түвшин нэмэгдэхийн хэрээр хүүхдийн хөдөлмөр буурахад эерэгээр нөлөөлж байна. Орлого болон бусад хүчин зүйлсийг харгалзан үзэхэд өрхийн тэргүүлэгч нь дээд боловсролтой өрхийн хүүхдүүд бүтэн цагаар ажиллах нь буурч, сургуульд бүрэн суралцах нь нэмэгдэж байна. Өрхийн тэргүүлэгч нь бичиг үсэггүй өрхийн хүүхдүүдийн ажил эрхлэх магадлал ойролцоогоор 3 пунктээр өсч, харин сургуульд суралцах магадлал 14 пунктээр буурч байна. Энэ нь эцэг эхийн боловсрол өндөр байх тусам хүүхдүүд нь боловсрол эзэмших ач холбогдлыг мэддэг тул хүүхдүүддээ боловсрол олгох замаар сайн ажил, орлого олох боломжтой болдог гэдгийг ойлгогдогтой холбоотой.
94. **Өрхийн орлого.** Өрхийн орлогын түвшин нь хүүхдүүдийн сургуульд суралцах, ажил эрхлэх шийдвэр гаргахад маш чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Орлогын түвшин нэмэгдэхийн хэрээр хүүхдүүд бүтэн цагаар ажил эрхлэх нь буурч, харин сургуульдаа бүрэн суралцах нь нэмэгдэж байна. Гэвч өрхийн орлого болон хүүхдийн ажил эрхлэлт нь хоорондоо тэр бүр хамааралтай байхгүй байна. Энэ хамаарал нь бага орлоготой өрхүүдийн хувьд илэрч байгаа ба хүүхэд нь ажил эрхлэх нь өрхийн амьжиргааг залгуулах нэг арга хэрэгсэл болсон байдаг. Иймд ядуу өрхийн хүүхдийг хөдөлмөрөөс хөндийрүүлэх, сургуульд явуулах арга хэмжээг өрхийг орлогыг нөхөх эх үүсвэртэй болгох үйл ажиллагаатай хамтатган хэрэгжүүлэх шаардлагатай.
95. **Байршил.** Хүүхдүүдийн цаг ашиглалтад байршил маш хүчтэй нөлөөтэй байгаа тул хүүхдийн хөдөлмөрийг бууруулах, сургуульд хамрагдалтыг нэмэгдүүлэх үйл ажиллагааг бүс нутгаар ялгаатай төлөвлөн хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Хөдөө орон нутагтай харьцуулахад хот суурин газарт сургуульд бүрэн хамрагдаж буй хүүхдийн эзлэх хувь 9 пунктээр илүү, суралцахын зэрэгцээ ажил эрхэлж буй хүүхдийн эзлэх хувь 6 пунктээр бага байна. Түүнчлэн бүтэн цагаар ажил эрхлэх магадлал 1.4 пунктээр буурч байна. Сургуульд суралцах болон ажил эрхлэх магадлал бүс нутгаас ихээхэн хамааралтай байна. Зүүн бүс нутагтай харьцуулахад Улаанбаатар хотод хүүхэд сургуульд бүрэн

²⁶ Хоёр хувьсагчийн probit загвар нь хүүхдийн ажил эрхлэлт болон сургуультай холбоотой шийдвэрийн хамаарлыг тодорхойлоход хэрэглэгдсэн. Өрхийн шинж байдлын талаарх эдийн засгийн энгийн загварыг эмпирик нөхцөл байдлыг тодорхойлоход хэрэглэсэн. Илүү дэлгэрэнгүй мэдээллийг дараах материалаас үзнэ үү. Үүнд: Cigno, Rosati ба Tzannatos, Хүүхдийн хөдөлмөрийн гарын авлага, 2002 оны 5-р сар. Энэхүү хэсэгт хийгдсэн шинжилгээ нь байгаа тоо мэдээлэл дээр хийгдсэн. Судалгаа хэдийнээр өргөн хүрээтэй байсан авч хамгийн гол үзүүлэлтүүд орхигдсон байв. Ялангуяа, хүүхдийн ажлын харьцангуй үнэ цэнийг тогтооход хүндрэлтэй байв. Мөн боловсрол, ажил, гэрийн ажлаас гарах үр ашгийн талаар ч төдийлөн мэдээлэл байсангүй (дараах материалыг үз: Deb ба Rosati, Хүүхдийн хөдөлмөр ба сургуульд хамрагдалтыг тодорхойлогчид: Өрхийн ажиглалтын үүрэг роль, 2002 оны 12-р сар).

суралцах магадлал 9 пунктээр илүү, суралцахын хажуугаар ажиллах магадлал 5 пунктээр бага байна. Бүсүүд эдгээр үзүүлэлтээр нэлээд ялгаатай байна.

Хүснэгт 9. 7-14 насны хүүхдүүдийн сургуульд хамрагдах болон ажил эрхлэхэд нөлөөлж буй хүчин зүй

Тайлбарлагч хүчин зүйлс		Зөвхөн ажиллах		Зөвхөн сурах		Идэвхгүй		Сурахын зэрэгцээ ажиллах	
		dy/dx	Z	dy/dx	z	dy/dx	z	dy/dx	z
Хүүхдийн шинж байдал	Нас	-0.0144	-5.87	0.1263	9.26	-0.1300	-12.89	0.0181	2.20
	Зэрэг дэвшигдсэн нас	0.0007	5.92	-0.0059	-9.27	0.0058	12.36	-0.0006	-1.55
	Эрэгтэй	0.0030	3.54	-0.0229	-3.77	0.0119	2.64	0.0080	2.27
	Өрхийн тэргүүлэгчийн хүүхэд	0.0049	4.44	-0.0379	-3.81	0.0102	1.37	0.0228	4.16
Өрхийн шинж байдал	Ам бүлийн тоо	0.0000	-0.07	-0.0008	-0.30	0.0041	2.17	-0.0033	-2.08
	0-4 насны хүүхэдтэй	0.0038	4.44	-0.0276	-4.62	0.0085	1.91	0.0153	4.22
	5-14 насны хүүхэдтэй	0.0001	0.20	0.0004	0.11	-0.0052	-1.69	0.0046	1.93
	Өрхийн тэргүүлэгчийн хүйс	-0.0022	-1.50	0.0175	1.73	-0.0134	-1.75	-0.0019	-0.33
	Боловсролгүй өрхийн тэргүүлэгч	0.0285	2.49	-0.1463	-3.24	0.0306	1.39	0.0871	2.35
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсрол	Анхан шатны боловсролтой өрхийн тэргүүлэгч	0.0379	3.66	-0.1976	-4.80	0.0232	1.47	0.1365	3.72
	Бүрэн бус дунд боловсролтой өрхийн тэргүүлэгч	0.0101	2.71	-0.0737	-2.95	-0.0090	-0.86	0.0726	3.32
	Бүрэн дунд боловсролтой өрхийн тэргүүлэгч	0.0063	2.02	-0.0471	-2.07	-0.0145	-1.48	0.0554	2.79
	Техник мэргэжлийн боловсролтой өрхийн тэргүүлэгч	0.0063	1.90	-0.0527	-2.10	-0.0182	-1.93	0.0646	2.84
Өрхийн орлого	Нэг хүнд ногдох орлого (эхний 20 хувь)	0.0048	2.12	-0.0419	-2.69	0.0385	3.02	-0.0015	-0.20
	Нэг хүнд ногдох орлого (хоёр дах 20 хувь)	0.0030	1.45	-0.0289	-1.93	0.0310	2.50	-0.0050	-0.72
	Нэг хүнд ногдох орлого (гурав дах 20 хувь)	0.0061	2.37	-0.0433	-2.73	0.0256	2.12	0.0116	1.32
	Нэг хүнд ногдох орлог (дөрөв дэх 20 хувь)	0.0010	0.51	-0.0164	-1.09	0.0263	2.10	-0.0109	-1.60
Байршил	Шилжсэн	0.0036	1.56	-0.0254	-1.70	-0.0047	-0.55	0.0265	2.39
	Хот	-0.0137	-6.98	0.0917	9.07	-0.0108	-1.78	-0.0672	-8.66
	Баруун	0.0013	0.73	-0.0100	-0.77	-0.0163	-2.39	0.0251	2.62
	Хангай	0.0062	2.94	-0.0712	-4.14	-0.0322	-5.61	0.0973	6.37
	Төв	0.0010	0.57	-0.0175	-1.21	-0.0297	-5.04	0.0462	3.81
	Улаанбаатар	-0.0122	-6.81	0.0930	8.17	-0.0292	-3.68	-0.0516	-7.0

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

3.8. Хүүхдийн хөдөлмөр

96. Нийт ажил эрхэлж буй хүүхдийн хэд нь олон улсын хөдөлмөрийн хэм хэмжээ, Монгол Улсын хууль тогтоомжийн дагуу тэмцэн устгах ёстой хүүхдийн хөдөлмөрт хамааралтай байгааг тодорхойлох нь чухал. ²⁷ Ингэх нь хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдийг илүү нарийвчлан тодорхойлох бодлогын ач холбогдолтой. Энэ хэсэгт 5-14 болон 15-17 насны бүлэгт хүүхдийн хөдөлмөрийг тооцохдоо Монгол Улсын хөдөлмөрийн хуулийн заалтыг ашиглав.
97. Монгол Улсын Хөдөлмөрийн тухай хууль нь хүүхдийн хөдөлмөрийн талаарх хууль эрхзүйн хүрээг бүрдүүлж байгаа боловч ажил эрхлэх насны доод хязгаарын талаар илэрхий тодорхой заагаагүй²⁸. Хөдөлмөрийн хуулийн 109(1)-д насны доод хязгаарыг 16 гэж тогтоосон бөгөөд хэрэв эцэг эх эсвэл асран хамгаалагч нь зөвшөөрсөн тохиолдолд 15 насанд ажил эрхэлж болно гэж 109(2)-т заажээ. Монгол Улс соёрхон баталсан ОУХБ-ын 138-р Конвенцид насны доод хязгаарыг 15 насаар тогтоосон байна.
98. Хөдөлмөрийн хуулийн 71(1)-д “14 болон 15 настай хүүхдийн долоо хоногт ажиллах цагийг 30 цагаас хэтрэхгүй байхаар, 16-18 настай хүүхдийн ажлын цагийг 36 цагаас хэтрэхгүй байхаар заасан байна. НХХЯ-ны 107 тоот тушаалаар 18-аас доош насны хүн эрхлэхийг хориглосон ажлын жагсаалтад 11 эдийн засгийн салбарын 53 аюултай ажлын байр, 39 аюултай ажил мэргэжил орсон байна. Гэвч 2006 оны Ажиллах хүчний түүвэр судалгаагаар цуглуулсан мэдээлэл нь энэ жагсаалттай харьцуулахад ерөнхий, харин ОУХБ-гаас гаргасан аюултай ажлын төрлүүдтэй илүү нийцэж байна.
99. Ундэсний хууль тогтоомжийн дагуу хүүхдийн хөдөлмөрийг бүрэн тооцохын тулд ажил эрхэлж буй 5-13 насны бүх хүүхэд, долоо хоногт 30-аас илүү цагаар дагалдан ажил хийжбуй²⁹ 14 насны хүүхэд болон аюултай ажил эрхэлж буй 15-17 насны бүх хүүхдийг хамруулах ёстой.
100. НХХЯ-ны 107 тоот тушаалаар баталсан аюултай ажлын жагсаалтын дагуу 2006 оны Ажиллах хүчний түүвэр судалгааны үр дүнг боловсруулах боломжгүй юм. Иймд ОУХБ-аас гаргасан аюултай ажлын төрлүүдийг энэ судалгаанд ашигласан бөгөөд

²⁷ Хүүхдийн хийж буй ажил бүр хор хөнөөлтэй биш, тэдний эрхийг зөрчдөггүй. Үнэндээ зарим талаараа бол хүүхдийн ажил нь үр өгөөжтэй буюу өрх гэрийн амьжиргаанд нэмэр болох, хүүхдүүд амьдрах ухаанд суралцах, ур чадвар эзэмшихэд нөлөөтэй байдаг. Хүүхдийн хөдөлмөрийг тодорхойлсон болон түүнийг устгахтай холбоотой бодлогын арга хэмжээний талаарх олон улсын гурван конвенци байдаг. НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн конвенц (ХЭК), Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 182 дугаар конвенц (тэвчишгүй хэлбэрүүд), ОУХБ-ын 138 дугаар конвенц (ажил эрхлэх доод нас).

НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн конвенцид хүүхдийн эрүүл мэнд, бие махбод, оюун ухаан, сэтгэл зүй, ёс суртахуун, нийгмийн хөгжил, боловсролд сөрөг нөлөөтэй буюу аюултай ажлуудаас хүүхдийг хамгаалах эрхийг тодорхойлсон байна. Энэхүү зорилгыг хангахын тулд ХЭК нь эрх баригч дээд байгууллагыг ажил эрхлэх доод насыг хуульчлан тогтоохыг заасан байгаа бөгөөд энэ нь олон улсын бусад бичиг баримттай уялдаатай, нийцтэй байх ёстой. ОУХБ-ын 138 дугаар конвенц (ажил эрхлэх доод нас) болон ОУХБ-ын 182 дугаар конвенц (тэвчишгүй хэлбэрүүд) 1) тогтоосон доод насны хүүхдүүдийн хийж болох бүх төрлийн ажил (хөгжиж буй орнуудын хувьд доод тал нь уг насыг 12 байж болно гэж үзсэн); 2) тогтоосон хоёр дах насны хүүхдүүдийн эрхэлж болон “хөнгөн ажил”-ын бүх төрөл (хөгжиж буй оронд дор хаяж 14 нас); 3) 18-аас доош насны хүүхдүүдээр хийлгэж болохгүй хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүд – хүүхдийн аюулгүй байдал, эрүүл мэнд, ёс суртахууны хөгжилд сөрөг нөлөөтэй ажлуудыг хүүхдийн хөдөлмөрт оруулсан байна.

²⁸ Хүүхдийн эрхийн хамаагалах тухай хуулинд “иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага хүүхдээр ёс суртахуун, эрүүл мэндэд нь харшил, хөдөлмөр эрхлүүлэх, хүүхдийн хөдөлмөрийг мөлжлөгийн хэлбэрээр ашиглах, тэдний хөдөлмөрийн хүлсийг шударга бусаар тооцож олгох, гуйлга гуйлгах, хууль бусаар нэрээр нь ашиг олох үйл ажиллагаа явуулахыг хориглоно” гэжээ. (7-р зүйлийн 6)

²⁹ Шинэчилсэн жагсаалтад хүүхдийн мөлжлөгийн эрсдэл өндөртэй газрууд, тухайлбал шөнийн клуб, зочид буудал, саун, массажны газарт ажиллах, гэрийн үйлчлэгч хийхийг хоригложээ. Харин архи, тамхи үйлдвэрлэл дэх ажлын байрыг багтаагаагүй. (Монгол Улсын Засгийн газар, ОУХБ-ын 138-р Конвенцийн хэрэгжилтийн байдлын талаарх илтгэл, 2008)

хэдийгээр энэ нь Монгол Улсын хуулийн зохицуулалтыг бүрэн илэрхийлж чадахгүй ч 15-17 насны аюултай ажил эрхэлж буй хүүхдийн тоог тооцож гаргах боломж олгож байгаа юм

101. Насны үнэмлэхүй доод хязгаар болох 15-аас доош насны 43,000 гаруй хүүхдүүд эдийн засгийн идэвхтэй байгаагаас гадна 15-17 насны 13,100 хүүхэд аюултай ажил эрхэлж байна. Нийт 5-17 насны 56,000 хүүхэд хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж байна. Хүснэгт 11-ээс харахад хөдөө орон нутагт хүүхдийн хөдөлмөр түгээмэл байна. Нийт хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдийн 80% буюу 55,000 нь хөдөө орон нутагт байна.

Хүснэгт 10. Хүүхдийн хөдөлмөрийн түвшин, үндэсний хууль тогтоомжийн заалтуудад тулгуурлан тооцсон⁽¹⁾

Хүйс	(A)		(B)		(C)		(A) & (C)		(A) & (B) & (C)	
	5-14 насны ажил эрхэлж буй хүүхдүүд		Аюултай ажил эрхэлж буй 5-17 насны хүүхдүүд (тооцооны доод түвшин)		Ажил эрхлээгүй, гэрийн ажилд 7 хоногт наад зах нь 28 цаг зарцуулж буй хүүхдүүд		Хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж буй 5-17 насны нийт хүүхэд		Хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж буй 5-17 насны хүүхдүүд	
	%	Тоо	%	Тоо	%	Тоо	%	Тоо	%	Тоо
Эрэгтэй	10.8	25,300	10.3	9,400	3.0	6,300	10.6	34,700	12.6	41,000
Эмэгтэй	8.4	17,900	4.4	3,700	4.0	7,700	7.3	21,600	9.9	29,300
Бүгд	9.7	43,200	7.5	13,100	3.5	14,000	9.0	56,300	11.3	70,300

Тэмдэглэл: (1) Конвенцид нэгдсэнээр Монгол Улс ажил эрхлэлтийг зөвшөөрөх доод насыг 15 гэж тогтоосон. Хөдөлмөрийн тухай хуулиар бол 15 нас хүрсэн хүүхэд эцэг эх эсвэл асран хамгаалагч нь зөвшөөрвөл ажил эрхэлж болно гэж заажээ. 16 нас хүрсэн хүүхэд өөрөө бие даан ажил эрхлэхээ шийдэх эрхтэй.; (2) Аюултай ажил эрхэлж буй хүүхдүүд (ОУХБ: "Хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах: Хүрч болохуйц зорилт", Женев, 2006, -д ашигласан аргачлалын дагуу тооцсон) болон хэт олон цагаар ажиллаж буй хүүхдүүд (15 настай хүүхдийн хувьд 7 хоногт 30 цагаас дээш; 16-17 настай хүүхдийн хувьд 7 хоногт 36 цагаас дээш).

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт 11. Хүүхдийн хөдөлмөрийн түвшин, үндэсний хууль, тогтоомжийн заалтуудад тулгуурлан тооцсон⁽¹⁾ Хөдөө орон нутагт

Хүйс	(A)		(B)		(C)		(A) & (C)		(A) & (B) & (C)	
	5-14 насны ажил эрхэлж буй хүүхдүүд		Аюултай ажил эрхэлж буй 5-17 насны хүүхдүүд		Ажил эрхлээгүй, гэрийн ажилд 7 хоногт наад зах нь 28 цаг зарцуулж буй хүүхдүүд		Хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж буй 5-17 насны нийт хүүхэд		Хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж буй 5-17 насны хүүхдүүд	
	%	Тоо	%	Тоо	%	Тоо	%	Тоо	%	Тоо
Эрэгтэй	21.0	23,500	20.8	7,600	3.2	2,700	21.4	31,100	23.3	33,800
Эмэгтэй	16.8	16,100	10.1	3,100	3.5	2,800	15.2	19,200	17.4	22,000
Бүгд	19.4	39,600	15.9	10,700	3.3	5,500	18.5	50,300	20.5	55,800

Тэмдэглэл: (1) Конвенцид нэгдсэнээр Монгол Улс ажил эрхлэлтийг зөвшөөрөх доод насыг 15 гэж тогтоосон. Хөдөлмөрийн тухай хуулиар бол 15 нас хүрсэн хүүхэд эцэг эх эсвэл асран хамгаалагч нь зөвшөөрвөл ажил эрхэлж болно гэж заажээ. 16 нас хүрсэн хүүхэд өөрөө бие даан ажил эрхлэхээ шийдэх эрхтэй.; (2) Аюултай ажил эрхэлж буй хүүхдүүд (ОУХБ: "Хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах: Хүрч болохуйц зорилт", Женев, 2006, -д ашигласан аргачлалын дагуу тооцсон) болон хэт олон цагаар ажиллаж буй хүүхдүүд (15 настай хүүхдийн хувьд 7 хоногт 30 цагаас дээш; 16-17 настай хүүхдийн хувьд 7 хоногт 36 цагаас дээш).

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний үндэсний судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоо. 2006-2007

102. Энэ дүн нь өрхийн судалгаанд хамрагддаггүй хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийг³⁰ оруулаагүй тул тооцооны доод түвшин гэж үзэж болно. Ихэнх орны адил Монгол Улсад хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэр эрхэлж буй хүүхдийн талаарх тоо мэдээ хомс байдаг, тэдгээрийг судлах аргачлал хүндрэлтэй, мөн уламжлалт хандлагын хүчин зүйлтэй холбоотой. Иймд нэн тэргүүнд анхаарах ёстой хүүхдүүдэд чиглэсэн судалгааг тусгайлан явуулж, хангалттай мэдээлэл цуглуулах нь зүйтэй.
103. Хүүхдийн хөдөлмөрийн энэ тооцоонд гэртээ гэрийн ажил хөлсгүй хийж буй хүүхдүүд ороогүй. Хөдөлмөрийн статистикчдын 18-р олон улсын бага хурлаас баталсан хүүхдийн хөдөлмөрийн үндэсний тооцоог гаргах тухай 2-р тогтоолд³¹ тодорхойлсончлон хүүхдийн хөдөлмөрийн тооцоонд хүүхдийн гэрийн ажлыг³² хамруулахаар заасан харин Монгол Улсын Хөдөлмөрийн тухай хууль “хөдөлмөрийн гэрээ”-ний харилцаагаар тодорхойлогдсон албан секторт л хамааралтай байна.
104. Хүснэгт 10, 11-д долоо хоногт 28-аас илүү цагаар³³ гэрийн ажил хийсэн хүүхдүүдийг хамруулан хүүхдийн хөдөлмөрийг тооцов. Ийнхүү тогтоосон цагаас илүү хугацаагаар хийсэн гэрийн ажил нь хүүхдийн хөдөлмөрийн дүнг нэмэгдүүлэхэд нөлөөлж байна. Эндээс харахад эдийн засгийн бус үйл ажиллагаа нь ихээхэн цаг зарцуулсан ачаалал ихтэй, гэрийн ажил олон цагаар хийсэн хүүхдүүд эдийн засгийн идэвхтэй биш байна. Ийнхүү гэрийн ажлыг хамруулан тооцоход хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж буй охидын тоонд өөрчлөлт гарч, энэ ажлыг охид түлхүү хийдэг тул хүүхдийн хөдөлмөрт хамруулж тооцоогүй тохиолдолд хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж буй хөвгүүдийн тоо охидынхоос өндөр гарч байна.
105. ОУХБ-ын 182-р Конвенцийн³⁴ дагуу хүүхдийн тэвчишгүй хэлбэр эрхэлж буй хүүхдүүдийн эрх хамгийн их зөрчигдөн хохирч байгаад бодлогын түвшинд нэн тэргүүнд анхаарах ёстой. 2006 оны Ажиллах хүчний түүвэр судалгаанд тэвчишгүй хэлбэрийн хөдөлмөр хамрагдаагүй бөгөөд бусад судалгаанд хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй зарим хэлбэрүүдийг судалсныг дор танилцуулья.
106. **Уул уурхайн дах хүүхдийн хөдөлмөр.** Хүүхдүүд алт, нүүрс, жонш зэрэг гүний болон ил

³⁰ ОУХБ-ын 182-р Конвенцийн 3 дугаар зүйлийн (а)-(в)-д “хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүд” гэдэгт: /а/ боолчлолын бүх хэлбэр болон хүүхдийг худалдах, дамжуулан худалдах, өрийн төлөөс, хамжлагын албат болгох, хүчээр буюу албадан хөдөлмөрлүүлэх, түүний дотор зэвсэгт мөргөлдөөнд ашиглах зорилгоор хүчээр буюу албадан оролцуулах зэрэг боолчлолтой төстэй дараахь үйл ажиллагаа хамаарна: /б/ хүүхдийг биеэ үнэлэх, садар самууны сурталчилгааны үйлдвэрлэл буюу садар самуун үзүүлбэрт ашиглах, зуучлах, санал болгох, /в/ олон улсын холбогдох гэрээнд тодорхойлсноор хүүхдийг мансууруулах бодис үйлдвэрлэх, хил дамжуулан худалдах зэрэг хууль бус үйл ажиллагаанд ашиглах, зуучлах, санал болгох.

³¹ Тогтоол 2, Хүүхдийн хөдөлмөрийн статистикийн тухай: Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллага, Бага Хурлын илтгэл, Олон Улсын Хөдөлмөрийн Статистикчдын 18-р Бага хурал, Женев, 2008 оны 11-р сарын 24-2008 оны 12-р сарын 5, Тогтоол II, Rpt. ICLS/18/2008/IV/FINAL, Олон Улсын Хөдөлмөрийн Товчоо, Женев, 2009.

³² Хүүхдийн хөдөлмөрийг тооцоходоо үйлдвэрлэлийн ерөнхий хүрээнд тулгуурлан, эсвэл ҮТС-ийн үйлдвэрлэлийн хүрээнд тулгуурлан хүүхдийг үйлдвэрлэлд оролцож буй оролцоогоор хэмжиж болохыг тогтоолд заасан. Үүнд, эхнийх нь тохиолдолд гэрийн ажил хөлсгүй хийж буй хүүхдийг багтаахгүй, харин хоёр дах тохиолдолд бол тэднийг багтаана. Хэрэв үйлдвэрлэлийн ерөнхий хүрээг хүүхдийн хөдөлмөрийг тооцоход ашиглаж байгаа бол гэрийн аюултай ажлыг хөлсгүй хийж буй хүүхдийг тооцон гаргаж хүүхдийн хөдөлмөрийн тооцоонд оруулж байхыг тогтоолд заасан. Гэрийн аюултай ажил гэдэгт хэт олон цагаар ажилладаг, хүнд ачаа зөөдөг, эрсдэлтэй багаж зэвсэгтэй харьцдаг, аюултай байршилд ажилладаг зэрэг нөхцөлүүд багтана.

³³ Цагийн хязгаарын босгыг 28 цагаар авсан нь нэлээд түгээмэл хэрэглэгддэг босгыг ашиглаж буй юм. Энэ асуудлаар арай дэлгэрэнгүй мэдээлэл авахыг хүсвэл дараахь нийтлэлтэй танилцана уу: Understanding Children's Work, Country notes on child labour measurement, UCW Working paper Series, 2007.

³⁴ ОУХБ-ын 182-р Конвенцийн 3 дугаар зүйлийн (а)-(г)-д “хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүд” гэдэгт: /а/ боолчлолын бүх хэлбэр болон хүүхдийг худалдах, дамжуулан худалдах, өрийн төлөөс, хамжлагын албат болгох, хүчээр буюу албадан хөдөлмөрлүүлэх, түүний дотор зэвсэгт мөргөлдөөнд ашиглах зорилгоор хүчээр буюу албадан оролцуулах зэрэг боолчлолтой төстэй дараахь үйл ажиллагаа хамаарна: /б/ хүүхдийг биеэ үнэлэх, садар самууны сурталчилгааны үйлдвэрлэл буюу садар самуун үзүүлбэрт ашиглах, зуучлах, санал болгох, /в/ олон улсын холбогдох гэрээнд тодорхойлсноор хүүхдийг мансууруулах бодис үйлдвэрлэх, хил дамжуулан худалдах зэрэг хууль бус үйл ажиллагаанд ашиглах, зуучлах, санал болгох, /г/ ажлын шинж чанар, түүнийг гүйцэтгэх нөхцөл нь хүүхдийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, ёс суртахуунд хор нөлөө үзүүлэх ажил.

уурхайд ажиллаж байна. Албан уурхайд хүүхэд бараг ажиллахгүй байгаа боловч албан бус уурхайд ажиллаж буй хүүхдийн тоо олон байна. Алт, жоншны албан бус уурхайд ажиллаж буй хүүхдийн суурь судалгаагаар³⁵ 5-17 насны 8000 хүүхэд ажиллаж байгаа дүн гарсан. Хүүхэд албан бус эдгээр уурхайд дунджаар 12 наснаас эхлэн ажиллаж, хүнд хэцүү ажлыг урт цагаар агаарын хүйтэн, халуун температурт хийж байна. Тэрээр ус, шороо зөөх, алт шигших, нүх ухах, чулуу бутлах, зарим тохиолдолд тэсрэх бодис ашиглах, мөнгөн усаар алт барих ажлыг хийж байна. Удаан цагаар усанд зогсох, хүнд ачаа үүрэх, шороо нурах, цаг агаарын хүнд нөхцөлд байх, мөнгөн ус, тэсрэх бодис ашиглах зэрэг аюул осолтой, хүүхдийн эрүүл мэндэд хортой нөхцөлд ажиллаж байгаа бөгөөд алтны уурхайд ажиллаж буй хүүхдүүдийн 20 хувь осолд орж гэмтсэн байна. Нэг нэгэнтэйгээ багаж булаалдан зодолдсоноос нүхэнд унах, бага насны хүүхдүүд том хүүхдүүддээ зодуулах зэрэг явдал гардаг талаар ярилцлагын үеэр хэлж байв. Түүнчлэн архидан согтуурал, гэмт хэрэг ялангуяа алтны уурхайд их гардаг байна. Хүүхдүүд эцэг эх, хамаатан садны хамт уурхайн газар нүүдэллэн очихоос гадна уурхайн ойр орчим нутагладаг хүүхдүүд л албан бус уурхайд ажилладаг байна. Уурхайд ажиллаж буй хүүхдийн олж буй орлого өрх гэрийн амьжиргаанд чухал үүрэгтэй байдаг гэж эцэг эхийн талаас илүү хувь ярьж байв. Алт олборлож буй хүүхдүүдийн 34% сургууль болон эмнэлгийн үйлчилгээнд хамрагддаггүй ба 7 болон түүнээс дээш насны 7 хүүхэд тутмын нэг нь уншиж, бичиж чадахгүй байна. Гар аргаар алт олборлож буй хүмүүс олноороо цугларсан газарт орон нутгийн захиргаа иж бүрэн арга хэмжээ авахад шаардлагатай хөрөнгө мөнгө хомс байна.

107. **Хүүхдийн наймаа.**³⁶ Монгол орон бэлгийн мөлжлөг, албадан хөдөлмөр эрхлүүлэх зорилгоор хүүхэд наймаалж байгаа эх үүсвэр болжээ. Гэхдээ үүнийг тооцоолж хэмжихэд хүндрэлтэй хэвээр байна. Монгол охидыг Хятад, Макао, Малайз улсад дээрх зорилгоор наймаалж байгаагаас гадна Монгол оронд дотоодод бэлгийн мөлжлөгөөр хүүхдийг наймаалах гэмт хэргийн сүлжээ бий болсон тухай мэдээ байна. Хүүхэд наймаалахын эсрэг ажиллагаанд оролцож буй зарим аялал жуулчлалын компаниуд хүүхдийн секс аялал жуулчлал нэмэгдэж байж болзошгүй талаар санаа зовнин мэдээлж байна. Тэрээр Өмнөд Солонгос улсаас энэ зорилгоор ирж буй жуулчдын тоо өсч, охид, эмэгтэйчүүд биеэ үнэлдэг шөнийн газруудаар очих болсныг мэдээлж байна.
108. **Хүүхдийн биеийг нь үнэлүүлэх.** Хүүхэд биеэ үнэлэх болсон үзэгдэл нь Монгол оронд шилжилтийн үед шинээр бий болсон хүүхдийн хөдөлмөрийн хамгийн эмгэнэлт хэлбэрийн нэг юм. 2004 онд явуулсан Хүүхдийг Садар Самуун, Биеэ Үнэлэхэд Ашиглах Явдлыг Устгах Байгууллагын (ЭКПАТ) судалгаагаар цагдаагийн газарт саатуулагдсан 260 хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн 25 хувь нь 13-18 насныхан байв. 2006 онд Цагдаагийн Ерөнхий Газрын мэдээлснээр 73 хүүхэд биеэ үнэлж, 68 хүүхэд хүний наймааны золиос болон 30 хүүхэд хуурамч гэрлэлтийн баталгаатай хил зөрчсөн байна³⁷. 2005 онд ОУХБ-ын АЙПЕК хөтөлбөрийн судалгаанаас³⁸ харахад үйлчилгээний газрууд ялангуяа шөнийн клуб, массажны газруудад ажиллаж буй хүмүүс бэлгийн мөлжлөгт өртөх магадлал өндөр бөгөөд үйлчилгээний салбараас гадуур бэлгийн мөлжлөгт өртсөн эмэгтэйчүүд үйлчлүүлэгч болон зуучлагдын хүчирхийлэл, дарамтын янз бүрийн хэлбэрт өртсөн байна. Биеийг нь хүчээр үнэлүүлсэн хүүхдийг зарим талаар хамгаалах заалт Монголын хууль тогтоомжинд бий. Гэвч 16-18 насны хүүхдүүдэд хуулийн хамгаалалт байхгүй байгаа нь Хүүхдийн эрхийн конвенц болон түүний Нэмэлт Протоколд заасантай нийцэхгүй байна. Хуулийн заалтад хүч хэрэглэх, айлган

³⁵ Алт, жоншны уурхайд албан бус ажиллаж буй хүүхэд, насанд хүрэгчдийн суурь судалгаа, МУИС-ийн ХАЗССТ, 2006.

³⁶ - НҮБ-ын Дүрвэгсдийн Дээд Хороо, Хүний наймааны тухай илтгэл 2008- Монгол Улс.
<http://www.unhcr.org/refworld/type, GNNUALREPORT.8MNG,484f9a2dc,0.html>

³⁷ НҮБ-ын Хүүхдийн сан, Монголын хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн нөхцөл байдал, 2007.

³⁸ ОУХБ/АЙПЕК, Зарим хот, хилийн боомтын үйлчилгээний салбарт ажиллаж буй хүүхэд, залуучуудын хөдөлмөр, бэлгийн мөлжлөгт өртөх эрсдэл, үйлчилгээний салбарын гадна бие үнэлж буй охид, эмэгтэйчүүдийн байдлын судалгаа, Хүйсийн Тэгш Эрхийн Төв, МУИС-ийн ХАЗССТ, 2005

сүрдүүлсэн тохиолдолд хүчинд автсан гэж үздэг. Гэтэл хүүхэд биеэ үнэлэх нь хүчинд автах, айлган сүрдүүлэх эсхүл хүүхэд өөрөө зөвшөөрсөн эсэхээс үл хамааран ерөөс байж болохгүй, хориглох ёстой мөлжлөг мөн. Түүнчлэн Монгол Улсын хуулиар биеэ үнэлсэн хүүхдэд хуулийн шийтгэл оноодог. НҮБ-аас хүчирхийллийн талаар тавьсан асуулгад насанд хүрээгүй хүн биеэ үнэлбэл засан хүмүүжүүлэх ажил эсхүл баривчлах ёстой гэж засгийн газар хариулжээ³⁹.

109. **Хараа хяналтгүй хүүхэд.** Монголын олон нийт, хэвлэл мэдээллийнхэн хараа хяналтгүй хүүхэд Монголд олон бий гэж боддог. Харин ийм хүүхдүүдийн талаар тоо мэдээ нэлээд зөрчилдөөнтэй байдаг. 1990 он хүртэл хараа хяналтгүй хүүхдийн тухай ойлголт Монголд байхгүй байсан боловч 1990-ээд онд хаягдсан, шилжих хөдөлгөөний үеэр төөрсөн, гэрээсээ дайжсан, өнчирсний улмаас тэнүүчлэн амьдрах хараа хяналтгүй хүүхдийн тоо эрс нэмэгдсэн. Хараа хяналтгүй хүүхдийн дунд өсвөр насны эрэгтэй хүүхдүүд зонхилж байгаа ч охидын тоо аажмаар нэмэгджээ⁴⁰. Хараа хяналтгүй хүүхэд Дархан-Уул, Дорнод, Сэлэнгэ зэрэг газарт байгаа ч ихэвчлэн Улаанбаатар хотод төвлөрчээ. Цагдаагийн газар болон ТББ-ын мэдээлж байгаагаар хараа хяналтгүй хүүхдийн төлөв байдал харилцан адилгүй байна. Түр зуур тэнүүчлэн ажил хийх, гүйлгэ гуйх зэргээр мөнгөтэй болсны дараагаар гэртэй харьж буй хүүхдүүд байна. Хэдэн өдрөөр тэнүүчлэн явах энэ хүүхдүүдийн араас гэр бүл нь санаа тавьж, түр орогноулах газар, цагдаагийн газраар эрж хайдаг. Түүнчлэн гэр орноосоо бүр мөсөн дайжсан хүүхдүүд байгаа ба нийт 400 хүүхэд хүүхдийн байгууллага болон бусад байгууллагаас санал болгож буй тусламжинд хамрагдах дургүй тэнүүчлэн амьдарч байна. Эдгээр хүүхдүүд сайтар зохион байгуулагдсан, удирдагчтай. Хараа хяналтгүй хүүхдүүдийн гуравны хоёр нь 12 болон түүнээс дээш насны, гуравны нэг нь 1990-ээд оноос тэнүүчлэн амьдарч байгаа 18-24 насныхан байна. Энэ хүүхдүүд халаасны хулгай, цүнх зүсэх, хулгай дээрэм хийх зэрэг жижиг гэмт хэрэг ганцаараа болон бүлэглэн үйлдэж байж болзошгүй.⁴¹

Шигтгээ 2. Баагийгийн түүх

Аав маань малчин байсан гэж 16 настай хүү Баагий ярьж байна. Нэгдэл хувьчлагдаад бид хонь, адуугаа буцааж өгсөн. Гэр бүл нь түүнийг тэжээж чадахгүй болохоор гудамжинд гарсан ба би ийм байдалд орно гэж хэзээ ч бодоогүй гэж Баагий ярьж байлаа.

Баагий хэдэн хүүхдийн хамт дэлхийн хамгийн хүйтэн, урт өвөл болдог нийслэл хот болон Улаанбаатар хотод социалист системийн үед хуучин ЗХУ-аас барьж өгсөн төв халаалтын дулааны шугам бүхий траншейнд амьдардаг.

Траншей бохир заваан, унтахад хэт халуун тул дулааны шугам дээр картон цаас тавьж дээр нь унтдаг. Хөвгүүд нэг гэр бүлийн гишүүн мэт хоол унд, мөнгөө хуваалцдаг, тэд бөөнөөрөө явж лааз, лонх цуглуулан зарж хоолоо залгуулдаг. Олныг цуглуулж чадвал тэд хоолтойгоо залгадаг.

Эх сурвалж: Юу болж байна вэ? Монголын орон гэргүй хүүхдүүд, НҮБ,

http://www.un.otg/works/mongolia/bagii_story.htm/

110. **Хогийн цэг дээрх хүүхдийн хөдөлмөр.**⁴² Улаанбаатар хотын Улаан Загалмайн хороо хүн ам хамгийн их төвлөрсөн Улаанбаатар хотын Сонгино Хайрхан дүүргийн хогийн цэгт судалгаа явуулахад хогийн цэгээс амьжиргаагаа залгуулдаг хүмүүсийн 40 хувийг 8-17 насны хүүхдүүд эзэлж байгаа дүн гарчээ. Энэ хүүхдүүдийн 70 хувь нь

³⁹ ЭКПАТ, Хүүхдийн бэлгийн мөлжлөгийн эсрэг авч буй арга хэмжээний талаарх дэлхийн хэмжээний мониторингийн тайлан, Олон Улсын ЭКПАТ, 2006.

⁴⁰ НҮБ-ын Хүүхдийн сан, Монголын хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн нөхцөл байдал, 2007.

⁴¹ НҮБ-ын Хүүхдийн сан, Монголын гудамжны болон хараа хяналтгүй хүүхдүүд, 2003.

⁴² <http://www.ipccmon.mn/en/ap-redcross.htm>

эцэг эхийн хамт хогийн цэг дээрээс хог түүдэг байна. Хогийн цэг дээр ажиллаж буй хүүхдүүд шатсан хогийн утаа, маш бохир заваан орчин, хэт халуун эсхүл хүйтэн орчинд ажилладаг. Тэд халдварт өвчин, хоол боловсруулах эрхтэн, бөөрний эмгэг, нуруу гэмтэх, арьсны өвчнөөр өвчлөх нь их байна. Түүнчлэн ачааны машинд мөргүүлэх, унах зэрэг осолд орон амь насаа алдах эрсдэл өндөр бөгөөд хүчирхийлэл, сэтгэл санааны дарамтад ордог аж. 2006 оны 10-р сарын байдлаар Улаанчулуутын хогийн цэг дээр ажиллаж буй хүүхдүүдийн 30 хувь нь огт сургуульд сурч байгаагүй, 60 хувь нь сургуулиас завсардсан байна.

111. Гэрийн үйлчлэгч хүүхдийн хөдөлмөр.⁴³ ОУХБ\АЙПЕК хөтөлбөрийн судалгаагаар хот болон хөдөөд хүүхдүүд эрхэлж буй гэрийн үйлчлэгчийн хөдөлмөр харилцан адилгүй байна. Улаанбаатар хотод шилжин ирэгсэд олноороо суурьшиж буй дүүргүүдэд гэрийн хөдөлмөр их байна. Гэрийн үйлчлэгчийн хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдийн 57 хувь нь хөвгүүд, 43 хувь нь охид байна. Тэдний гуравны нэг нь сургуульд сурдаггүй ба шилжин ирэгч хоёр хүүхдийн нэг нь сургуульд хамрагдаагүй байна. Гэрийн хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдийн 88.9 хувь нь төрсний гэрчилгээтэй, 87.8 хувь нь эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдсан, бусдад нь ийм баримт байхгүй эсхүл энэ талаар мэдэхгүй байна. Бичиг баримт байхгүй шилжигч бус болон шилжин ирэгч хүүхдүүдийн эзлэх хувь ойролцоо байгаа нь энэ асуудалд анхаарал хандуулах хэрэгтэй байгааг харуулж байна. Судалгаанд хамрагдсан хүүхдүүд гэр цэвэрлэх, хүүхэд, хөгшид асрах, хувцас аяга таваг угаах, хоол хийх, ус авах, түлш бэлтгэх ажил хийж байна. Нийт хүүхдийн 14 хувь нь өдөрт 9 болон түүнээс олон цагаар ажиллаж, 66 хувь нь бүтэн долоо хоног амралтгүй ажиллаж байна. Хөдөөд бусдын мал хариулж байгаа хүүхдүүд айлын гэрийн бусад ажлыг хийхэд оролцож байна. Бусдын мал хариулж байгаа судалгаанд хамрагдсан 270 хүүхдийн 64 хувь нь хөвгүүд, 36 хувь нь охид байна. Мал хариулж байгаа хүүхдийн дийлэнх нь 15-17 насныхан бөгөөд төрсөн аймагтаа мал хариулж байна. Харин 43 хувь нь бусдын гэрт мал хариулж байгаа ба бараг бүх хөвгүүд, охидын 85 хувь нь ажил олгогчийн гэрт, 15 хувь нь дотуур байранд амьдарч байна. Хүүхдүүдийн гуравны нэг нь уншиж бичиж чаддаггүйгээс харахад мал хариулж байгаа хүүхдийн дунд сургууль завсардах нь их байна. Хамаатан бус айлд ажиллаж буй хүүхдийн сургуульд хамрагдалтын түвшин бага байна. Хүүхдүүдийн 82.6 хувь ба 78.5 хувь нь төрсний гэрчилгээ болон эрүүл мэндийн даатгалтай байна. Ажлын өдөр дунджаар 9 цаг үргэлжилдэг бөгөөд бусдын мал хариулж буй хүүхдүүд долоо хоногт амралтгүй ажиллаж байна.

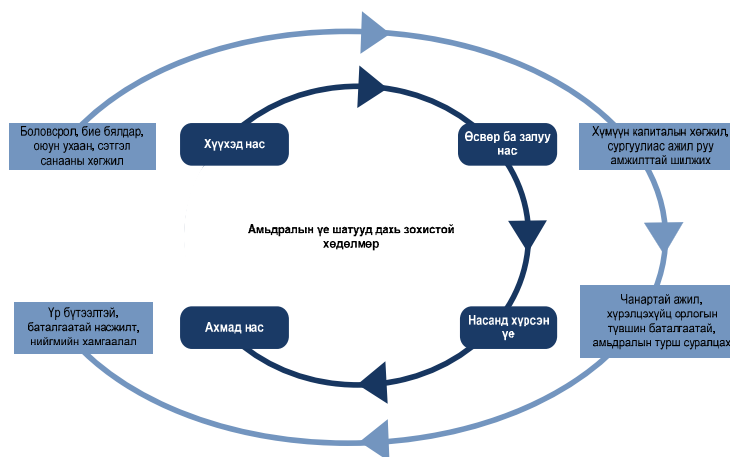
112. Хот суурин газрын албан бус сектор дах ажил эрхлэлт. 2006 онд ОУХБ-ын АЙПЕК хөтөлбөрийн дэмжлэгтэйгээр явуулсан Улаанбаатар болон зарим хот суурин газарт албан бус секторт ажиллаж буй хүүхдийн талаарх судалгаагаар 7-17 насны 5000 хүүхэд Улаанбаатарт албан бус секторт ажиллаж байгаа тооцоо гарсан. Энэ хүүхдүүдийн 70 гаруй хувь өрхийн орлогод хувь нэмэр оруулах зорилгоор ажиллах болжээ. Охид жижиг наймаа эрхэлж байхад хөвгүүд ачаа зөөх, мод хөрөөдөх, цэвэрлэгээ хийх ажлыг хийж байна. Нийт хүүхдийн 80 хувь нь чийг, тоос ихтэй орчинд, 67 хувь нь хүйтэн, халуун хэм, чимээ шуугиантай газар, 49 хувь нь хүнд ачаа зөөж байна. Эдгээр хүүхдийн дийлэнх нь хортой орчинд ажиллаж байгаагаа мэддэг бөгөөд албан бус секторт ажиллаж буй хүүхдэд ажил олгогч, үйлчлүүлэгч, хамтран ажиллагч нарын зүгээс бие бялдар, сэтгэл санааны дарамт учруулах эрсдэл өндөр байна. Судалгааны мэдээнээс харахад албан бус секторт ажиллаж буй хүүхдүүдийн 30 хувь нь бие бялдар, сэтгэл санааны хүчирхийлэлд өртдөг байна.

⁴³ ОУХБ-АЙПЕК, Гэрийн үйлчлэгч хүүхдийн суурь судалгаа, Монгол, МУИС-ийн ХАЗССТ, 2007.

4. ЗАЛУУЧУУДЫН ХӨДӨЛМӨРИЙН ЗАХ ЗЭЭЛИЙН ҮР ДҮН

113. Хүний хөгжил, зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг амьдралын үечлэлээр судлах аргыг ашиглан хүмүүсийн ядууралд өртөх эмзэг байдлыг амьдралын гол үе шатуудаар тодорхойлох нь ядуу хүн амын амьдрал, ажлын динамик чиг хандлагыг ойлгох үндсийг тавьдаг (Зураг 28)⁴⁴. Энэ аргаар тооцоход хүүхдийн хөдөлмөр, хөдөлмөрийн зах зээлд дэх залуучуудын оролцооны үр дүн хоорондоо нягт хамааралтай. Нөгөө талаар ажил эрхлэлтийн талаарх төсөөлөл муу байх нь хүүхдийн боловсролд хөрөнгө оруулах шийдвэрт сөргөөр нөлөөлдөг байна. Ажил эрхлэх насанд хүрээд үр бүтээмжтэй, зохистой ажил эрхлэх бололцоо хомс, сургуулиас ажлын талбар руу шилжих шилжилт хүнд хэцүү байгаа тохиолдолд эцэг эх хүүхдээ хөдөлмөрөөс чөлөөлж, боловсролд нь хөрөнгө оруулах хүсэлгүй байдаг. Нөгөө талаар, хүүхдийн хөдөлмөр (улмаар хүмүүн капитал бага хуримтлагдах) нь залуучуудын эмзэг байдлыг нэмэгдүүлж, сайн ажил олох боломжийг улам хумигдуулдаг байна. Боловсролгүй эсхүл бага боловсролтой хүүхдүүд урт хугацаанд сэтгэл санаа, бие бялдрын хувьд хор нөлөөтэй, аюул осолтой хөдөлмөр эрхлэн мөлжигдэх замаар хөдөлмөрийн зах зээлд оролцдог. Хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж байсан залуус сайн ажил хийж, ингэснээр гэр бүлээ ядуурлын хүлээснээс гаргаж, хүүхдийнхээ амьдралын боломжийг сайжруулж, улмаар улс орныхоо хөгжилд бүтээлч хувь нэмэр оруулж чадахааргүй болдог.

Зураг 28. Амьдралын үе шатууд дахь зохистой хөдөлмөр

114. Хүн насан туршдад зохистой хөдөлмөр эрхлэх, үе дамжин баталгаатай амьдрах боломжийг бүрдүүлэхийн тулд хүүхдийн хөдөлмөр болон залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг бодлогын түвшинд хамтад нь шийдвэрлэх хэрэгтэй. Ингэснээр хөгжлийг хангах, ядуурлыг бууруулах үйл явцыг түргэтгэнэ. Залуусыг зохистой ажлын байраар хангах стратегийг хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах стратегиас салгаж огт болохгүй. Энэхүү тайланд хүүхдийн хөдөлмөрийг залуусын хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудалтай уялдуулан судалсан бөгөөд энэ хэсэгт 15-24 насны залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн үр дүнг шинжлэн судлав.

⁴⁴ ОУХБ. Ази, Номхон Далайн бүс нутаг дахь хүүхдийн хөдөлмөр, залуусын ажил эрхлэлтийн хоорондын уялдаа, 2008

4.1. Хөдөлмөрийн зах зээл дэх залуучуудын оролцоо

115.15-24 насны монгол залуучууд боловсрол болон ажиллах хүч гэсэн хоёр бүлэгт хуваагдаж байна. Хүснэгт 12-т залуу хүн амын идэвхийн байдлыг харуулав (зөвхөн сурч байгаа, суралцахын зэрэгцээ ажилладаг, зөвхөн ажил эрхэлдэг, ажил эрхэлдэггүй, идэвхгүй). 15-24 насны залуучуудын 49 хувь нь зөвхөн суралцаж байхад 28 хувь нь бүтэн цагаар ажиллаж, 6 хувь нь идэвхтэй ажил хайж байна. Ажиллах болон суралцах нь заавал хамтдаа байх ёсгүй ч 15-24 насны залуучуудын 5 орчим хувь нь ажиллахын хажуугаар суралцдаг байна. Залуучуудын 13 хувь нь “идэвхгүй” гэсэн ангилалд хамрагдаж ажиллах хүч болон боловсролын алинд ч тооцогдохгүй байна. Энэхүү идэвхгүй гэсэн хүмүүст хөгжлийн бэрхшээлтэй болон ажиллах хүсэл эрмэлзэлгүй итгэл алдрагсад орж байна. Залуучуудын бараг 2 хувь нь бүрэн бус ажил эрхэлдэг бөгөөд судалгаанаас өмнөх 4 долоо хоногийн хугацаанд нэмэлт ажил эрхлэхэд бэлэн байсан хүмүүс юм (Шигтгээ 3-ыг харна уу).

Хүснэгт 12. Идэвхийн байдал, насны бүлгээр, хүйс ба байршлаар

Насны бүлэг	Ангилал тус бүрээр						Нэгдсэн ангиллаар			
	(1) Зөвхөн ажил эрхэлдэг	(2) Зөвхөн суралцдаг	(3) Хоёуланд нь оролцдог	(4) Идэвхгүй	(5) Ажил эрхлээгүй	Бүгд	(1) & (3) Нийт ажил эрхэлдэг	(2) & (3) Нийт суралцдаг	(4) & (5) Ажилгүй	Бүрэн бус ажил эрхэлдэг
15 - 17	8.2	77.5	7.9	1.0	5.4	100,0	16.1	85.4	6.5	0.9
18 - 19	22.5	52.2	4.1	6.9	14.4	100,0	26.6	56.3	21.3	1.6
20 - 24	46.6	24.4	1.8	9.7	17.5	100,0	48.4	26.2	27.2	2.5
15 - 24	27.7	49.3	4.5	6.0	12.5	100,0	32.2	53.8	18.5	1.7

Тэмдэглэл: (а) суралцдаггүй, ажилладаггүй, ажил хийхэд бэлэн

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Шигтгээ 3. Залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн үр дүнгийн нэр томьёо

Залуу хүн амд 15-24 насны хүмүүсийг хамруулав. Монгол улсын хуулиар баталгаажуулсан тодорхой эрх үүрэгтэй холбоотойгоор залуусыг тодорхойлсон бусад тодорхойлолт байдаг ч энэ судалгаанд Нэгдсэн Үндэстний Залуучуудын Хөтөлбөрт орсон тодорхойлолтыг ашиглалаа. Судалгаанд хамрагдсан залуу хүн амыг ерөнхий боловсролын сургуулийн насны болон наснаас дээш гэж ялгах зорилгоор 5-19 буюу өсвөр насны, 20-24 буюу залуу насны гэж ангилав. 15-19 насны хүн амын дийлэнх хөдөлмөрийн зах зээлд оролцохгүй, сургуульд сурах, харин 20-24 насныхан эсрэгээр сургуульд сурахгүй, хөдөлмөрийн зах зээлд оролцох тул энэ хоёр бүлгийн хөдөлмөр эрхлэлтийн үр дүн, ялангуяа ажиллах хүчний оролцоо, идэвхгүй болон ажил эрхлэхгүй, идэвхгүй байх үзүүлэлтүүд харилцан адилгүй байдаг.

Ажил эрхэлж буй хүн гэдэг нь цалин хөлстэй ажил эрхэлж байгаа, ажлын байртай, эсвэл ажилтай боловч түр хугацаагаар ажлаа хийхгүй байгаа хүнийг хэлнэ. Ажилдаа эргэн орох гэж байгаа, эсхүл хувиараа хөдөлмөр эрхэлж буй хүнийг ажил эрхэлж буй хүн амд тооцох ба судалгааны хугацаанд ажилласан цагийг үл харгалзан орлого олох зорилгоор ажиллаж буй өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй оролцогч хүмүүс мөн багтана.

Ажилгүй хүн гэдэг нь ажлын байргүй, ажил хийх боломжтой, ажилд орох өргөдөл өгөх, хөдөлмөр эрхлэлтийн албанд бүртгүүлэх зэргээр ажил идэвхтэй хайж байгаа хүнийг хэлнэ.

Идэвхгүй хүн гэдэг нь ажиллах хүчнээс (ажилтай болон ажил хайж байгаа) гадна байгаа, сургуульд хамрагдахгүй байгаа хүнийг хэлнэ.

Ажилгүй идэвхгүй байдал гэдэг нь оюутан сурагчдаас бусад ажилгүй болон идэвхгүй байгаа хүнийг хэлнэ. Ажилгүйдлийн тодорхойлолттой харьцуулахад ажилгүй идэвхгүй байх нь ажилгүй хүн ам болон ажиллах хүчнээс гадна буй итгэл алдарсан хүмүүсийг хамруулдаг илүү өргөн ойлголт юм.

Бүрэн бус ажилтай хүн гэдэгт судалгаанаас өмнөх 4 долоо хоногт нэмэлт ажил хийх хүсэл, боломжтой байсан хүнийг хэлнэ.

Цалин хөлстэй ажил эрхлэгч гэдэгт ажил хийн нь цалин хөлс авч буй бүх хүмүүсийг хамруулдаг. Худалдаа наймаа, үнийн дүнгээс авах шагнал, урамшуулал, биет хэлбэрээр авч буй хөлстэй ажлыг энэ ангилалд мөн оруулна. Үндсэн цалин хөлс нь тухайн нэгжийн орлогоос шууд хамаарахгүй, аман болон бичгэн хэлбэрээр байгуулсан хөдөлмөрийн гэрээнээс хамаарна. Цалин хөлстэй ажил эрхлэгч нь хугацаат гэрээ байгуулсан эсхүл байгуулаагүй байнгын ажилтан, мөн гэрээ байгуулаагүй, түр зуурын ажил эрхэлж буй хүн байж ч болно.

Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч гэдэг нь ашгийн төлөө буюу гэр бүлдээ мөнгөн болон биет хэлбэрээр орлого олох зорилгоор ажилладаг хүнийг хэлнэ. Үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээнээс олж буй ашгаас цалин хөлс нь хамаарах бөгөөд хувьдаа хэрэглэсэн хэрэглээ нь ашгийн нэг хэсэг болон тооцогддог. Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч нь үйлдвэрлэл, аж ахуйтай холбоотой шийдвэрийг өөрөө гаргах эсхүл бусдаар дамжуулан гаргаж болно. Энэ нь нэг хүний бизнес байх ба гэр бүлийн гишүүд оролцож болно.

116. Залуу хүн амын цаг ашиглалтын байдал насны бүлгээр ихээхэн хэлбэлзэлтэй байгаа нь харагдаж байна. Учир нь 15-24 нас гэдэг бол шилжилтийн үе бөгөөд өсвөр үеийнхэн болон залуучуудыг хооронд нь харьцуулбал тэдний боловсролд хамрагдаж буй байдал нэлээд ялгаатай байна. Өсвөр наснаас залуу насанд шилжсэн хүн амын харьцангуй цөөн хэсэг нь цаашид үргэлжлүүлэн суралцаж байна. Залуучууд ажиллах хүчинд (ажил эрхэлдэг болон ажилгүй) илүү олноороо шилжин орж байна. Гэвч өсвөр үеийнхний ажиллах хүчний оролцооны түвшин бага биш (20 хувиас илүү) байна. 15-17 насныхны (суралцахын зэрэгцээ ажилладаг залуус 8 хувь) хувьд суралцахын хажуугаар хагас цагийн ажил эрхлэх явдал цөөнгүй ч үүний дараахь зарим насны бүлгүүдийн хувьд

бууралт ажиглагдаж байна. Залуучуудын зөвхөн хоёр хувь суралцахын зэрэгцээ ажил эрхэлж байна.

Хүснэгт 13. Идэвхийн байдал, насны бүлэг, хүйс ба байршлаар

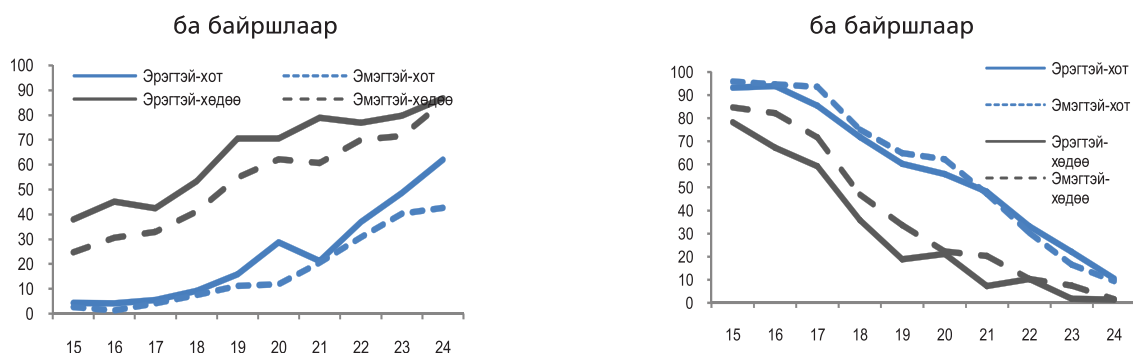
Хүйс ба байршил	Насны бүлэг	Ангилал тус бүрээр						Нэгдсэн ангиллаар			
		(1) Зөвхөн ажил эрхэлдэг	(2) Зөвхөн суралцдаг	(3) Суралцахын зэрэгцээ ажил эрхэлдэг	(4) Идэвхгүй	(5) Ажил эрхэлдэггүй ^(a)	Бүгд	Ажил эрхэлдэг (1)& (3)	Суралцдаг (2)& (3)	Ажилгүй (4)& (5)	Бүрэн бус ажил эрхэлдэг
Эрэгтэй	15-17	10.9	73.1	8.6	6.4	1.1	100,0	19.5	81.69	7.4	1.0
	18-19	26.1	47.6	4.6	14.4	7.3	100,0	30.8	52.18	21.7	1.7
	20-24	51.8	23.5	2.1	12.8	9.9	100,0	53.9	25.57	22.7	2.9
	15-24	31.0	47.2	5.1	10.7	6.0	100,0	36.1	52.27	16.7	1.9
Эмэгтэй	15-17	5.2	82.2	7.1	4.4	1.0	100,0	12.4	89.36	5.4	0.9
	18-19	19.0	56.6	3.6	14.3	6.5	100,0	22.6	60.15	20.8	1.5
	20-24	41.8	25.3	1.5	21.8	9.6	100,0	43.3	26.85	31.3	2.1
	15-24	24.5	51.4	3.9	14.3	6.0	100,0	28.3	55.28	20.3	1.5
Хот	15-17	1.6	90.7	2.1	4.6	1.0	100,0	3.7	92.81	5.6	0.3
	18-19	9.2	67.4	1.4	14.1	8.0	100,0	10.6	68.84	22.0	0.6
	20-24	30.9	34.7	1.3	21.0	12.1	100,0	32.2	35.94	33.1	1.1
	15-24	15.7	61.8	1.6	13.6	7.2	100,0	17.3	63.46	20.9	0.7
Хөдөө	15-17	18.9	56.0	17.3	6.8	1.1	100,0	36.2	73.27	7.9	1.9
	18-19	45.9	25.4	8.8	14.9	5.1	100,0	54.7	34.19	19.9	3.3
	20-24	71.2	8.3	2.6	12.0	5.9	100,0	73.8	10.92	17.9	4.6
	15-24	47.3	28.9	9.1	10.7	4.0	100,0	56.4	38.03	14.7	3.4

Тэмдэглэл: (a) суралцдаггүй, ажилладаггүй, ажил хийхэд бэлэн.

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

117. Монголын 15-24 насны залуучуудын цаг ашиглалтын байдал хот, хөдөөгийн хөдөлмөрийн зах зээлийн ялгаатай байдлаас шалтгаалан нэлээд өөр байна (Хүснэгт 13). Хот суурин газарт амьдарч буй залуустай харьцуулахад ажил эрхэлж буй залуус хөдөөд илүү олон байгаа нь хөдөө аж ахуйн салбар хөдөөгийн залуусыг шингээж чадаж байгаатай холбоотой. Хөдөө аж ахуйн салбарт албан ёсны хөдөлмөрийн гэрээ шаардагддаггүй, ажил хайхад урт хугацаа зарцуулдаггүй тул ажил олж хийхэд амар байдаг. Нөгөө талаар, хотын залуус боловсрол эзэмших боломж өндөр, сургуульд удаан хугацаагаар суралцан, ажиллах хүчний эгнээнд нэлээд хожуу шилждэг. Тэд арай илүүтэй сургуульд хамрагдаж (хотынх 64 хувь, хөдөөгийнх 38 хувь), сургуульд арай илүүтэй бүтэн цагаар суралцаж (хотынх 62 хувь, хөдөөгийнх 29 хувь) байна. Хөдөөний сурагчид хотынхонтой харьцуулахад ажил эрхлэхийн хажуугаар суралцах нь их байна.
118. Залуучуудын цаг ашиглалтын байдалд жендэрийн нөлөө нэлээд байна. Бүх насны бүлэгт эрэгтэйчүүдтэй харьцуулахад эмэгтэйчүүдийн боловсрол эзэмших нь түлхүү, харин ажил эрхлэх нь бага байна. Энэхүү ялгаатай байдал хөдөөд илүү тод ажиглагдаж байна (Зураг 29, 30). Мөн ажиллах хүчний гадна буй залуу эмэгтэйчүүдийн тоо ялангуяа хөдөө орон нутагт эрэгтэйчүүдийнхээс өндөр байна. Залуу нас гэдэг бол эмэгтэйчүүдийн хувьд хүүхэд өсгөх, хүмүүжүүлэх, гэр бүлийн ажил үүрэг зэргийг эхлүүлдэг нас юм.

Зураг 29. Залуучуудын ажил эрхлэлт, хүйс Зураг 30. Залуучуудын боловсрол эзэмшиж буй байдал, хүйс

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

4.2. Хөдөлмөрийн зах зээл дэх залуучуудын оролцооны өөрчлөлт

119. 2002-03 болон 2006-07 онуудад хийгдсэн ажиллах хүчний судалгааны үр дүнг харьцуулахад залуучууд суралцахад илүү их хугацаа зарцуулдаг болжээ. Боловсрол эзэмшиж буй залуучуудын эзлэх хувь энэ хугацаанд ойролцоогоор 6 пунктээр нэмэгдсэн байна (Зураг 31). Гэхдээ энэ нь залуус боловсролоос болж ажил эрхлэхээ хойшлуулж байгаа гэсэн үг биш. Үнэндээ бол хоёр судалгааны хоорондох хугацаанд ажил эрхлэлтийн түвшин бага (0.5 пунктээр) зэрэг буурсан байна. Боловсрол эзэмшиж буй залуусын тоо нэмэгдсэн нь ажиллахын зэрэгцээ суралцаж буй, мөн ажилгүй байснаас суралцаж байсан нь дээр гэж үзэж буй залуусын тоо нэмэгдсэнтэй холбоотой (2002-03 ба 2006-07 онуудад ажил эрхлээгүй болон идэвхгүй байсан залуучуудын эзлэх хувь буурчээ).

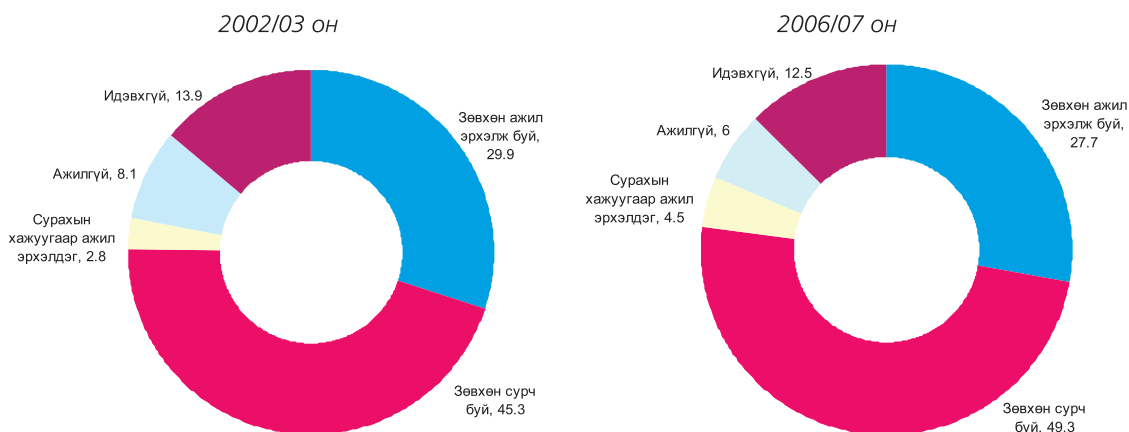
Хүснэгт 14. Хөдөлмөрийн зах зээл дэх залуучуудын оролцооны өөрчлөлт, хүйс ба байршлаар, 2002/03 ба 2006/07

Идэвхийн статус	Хүйс				Байршил				Бүгд	
	Эрэгтэй		Эмэгтэй		Хот		Хөдөө			
	2002/03	2006/07	2002/03	2006/07	2002/03	2006/07	2002/03	2006/07	2002/03	2006/07
Зөвхөн ажил эрхэлж буй	33.7	31.0	26.1	24.5	14.0	15.7	49.3	47.3	29.9	27.7
Зөвхөн суралцаж буй	41.9	47.2	48.8	51.4	62.3	61.8	24.8	28.9	45.3	49.3
Ажиллахын хажуугаар суралцдаг	2.8	5.1	2.7	3.9	1.3	1.6	4.5	9.1	2.8	4.5
Ажилгүй	8.6	6.0	7.6	6.0	8.7	7.2	7.4	4.0	8.1	6.0
Идэвхгүй	13.0	10.7	14.8	14.3	13.8	13.6	14.0	10.7	13.9	12.5
Нийт ажил эрхэлж буй ^(a)	36.5	36.1	28.8	28.4	15.3	17.3	53.8	56.4	32.7	32.2
Нийт суралцаж буй ^(b)	44.7	52.3	51.5	55.3	63.6	63.4	29.3	38.0	48.1	53.8

Тэмдэглэл: (a) Боловсрол эзэмшиж буй байдлаас үл хамааран бүх ажил эрхэлж буй залуучууд; (b) ажил эрхэлж буй эсэхээс үл хамааран нийт суралцаж буй залуучууд.

Эх үүсвэр: Монгол Улсын 2006-2007 ба 2002/03 оны Ажиллах хүчний үндэсний судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

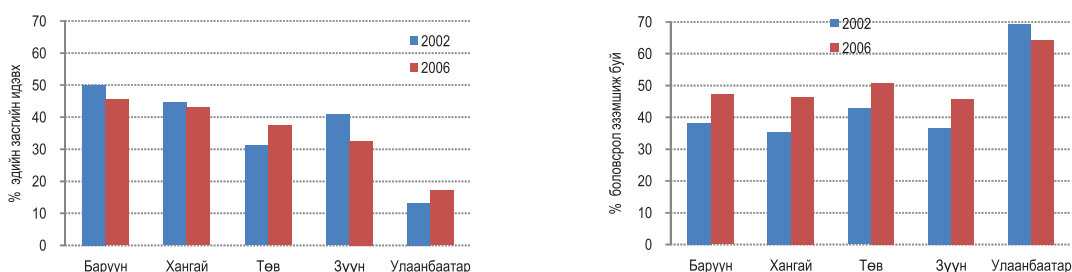
Зураг 31. Залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээл дэх байр суурь, түүнд гарсан өөрчлөлт, 2002-03 ба 2006/07

Эх үүсвэр: Монгол Улсын 2006-2007 ба 2002/03 оны Ажиллах хүчний үндэсний судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

120. Хүснэгт 14-т хоёр судалгааны хоорондох хугацаанд залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн байдалд гарсан өөрчлөлтийг харууллаа. 2002-03 онтой харьцуулахад 2006-07 онд эрэгтэй, эмэгтэй залуучуудын хувьд өөрчлөлт бараг ижил, тэдний бүтэн цагийн ажил эрхлэх болон ажилгүй, идэвхгүй байх нь буурч, суралцах нь ихэссэн байна. (өдрөөр суралцах буюу ажиллахын хажуугаар суралцах). 2006-07 онд суралцаж буй эрэгтэйчүүдийн тоо нэмэгдсэн ч эмэгтэйчүүдтэй харьцуулахад бага хэвээр л байна.

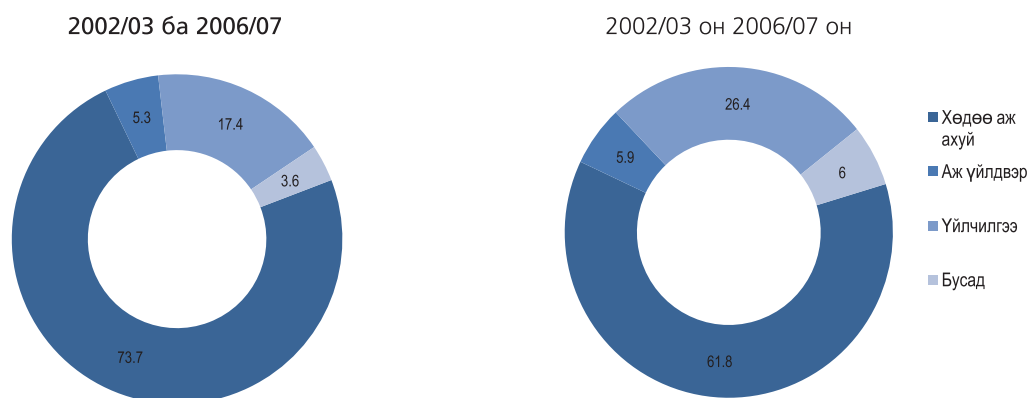
Зураг 32. Залуучуудын боловсрол ба ажил эрхлэлт дэх өөрчлөлт, бүсээр

Эх үүсвэр: Монгол Улсын 2006-2007 ба 2002/03 оны Ажиллах хүчний үндэсний судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол

121. Залуучуудын идэвхийн өөрчлөлт нь бүсээр болон байршлаар нэлээд ялгаатай байна. Хөдөөгийн залуучуудын хувьд өөрчлөлт их гарч, сургуульд суралцах нь нэлээд нэмэгдсэн байхад ажилгүй, идэвхгүй байх нь мэдэгдэхүйц буурсан байна. Мөн хөдөөгийн залуусын ажил эрхлэлт ялимгүй нэмэгдсэн нь ажиллахын хажуугаар суралцаж буй (2002-03 ба 2006-07 онуудын хооронд тэдний бүтэн цагийн ажил эрхлэлт буурчээ) залуусын тоо нийтдээ өссөнтэй холбоотой байна. Харин хотод эсрэгээрээ, суралцаж буй залуучуудын тоо өөрчлөлтгүй тогтмол байхад ажилгүй залуусын тоо төдийлэн багасаагүй аж. 2002-03 ба 2006-07 онуудын хооронд суралцаж буй залуусын тоо Улаанбаатараас бусад бүсүүдэд нэмэгдсэн бөгөөд харин Улаанбаатарт үл ялиг буурсан байна.

Зураг 33. Залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээл дэх байр суурь, түүнд гарсан өөрчлөлт

Эх үүсвэр: Монгол Улсын 2006-07 ба 2002-03 оны Ажиллах хүчний үндэсний судалгаанд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт 15. Залуучуудын ажил эрхлэлт дэх өөрчлөлт, эдийн засгийн салбар, хүйсээр, 2002 ба 2006

Салбар	2002			2006		
	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд
Хөдөө аж ахуй	75.6	71.7	73.9	62.8	60.4	61.8
Уул уурхай	2.5	1.3	1.9	3.4	1.4	2.5
Аж үйлдвэр	4.4	6.2	5.2	5.3	6.7	5.9
Эрчим хүч	0.6	0.2	0.5	0.8	0.3	0.6
Барилга	1.9	0.1	1.1	3.9	1.6	2.9
Бөөний худалдаа	5.4	7.5	6.3	6.8	10.9	8.6
Зочид буудал, ресторан	1.3	3.6	2.3	2.5	4.7	3.5
Тээвэр, холбоо	0.4	0.6	0.5	5.0	2.3	3.8
Санхүү	5.6	5.4	5.5	1.9	2.5	2.2
Боловсрол	0.6	1.1	0.8	5.6	5.4	5.5
Эрүүл мэнд, нийгмийн ажил	1.4	2.0	1.7	0.2	1.5	0.7
Олон нийтийн бусад үйлчилгээ	0.1	0.2	0.1	1.9	2.3	2.1
Бусад	0.1	0.2	0.1	0	0.0	0.0
Бүгд	100	100	100	100	100	100

Эх үүсвэр: Монгол Улсын 2006-07 ба 2002-03 оны Ажиллах хүчний үндэсний судалгааны дүнд тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

122. 2002-03 оноос 2006-07 оны хугацаанд залуучуудын нийт ажил эрхлэлтийн түвшинд төдийлэн өөрчлөлт гараагүй ч эдийн засгийн салбараар нэлээд өөрчлөлт оржээ. Зураг 33, Хүснэгт 15-д үзүүлснээр хөдөө аж ахуйн салбараас үйлчилгээний салбар руу маш олон залуучууд шилжсэн байна. Энэ нь Монгол Улсын хөдөөгөөс хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөнтэй холбоотой юм.

4.3. Залуучуудын ажил эрхлэлтийн бүтэц

123. Ажил эрхэлж буй залуучуудын дийлэнх нь өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүйгээр оролцож байна. Хүснэгт 16-д ажил эрхэлж буй залуусыг хийж буй ажлын төрлөөр ангилан харуулав (цалин хөлстэй ажиллагч, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч, өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй оролцогч). Ажил эрхэлж буй залуусын талаас илүү хувь (54 хувь) нь цалин хөлсгүйгээр өрхийн аж ахуйд ажиллаж байна. Үлдсэн залуусаас 25 хувь нь цалин хөлстэй ажиллагчид, бусад 21 хувь нь хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид байна. Үүнээс харвал залуучуудын дийлэнх олонх нь цалин хөлсгүй (буюу бага цалинтай) ажил эрхэлж байна. Хот, хөдөөд хөдөлмөрийн зах зээл дэх залуусын ажил эрхлэлт их ялгаатай байна. Цалин хөлсгүй ажил эрхлэх нь хөдөөд давамгайлж байхад хот суурин газарт цалин хөлстэй ажил эрхлэх нь нэлээд байна. Залуус нас нэмэгдэхийн хэрээр өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй оролцохоос цалин хөлстэй болон өрхийн аж ахуйгаас гадуур хувиараа хөдөлмөр эрхлэх рүү шилжиж байна. Хэдий ийм ч өрхийн аж ахуй 20-24 насны залуучуудын ажил эрхлэлтийн 44 хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт 16. Залуучуудын ажил эрхэлж буй салбар, ажлын төрөл, нас, хүйс ба байршлаар

Насны бүлэг, хүйс, байршил		Ажлын төрөл				Салбар				
		Цалин хөлстэй ажил	Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч	Өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй ажиллагч	Бүгд	Хөдөө аж ахуй	Аж үйлдвэр	Үйлчилгээ	Бусад	Бүгд
Нас	15 -17	4.0	14.4	81.6	100	83.9	3.3	9.7	3.1	100
	18-19	16.9	21.2	61.9	100	70.4	6.3	19.3	4.0	100
	20-24	32.7	23.7	43.6	100	53.3	6.6	32.9	7.3	100
	15- 24	24.8	21.6	53.6	100	61.8	5.9	26.4	5.9	100
Хүйс	Эрэгтэй	22.9	27.6	49.6	100	62.8	5.3	23.8	8.1	100
	Эмэгтэй	27.2	14.1	58.6	100	60.4	6.7	29.6	3.3	100
Байршил	Хот	60.1	24.5	15.4	100	11.6	15.3	62.0	11.1	100
	Хөдөө	7.2	20.1	72.7	100	86.5	1.3	8.8	3.4	100

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

124. Монгол улсын ажиллах хүчний ихэнх хэсгийг хөдөө аж ахуйн салбар шингээж байна. 15-24 насны залуучууд ч гэсэн хөдөө аж ахуйд олноор ажиллаж байна. Ажил эрхэлж буй залуучуудын бараг 62 хувь нь хөдөө аж ахуйд, 26 хувь нь үйлчилгээ, 6 хувь нь аж үйлдвэрийн салбарт ажиллаж байна. Энэ үзүүлэлт байршлаар ихээхэн ялгаатай байна. Хөдөөгийн залуусын дийлэнх хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллаж байхад хот суурин газарт ажил эрхэлж буй залуучуудын олонхийг үйлчилгээний салбар ажлын байраар хангаж байна. Ажил эрхэлж буй хот суурин газрын гурван залуу тутмын хоёр нь энэ салбарт ажиллаж байна. Түүнчлэн аж үйлдвэрийн салбар хот суурин газрын залуучуудыг ажлын байраар хангаж буй чухал салбар бөгөөд ажил эрхэлж буй залуучуудын 15 хувь энэ салбарт ажиллагсад байна. Нас нэмэгдэхийн хэрээр ажиллаж буй эдийн засгийн салбар өөрчлөгдөн, хөдөө аж ахуйн салбараас үйлчилгээний салбарт ажиллагсдын тоо нэмэгдэж байна.

125. Залуучууд болон насанд хүрэгчдийн ажлын шинж байдлын ялгаатай байдал нь

хөдөлмөрийн зах зээл дээрх залуучуудын сул талыг харуулдаг нэг гол үзүүлэлт болдог. Залуучууд болон насанд хүрэгчдийн ажиллаж буй салбар, хот суурин газар төдийгүй хөдөөд ялгаатай байгааг Хүснэгт 14-т харуулав. Насанд хүрэгсэдтэй харьцуулахад хотын залуус өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээнд цалин хөлсгүй ажиллах нь илүү, харин хувиараа хөдөлмөр эрхлэх болон үйлчилгээний салбарт ажиллах нь бага байна. Хөдөөд насанд хүрэгсэдтэй харьцуулахад залуус ажил эрхлэх, өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй ажиллах нь их, харин үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэх нь бага байх хандлагатай байна. Хот суурин газарт цалин хөлстэй ажил эрхэлдэг залуучууд болон насанд хүрэгчдийн эзлэх хувь төдийлөн ялгаагүй байхад хөдөөд цалин хөлстэй ажил хийдэг залуусын эзлэх хувь насанд хүрэгчдийнхээс харьцангуй доогуур байна.

Хүснэгт 17. Залуучууд ба насанд хүрэгчид: ажил эрхлэлтийн төлөв байдал, салбар, нас ба байршлаар

Насны бүлэг ба байршил		Ажлын төрөл				Салбар				
		Цалин хөлстэй	Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч	Өрхийн аж ахуйд цалин хөлсгүй оролцогч	Бүгд	Хөдөө аж ахуй	Аж үйлдвэр	Үйлчилгээ	Бусад	Бүгд
Хот	15 - 24	60.1	24.5	15.4	100	11.6	15.3	62.0	11.1	100
	25 - 55	62.0	33.5	4.6	100	4.9	10.1	72.5	12.5	100
Хөдөө	15 - 24	7.2	20.1	72.7	100	86.5	1.3	8.8	3.4	100
	25 - 55	19.3	39.4	41.3	100	70.6	2.1	23.3	3.9	100
Бүгд	15 - 24	24.8	21.6	53.6	100	61.8	5.9	26.4	5.9	100
	25 - 55	42.2	36.2	21.6	100	35.4	6.4	49.7	8.5	100

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

4.4. Залуучуудын ажилгүйдэл ба ажилгүй, идэвхгүй байх

126. Монголын залуучуудын ажилгүйдлийн түвшинг тооцоход харьцангуй бага буюу 15-24 насны нийт залуучуудын 7 хувь, 15-24 насны залуучуудын 17 хувь ажилгүй байна (Хүснэгт 18). Ажилгүй, идэвхгүй байдлыг хэмжих нь итгэл алдарсан хүн амыг багтаадаг тул залуусын ажил эрхлэлт дэх сул талыг тооцох илүү боломж олгодог билээ⁴⁵. 15-24 насны эрэгтэйчүүдийн 11 хувь, эмэгтэйчүүдийн 14 хувь ажил эрхлэхгүй, идэвхгүй байна. Залуучуудын бусад насны бүлэгтэй харьцуулахад 15-17 насныхны дунд ажилгүйдэл болон ажилгүй, идэвхгүй байх түвшин бага байгаа нь хөдөлмөрийн зах зээлд хүмүүн капитал хуримтлан орж байгаа залуус ажлын байртай болоход илүү хүндрэлтэй байгаагаар холбоотой байх магадлалтай. Хот суурин газрын залуучуудын ажилгүйдлийн түвшин хөдөөгийн залуучуудын ажилгүйдлийн түвшингээс өндөр байна. Энэ нь мөн л хот, хөдөөгийн эдийн засгийн ялгаатай байдал болон хөдөөгийн залуус хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллах боломж илүү байгаагаар холбоотой (Хүснэгт 18).

⁴⁵ Ажилгүй, идэвхгүй хүн ам нь ажил эрхлээгүй болон идэвхгүй байгаа хүн амын нийлбэр юм. Ажилгүйдлийг тооцохтой харьцуулахад энэ нь хүн амыг тооцохдоо ажиллах хүчний болон түүнээс гадуур байгаа ажилгүй хүн болон итгэл алдарсан хүмүүсийг хамруулдаг давуу талтай.

Хүснэгт 18. Залуучуудын ажилгүйдлийн түвшин, нас ба байршлаар

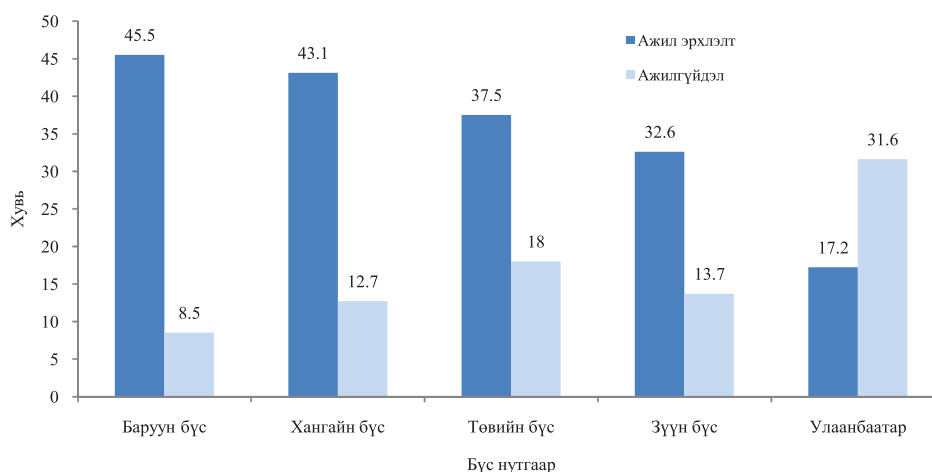
Насны бүлэг, хүйс ба байршил		Нийт хүн амд ажилгүй хүн амын эзлэх хувь ^(a)	Ажилгүйдлийн түвшин ^(b)	Идэвхгүй ^(c)	Ажил эрхлээгүй идэвхгүй ^(d)
Н а с н ы бүлэг	15 - 17	1.0	6.1	6.5	5.4
	18 - 19	6.9	20.6	21.3	14.4
	20 - 24	9.7	16.7	27.2	17.5
	15 – 24	6.0	15.7	18.5	12.5
Хүйс	Эрэгтэй	6.0	14.3	16.7	10.7
	Эмэгтэй	6.0	17.5	20.3	14.3
Байршил	Хот	7.2	29.5	20.9	13.6
	Хөдөө	4.0	6.6	14.7	10.7
Бүгд		6.8	15.7	12.5	18.5

Тэмдэглэл: (a) Ажилгүйдлийн эзлэх хувийг тухайн насны бүлгийн нийт хүн амд эзэлж буй ажилгүй хүн амын эзлэх хувиар илэрхийлдэг ; (b) ажилгүйдлийн түвшинг тухайн насны нийт ажиллах хүчинд эзэлж буй ажилгүй хүн амын эзлэх хувиар тооцдог; (c) идэвхгүй байдлыг тухайн насны нийт хүн амд эзэлж буй идэвхгүй хүн амын эзлэх хувиар; (d) ажилгүй, идэвхгүй байдлыг тухайн насны нийт хүн амд эзэлж буй идэвхгүй, ажил эрхлэхгүй байгаа хүн амын хувиар тооцдог.

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

127. Ажилгүй залуучуудын дийлэнх нь Улаанбаатар хотод байна. Ажил эрхлэлтийн түвшнээр ч Улаанбаатар хот хамгийн доод үзүүлэлттэй байна (Зураг 34). Ажиллах хүчин дэх залуу хүн амын 30 хувь нь ажилгүй байна. Төв (18%) болон Зүүн бүсийн (14%) нутгууд залуучуудын ажилгүйдлээр удаах байранд орж байна. Баруун бүсэд ажилгүйдлийн түвшин хамгийн доогуур байна (9%)

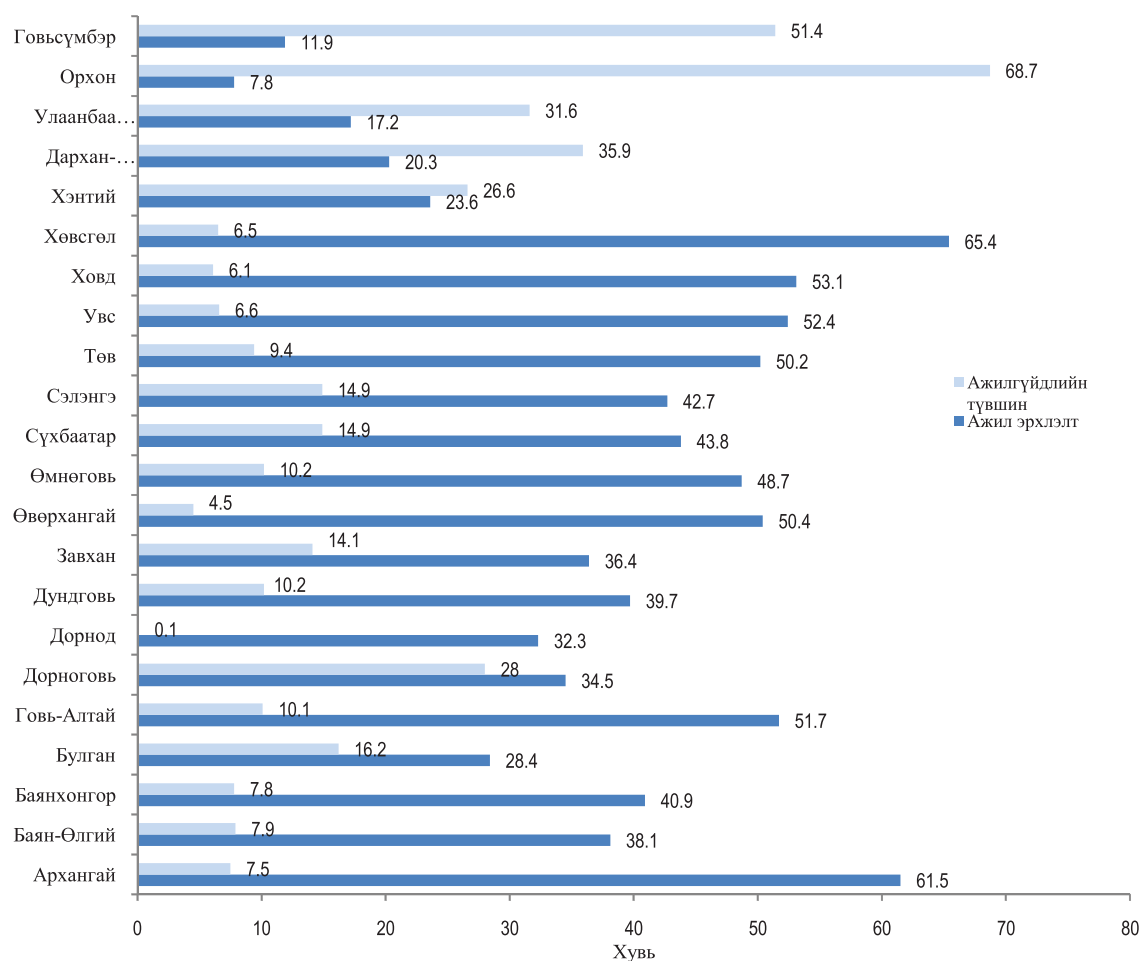
Зураг 34. Залуучуудын ажил эрхлэлт ба ажилгүйдлийн түвшин, бүс нутгаар

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

128. Ажилгүйдлийн түвшинг аймгуудаар тооцоход Орхон, Говьсүмбэр, Дархан Уул болон Улаанбаатар хотод ажилгүйдлийн түвшин хамгийн өндөр байхад Өвөрхангай, Дорнод аймгуудад энэ үзүүлэлт хамгийн бага байна. Эдгээр аймагт ажиллах хүчний залуусын 5 хүрэхгүй хувь нь ажилгүйдэлд өртсөн байна. (Зураг 35).

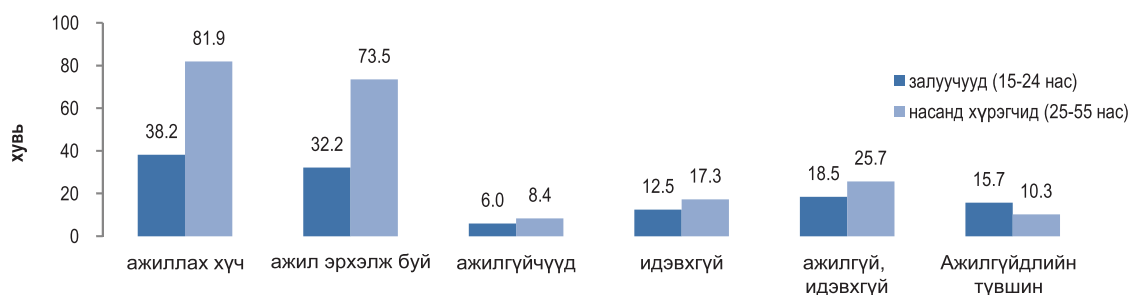
Зураг 35. Залуучуудын ажил эрхлэлт болон ажилгүйдлийн түвшин, аймгуудаар

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

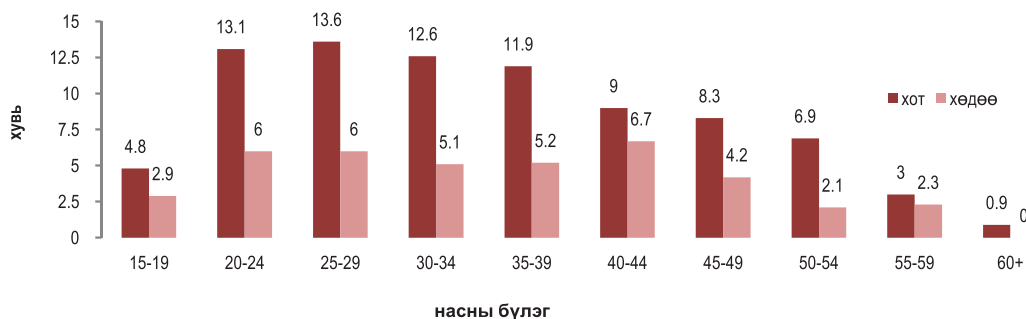
129. Залуучууд болон насанд хүрэгсдийн ажилгүйдлийн түвшинг харьцуулах нь баталгаат ажлын байртай болоход залуучууд насанд хүрэгсэдтэй харьцуулахад хэр бэрхшээлтэй тулгарч буйг тооцох нэг үзүүлэлт болж өгдөг. Зураг 36-д харуулсанчлан залуучуудын дунд ажилгүйдлийн түвшин өндөр байна. Гэхдээ энэ дүр зураг хот, хөдөөгийн хөдөлмөрийн зах зээлийг тусад нь авч үзвэл өөрчлөгдөж байна (Зураг 37). Хөдөөд залуус ажлын байртай болоход бэрхшээл бага байгаа бөгөөд, ажилгүйдлийн түвшин бага, 15-60 насны хувьд ажилгүйдлийн түвшин нэг их хэлбэлзэхгүй байна. Харин хот суурин газарт энэ байдал өөр буюу ажилгүйдлийн түвшин 25-29 насанд хамгийн өндөр, 20-29 насанд өндөр гарч байна. Эндээс харахад ажилд орох үйл явц насанд хүрэх үе хүртэл удаан хугацаагаар үргэлжилж байна.

Зураг 36. Хөдөлмөрийн зах зээл дэх залуучууд ба насанд хүрэгчдийн статусын ялгаа

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

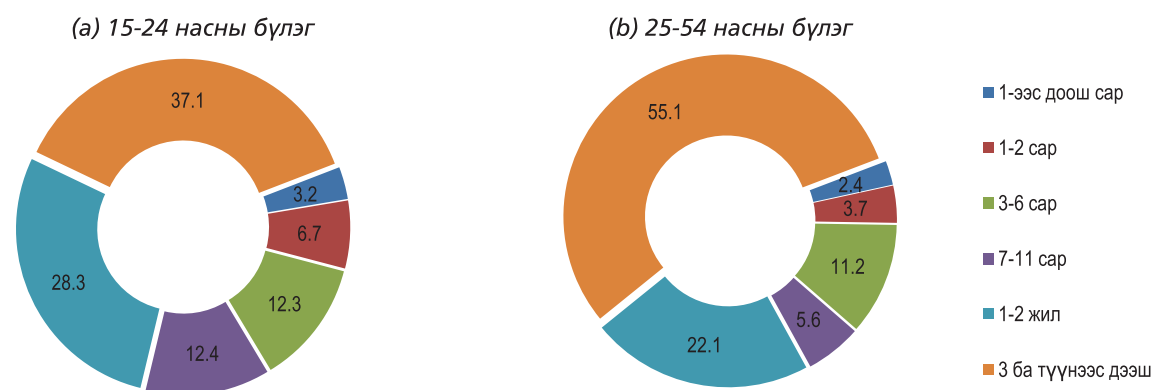
Зураг 37. Нийт хүн амд ажилгүй хүн амын эзлэх хувь, насны бүлэг ба байршлаар

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

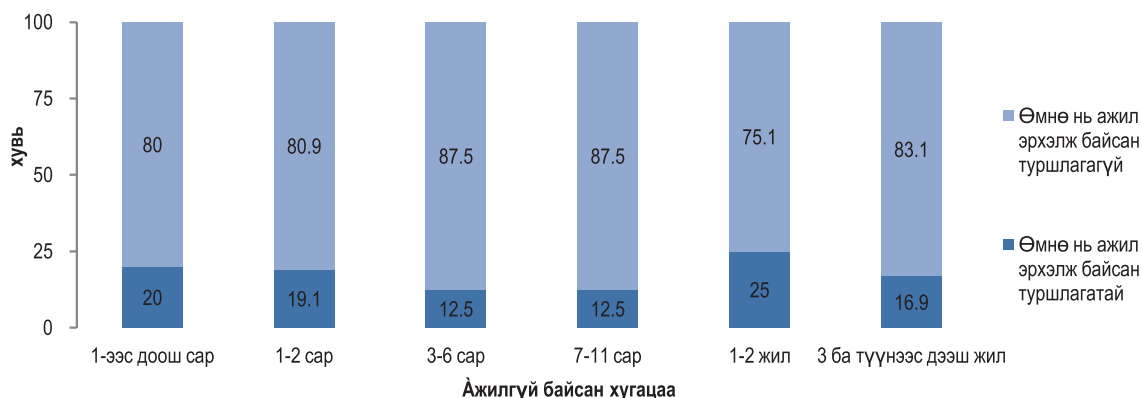
130. Монголын нийт ажилгүй залуучуудын ихэнх нь урт хугацааны ажилгүйдэлд (ө.х., 1 ба түүнээс дээш жилээр) өртсөн байна. Нийт ажилгүй залуучуудын 28-аас илүү хувь нь нэг жилээс илүү хугацаанд ажил хайж байгаа бол 37 хувь нь 3 ба түүнээс дээш жил ажил хайсаар байна. Ажилгүй залуучуудын 65-аас илүү хувь нь урт хугацааны ажилгүйдэлд өртжээ. Урт хугацааны ажилгүйдэл зөвхөн залуучуудыг нэрмээд зогсохгүй, ажилгүй насанд хүрэгчдийн 77 хувийг хамарсан байна. Эндээс дүгнэхэд Монголын эдийн засаг ажилгүй хүмүүсээ шингээх асуудал дээр нэлээд бэрхшээлтэй байгаа ажээ.

Зураг 38. Ажилгүйдлийн үргэлжилсэн хугацаа, 15-24 ба 25-54 насны бүлэг

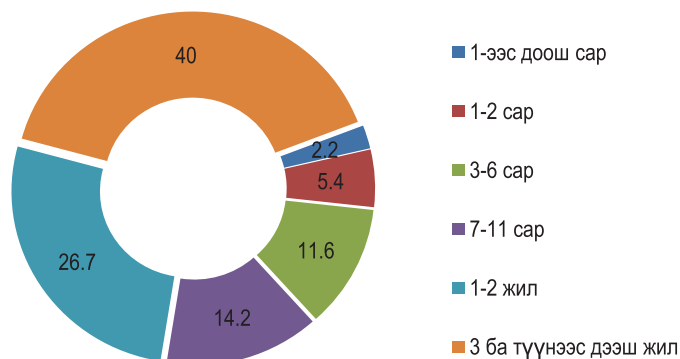
Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг 39. Ажилгүй залуучууд, ажилгүйдлийн хугацаа болон өмнөх ажил эрхлэлтийн туршлагаар

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг 40. Анх удаа ажил хайж буй ажилгүйчүүдийн ажилгүй байсан хугацаа (15-24 насны бүлэг)

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

132. Урт хугацааны ажилгүйдлийг тодорхойлогч хүчин зүйлсийн үүргийг тодруулах үүднээс ажилгүйдэлд өртсөн хүмүүсийн урт хугацаанд ажилгүй байх магадлалыг тооцоход (Хүснэгт 19) эрэгтэйчүүд эмэгтэйчүүдтэй харьцуулахад урт хугацаанд ажилгүй байх нь илүү байна. Мөн хотын залуус хөдөөгийн залуучуудыг бодоход урт хугацаанд ажилгүй байх нь илүүтэй байна. Бусад хүчин зүйлсээр тооцоход анх удаа ажил хайж буй хүмүүс урт хугацаанд ажлын байргүй байх хандлагатай байна. Боловсролын түвшин урт хугацааны ажилгүйдлийг тодорхойлогч нэг гол хүчин зүйл болж байна. Боловсролын түвшин нэмэгдэхийн хэрээр урт хугацаанд ажилгүй байх эрсдэл буурч байна. Эндээс харахад хөдөлмөрийн зах зээл дэх залуусын байр суурийг тодорхойлоход хүмүүн капитал (цаашлаад хүүхдийн хөдөлмөр) ихээхэн үүрэгтэй байна. Бүсүүдийн хооронд төдийлэн ялгаатай байдал харагдахгүй байгаа ч Хангайн бүсэд залуучууд ажлын байртай болоход илүү урт хугацаа зарцуулж байна.

Хүснэгт 19. Хекман пробит регрессийн шинжилгээний үр дүн

Үзүүлэлт	dy/dx	Z
Нас 15-19*	-0.2561	-2.12
Эрэгтэй*	0.0754	1.89
Гэрлэсэн*	0.0416	0.4
Гэрлэсэн эмэгтэйчүүд*	0.0162	0.1
Боловсролгүй*	0.2649	2.02
Бага *	0.3298	4.19
Бүрэн бус дунд	0.1991	2.34
Бүрэн дунд*	0.1691	2.41
Мэргэжлийн*	0.2223	1.92
Ажлын туршлагагүй*	0.0871	0.96
Хот*	0.1131	1.84
Баруун*	0.1046	1.4
Хангай*	0.2508	2.94
Төв*	0.0422	0.52
Зүүн*	0.1521	1.77

Тэмдэглэл: (*) dy/dx бол 0 ба 1 гэсэн дамми утгын тасралттай өөрчлөлт

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

4.5. Сургуулиас ажилд шилжих нь

133. Энэхүү тайланд ажиллах хүчин дэх залуучуудын оролцоог тодорхойлохдоо залуу ажиллах хүчний оролцоо, ажил эрхлэлт, ажил эрхлэлтийн бүтэц, ажилгүйдэл болон ажилгүй, идэвхгүй байх зэрэг ажил хөдөлмөрийн амьдралд шилжиж буй гол үр дүнг нарийвчлан судлав. Тайлангийн энэ хэсэгт ажилд шилжих үйл явц, цаг хугацаа, арга замын талаар өгүүлэх юм. Үүнд залуучууд хэрхэн сурагчаас ажиллах хүчний эгнээнд шилжиж буй талаар ерөнхий ойлголтыг өгөх үүднээс нэгтгэсэн үзүүлэлтийг ашигласан. Ажиллах хүчинд шууд шилжиж буй залуучуудын шилжиж буй дундаж хугацааг мөн тооцсон⁴⁶.
134. Хүснэгт 20-д сургуулиас ажилд шилжиж эхэлсэн үе болон шилжиж дууссан үе, шилжихэд зарцуулсан хугацааг хүйс болон байршлаар тооцов. Хүснэгтийн сүүлийн баганад сургуульд огт суралцаагүй хүүхдүүдийн хөдөлмөрийн зах зээлд анх орсон дундаж насыг танилцуулав. Сургуульд сурах ёстой хүүхэд, залуучуудын сургуулиа төгссөн (нөгөө талаас энэ бол тэдний хөдөлмөрийн зах зээл рүү шилжин орох эхлэл) дундаж нас 19.8 жил байна. Сургуульд суралцсан жил нь хүмүүн капиталын түвшин болон хөдөлмөрийн зах зээлд бэлтгэгдсэн түвшинг илэрхийлэгч үзүүлэлт билээ. Залуучууд ажил хөдөлмөрийн амьдралд сайтар бэлтгэгдэн сургуулиа төгсөж байна гэж дүгнэж болохгүй байна.⁴⁷ Анх удаа ажиллах хүчний эгнээнд шилжин орж буй дундаж нас 22.3 нас байгаагаас харахад сургууль төгсөх, ажилд орох хугацааны хооронд 2.5 жилийн зөрүү гарч байна.

⁴⁶ Сургууль эрт завсардаж буй хүүхэд нэлээд байна. Хэдийгээр ийм хүүхдүүд сургуулиар дамжин шилжилт хийж буй залуучуудын тоонд хамрагддаг ч нөхцөл байдал, тулгарч буй бэрхшээл нь сургуульд огт суралцаагүй хүүхдийнхтэй илүү төстэй байдаг.

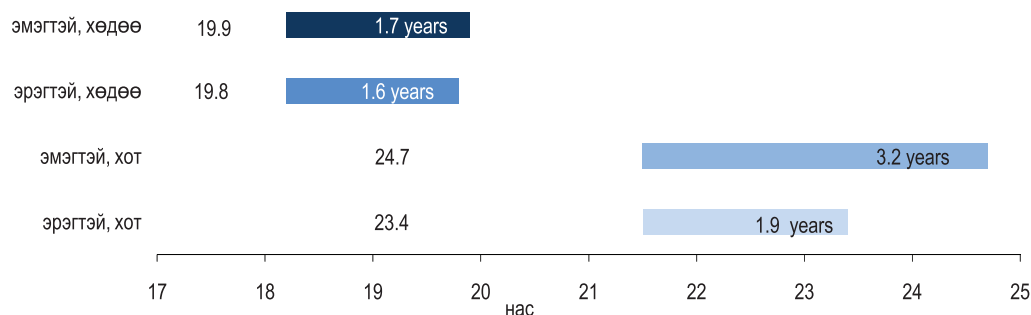
⁴⁷ Сургуулийн чанар, сургалт нь хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт хэрэгцээнд хэрхэн уялдаж буй болон суралцагчдын өөрсдийн хувийн шинж байдал зэрэг нь хөдөлмөрийн зах зээлд бэлтгэгдэхэд ихээхэн нөлөөлнө гэсэн төсөөлөл юм.

Хүснэгт 20. Сургуулиас ажилд шилжих үе, хүйс ба байршлаар

Сонгосон үзүүлэлт		Сургуульд сурч байсан			Сургуульд огт сурч байгаагүй
		Шилжилтийн эхлэл (сургууль төгсөж буй дундаж нас)	Шилжилтийн төгсгөл (анх ажилд орж буй дундаж нас)	Шилжилт үргэлжлэх хугацаа	Анх ажилд орж буй дундаж нас
Бүгд		19.8	22.3	2.5	13.1
Хүйс	Эрэгтэй	19.4	21.7	2.3	14.0
	Эмэгтэй	20.2	23.0	2.8	11.5
Байршил	Хот	21.1	24.0	2.9	15.9
	Хөдөө	18.2	19.3	1.1	13.0
Байршил, хүйс	Эрэгтэй/Хот	21.5	23.4	1.9	16.7
	Эмэгтэй/Хот	21.5	24.7	3.2	15.8
	Эрэгтэй/Хөдөө	18.2	19.8	1.6	14.4
	Эмэгтэй/Хөдөө	18.2	19.9	1.7	10.7

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг 41. Монголын залуучуудын сургуулиас ажилд шилжиж буй хугацаа, шилжилтийн үргэлжлэл, хүйс, байршлаар

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

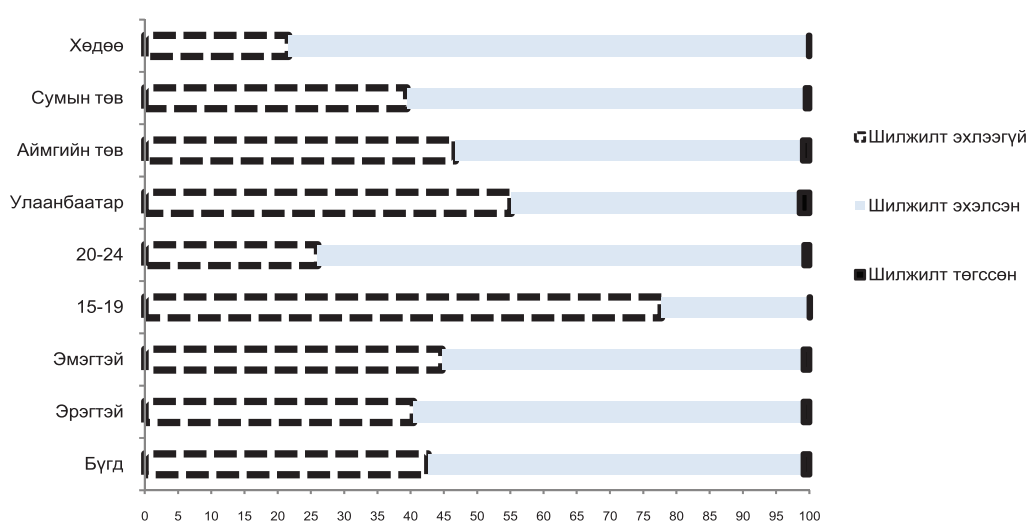
135. Зураг 41-д сургуулиас ажилд шилжиж эхэлсэн үе болон шилжиж дууссан үеийг хүйс, байршлаар тооцсоноос харахад шилжилтийн төлөв байдал нь хүйс, байршлаас ихээхэн хамаарч байгаа бөгөөд энэ хоёр хүчин зүйлсийн харилцан үйлчлэлийн нөлөө нэлээд байна. Хөдөөгийн залуус хотын залуучуудтай харьцуулахад харьцангуй хурдан хугацаанд ажилтай болж байгаагаас үзэхэд ажилтай болох нь хотын залуучуудад илүү тулгамдсан асуудал ажээ. Гэхдээ хөдөөгийн залуучуудын сургуулиас ажил руу шилжиж буй шилжилт жигд бэрхшээл багатай байгаа нь шилжилтийн үр дүнд сайнаар нөлөөлж байгаа гэсэн үг биш юм.⁴⁸ Хөдөөгийн залуусын шилжилт богино хугацаанд явагдаж байгаа нь тэд ажиллах хүчинд бага насандаа шилжиж, тэдний хувьд боловсрол эзэмших, ажил хайхаас гарах үр ашиг доогуур тул ихэнх нь амиа аргацаасан мал аж ахуйн салбарт ажиллаж байгаатай холбоотой.

136. Судалгааны дүнгээс харахад Монголын залуучуудын хувьд сургуулиас ажилд шилжих

⁴⁸ Кондалис Ф. Ба Манакорда М., Танзанийн хөдөлмөрийн зах зээл дэх залуучууд, сургуулиас ажилд шилжиж буй нөхцөл байдал, Дэлхийн Банкны Нийгмийн хамгааллын хэлэлцүүлэг илтгэл, № 0606, 2006 оны 7-р сар.

шилжилт хэцүү байна. Энэ дүгнэлт нь Монгол Улс дах сургуулиас зохистой хөдөлмөр эрхлэлт рүү хийх шилжилтийн талаар хийсэн ОУХБ-ын судалгааны дүнтэй таарч байна.⁴⁹ Зохистой хөдөлмөр нь үр бүтээлтэй, хүрэлцэхүйц орлогын эх үүсвэр бүхий, ажлын байр болон нийгмийн хамгаалал нь баталгаажсан хөдөлмөр эрхлэлтийг хэлнэ. Залуус олноороо албан бус секторт баталгаагүй, үр бүтээмж, орлогын түвшин доогуур, ажлын байр нь баталгаагүй ажиллаж байгаагаас гадна бүрэн бус ажил эрхэлж буй залуус ч олон байна. Залуу хүн амын дөнгөж 1 хувь нь сургуулиас зохистой хөдөлмөрийн талбар руу шилжсэнийг тус судалгаа харуулав (Зураг 42). Нийт залуусын 56.5 хувь нь шилжилтийн үедээ байгаа нь ажил эрхэлсэн, эрхлээгүй, итгэл алдран идэвхгүй байгаагаас үл хамааран зохистой ажлын байр эрсээр байгаатай холбоотой.

Зураг 42. Сургуулиас зохистой ажлын байр руу шилжих шилжилт, хүйс, насны бүлэг, байршлаар

Эх үүсвэр: ОУХБ, Монгол дах сургуулиас ажилд шилжих шилжилт, Хөдөлмөр эрхлэлтийн салбарын ажлын хэрэгцээнд зориулсан илтгэл, Дугаар 14, 2008

4.6. Хүмүүн капиталын түвшин ба залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээл дэх үр дүн

137. Энэ хэсэгт хүмүүн капитал залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн үр дүнд хэрхэн нөлөөлж байгаа талаар авч үзэх болно. Монголын олон залуучууд хүмүүн капитал хангалттай хуримтлуулах боломжоор хязгаарлагдмал байна. 15-24 насны залуучуудын 17 хувь нь боловсролгүй буюу бага боловсрол эзэмшсэн, 34 орчим хувь нь бүрэн бус дунд, 35 хувь нь бүрэн дунд боловсрол эзэмшжээ. Нийт залуусын зөвхөн 5 хувь нь дээд боловсрол эзэмшсэн байна (Хүснэгт 21). Нийт залуусын гуравны нэг нь бага сургууль дүүргэсэн эсхүл сургуульд огт суралцаагүй хөдөө орон нутагт хүмүүн капитал доогуур байгаа нь тулгамдсан асуудал болжээ. Сургуульд сурч байгаагүй болон сургуулиас завсардсан хүүхдүүдийн олонх нь хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж байгаа тул насанд хүрсэн хойноо боломжийн ажилтай байх эсэх нь хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудалтай

⁴⁹ Кондалис Ф. Ба Манакорда М., Танзанийн хөдөлмөрийн зах зээл дэх залуучууд, сургуулиас ажилд шилжиж буй нөхцөл байдал, Дэлхийн Банкны Нийгмийн хамгааллын хэлэлцүүлэг илтгэл, № 0606, 2006 оны 7-р сар.

нягт уялдаатай билээ.⁵⁰

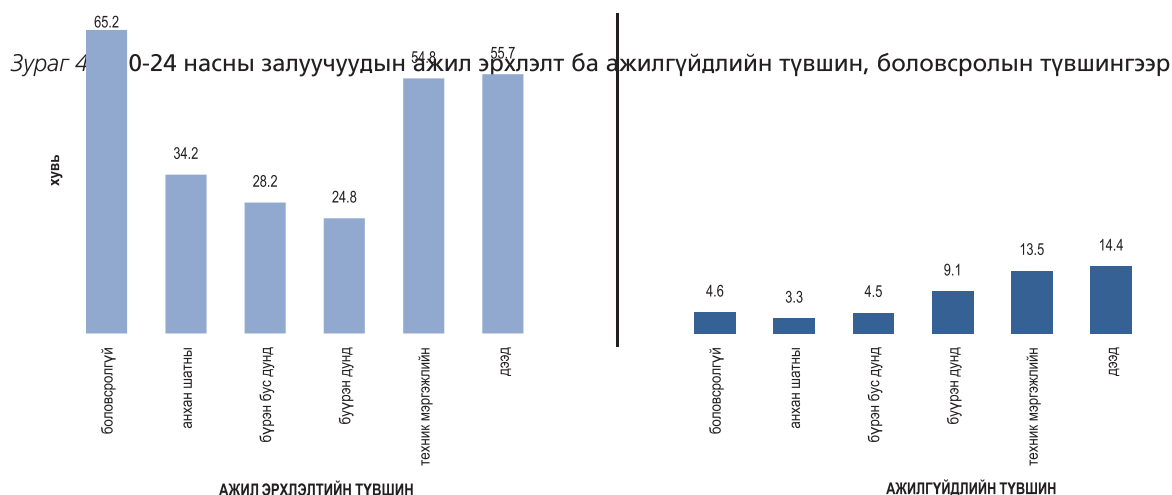
Хүснэгт 21. Боловсролын түвшин, насны бүлэг ба байршлаар

Насны бүлэг	Боловсролын түвшин	Хот		Хөдөө		Бүгд	
		No	%	No	%	No	%
15-19	Боловсролгүй	1,917	1.1	8,994	8.6	10,910	3.9
	Бага	34,389	19.7	29,034	27.8	63,423	22.8
	Бүрэн бус дунд	83,526	47.9	46,865	44.9	130,391	46.8
	Бүрэн дунд	51,061	29.3	17,696	17.0	68,757	24.7
	Техник мэргэжлийн	2,696	1.5	1,657	1.6	4,354	1.6
	Дээд	939	0.5	42	0.0	981	0.4
20-24	Боловсролгүй	1,993	1.6	7,569	9.3	9,563	4.6
	Бага	3,533	2.7	16,362	20.1	19,895	9.5
	Бүрэн бус дунд	14,839	11.5	22,417	27.5	37,256	17.7
	Бүрэн дунд	75,780	58.9	25,828	31.7	101,608	48.3
	Техник мэргэжлийн	12,545	9.7	4,730	5.8	17,275	8.2
	Дээд	20,042	15.6	4,607	5.7	24,649	11.7
15-24	Боловсролгүй	3,910	1.3	16,563	8.9	20,473	4.2
	Бага	37,922	12.5	45,396	24.4	83,318	17.0
	Бүрэн бус дунд	98,365	32.4	69,282	37.3	167,647	34.3
	Бүрэн дунд	126,841	41.8	43,524	23.4	170,365	34.8
	Техник мэргэжлийн	15,241	5.0	6,388	3.4	21,629	4.4
	Дээд	20,981	6.9	4,649	2.5	25,630	5.2

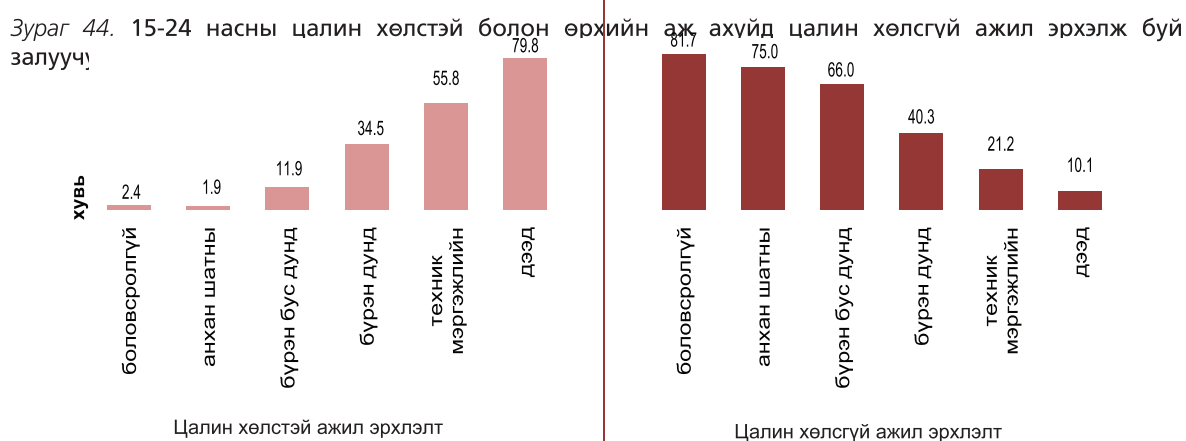
Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

138. Судалгааны дүнгээс харахад боловсрол сайтай залуучууд ажлын байраа хурдан олоход бэрхшээлтэй байх магадлалтай ч эрхэлж буй ажлын чанар нь илүү сайн байдаг. Зураг 43-д залуучуудын ажил эрхлэлтийн болон ажилгүйдлийн түвшинг боловсролын түвшингээр тооцоход боловсролын түвшин дээшлэхийн хэрээр ажилгүйдлийн түвшин даган өсч, бүрэн дунд боловсролтой залуусын дунд хамгийн өндөр байна. Энэ нь зарим талаараа бага боловсролтой залуучууд харьцангуй эрт хөдөлмөрийн зах зээлд оролцон, ажлын байр олж буйтай холбоотой. Мөн нөөцлөгдсөн цалин ур чадвар нэмэгдэхийн хэрээр өсдөг, хувь хүний капиталын түвшин өндөр байх тусам ажил хайх хугацаа даган өсөх магадлалтай. Гэвч энэ дүгнэлт нь хүмүүн капиталын түвшин болон хөдөлмөрийн зах зээл дээрх амжилт хоорондын хамаарлыг тодорхойлохгүй байна. Зураг 44-д ажил эрхлэлтийн байдлыг боловсролын түвшингээр харуулав. Боловсролын түвшин өндөр байх тусам цалин хөлстэй ажил эрхлэх нь нэмэгдэж, цалин хөлсгүй ажил эрхлэх нь багасч байна.

⁵⁰ ОУХБ, Сургуулиас ажилд шилжих, Хөдөлмөр эрхлэлтийн салбарын ажлын тайлан, № 14, 2008

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

139. Регрессийн шинжилгээгээр залуучуудын ажил эрхлэлтийг тодорхойлогч хүчин зүйлсийг нарийвчлан судалж, хөдөлмөрийн зах зээлд ороход залуучуудын хүмүүн капитал ямар үүрэг гүйцэтгэдэг, орон нутгийн хөдөлмөрийн зах зээлийн нөхцөл ямар байгааг тодорхойлох боломжтой. Залуус сургуулиа яг хэдийд орхиж байгаа талаарх тоо мэдээлэл хангалтгүй байгаагаас хүмүүн капиталын хуримтлал ажил эрхлэх магадлал болон ажилд орох хугацаанд хэрхэн нөлөөлж буйг ялган тодорхойлоход хүндрэл учруулдаг. Guarcello, Rosati, Lyon (2006) нарын санал болгосон аргыг энд ашигласан бөгөөд энэ нь хүн бүрийн боловсролын түвшингээс шалтгаалж тайлбарлагч хувьсагчуудын нөлөө ялгаатай байгаа эсэхийг тодорхойлоход чиглэгддэг. Энэ аргаар хүмүүн капитал ажил эрхлэх боломжид нөлөөлдөг үү гэсэн асуултад шууд хариулт өгч чадахгүй ч зарим нэг шууд бус баримт нотолгоог өгч магадгүй.

140. Түүвэрлэн авсан залуучуудын боловсролын түвшингээр нь сургуульд огт сурч байгаагүй, бага, бүрэн бус дунд, бүрэн дунд, мэргэжлийн ба дээд боловсрол эзэмшсэн залуучууд гэсэн таван бүлэгт ангилав. Түүвэрлэгдсэн бүлэг бүрт ажил эрхлэлтийн магадлалын регрессийн тооцоог хийсэн бөгөөд тайлбарлагч хувьсагчуудыг дор танилцуулав.
141. Дэд нийлбэрүүд дээр үндэслэсэн сонголт хоёр хувьсагчийн нормаль (bivariate normal) байдлаар үүсгэгдээгүй учраас нэлээд түвэгтэй байв. Үүнийг шийдвэрлэх нэг боломж бол сонголт бүрээр загвар тооцож, дараа нь нэгтгэх (жишээлбэл, Heckman) явдал юм. Хэдийгээр хамгийн их ажиглагдаж буй шинж байдлын үзүүлэлтүүдийг онцгойлон анхаардаг гэдгийг нотолсон олон баримт (өнөөгийн амьдрал практиктай илүү ойролцоо) байдаг ч энгийн буюу *naïve* загвартай харьцуулахад сонголтын загварыг ашиглан тооцсон үед тооцооллууд байнга өөрчлөгддөггүй. Цаашилбал, сонголтын загварын тооцооллын хоёр төрөл байдаг. Заримдаа коэффициентууд дэх зөрүү буюу *bias* нь энгийн *naïve* загварт байдгаас ч их гарах тохиолдол бий, сонголтын загвар дах коэффициентууд тодорхой бус байдлаар тооцоологдсон байдаг. Ялангуяа ийм тохиолдол тооцооллод оруулж байгаа хувьсагчууд чанарын шаардлага хангахгүй үед гардаг.
142. Ийм учраас энэ тайланд сонголтын загвар (зохиогчид хүсэлт гарган үүнийг авч болно) болон энгийн *probit* тэнцэтгэл хоёуланг ашигласан. Мэдээллийн баазаас боломжит бүх хувьсагчдыг авч чадаагүй учраас сонголтын (анги) тэнцэтгэлийг тодруулахын тулд өрхийн бүтэц (насанд хүрэгчдийн болон ах эгч, дүүгийн тоо)-ийн мэдээллийг ашигласан болно. Bourguignon ба бусад (2001) хүмүүсийн зохиосон нэгтгэх аргыг ашигласан бөгөөд анх үүнийг Lee (1983) гаргажээ. Дээр өгүүлсэн шалтгааны улмаас *probit* тооцооллын талаар энд нэлээд дэлгэрэнгүй өгүүлэх бөгөөд яагаад гэвэл Heckman-ы нэгтгэх арга хараахан шаардлага хангахуйц мэдээлэл өгч чадахгүй байна.
143. Хот хөдөөгийн хоорондын ялгаатай байдлыг тодруулах үүднээс тооцооллыг хот, хөдөөгөөр тус тусад нь хийлээ. Ажил эрхлэх магадлалд нөлөөлөх орон нутгийн хөдөлмөрийн зах зээлийн нөхцлийг илэрхийлэх хоёр хувьсагчаар (ойролцоо байдалтай) буюу хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлтийг илэрхийлэх хувьсагчдыг авав. Ялангуяа, эрэлтийг илэрхийлэгч үзүүлэлтээр насанд хүрэгчдийн (25-54 насны) ажил эрхлэлт-хүн амын харьцааг, харин нийлүүлэлт талыг нийт хөдөлмөрийн насны хүн амд эзлэх залуучуудын хувь хэмжээгээр төлөөлүүлэн авсан.
144. Орон нутгийн хөдөлмөрийн зах зээлийг тодорхойлохдоо ажиглалтын арга ашиглах нь үр дүн муутай учир энд хоёр өөр аргачлалыг ашиглалаа. Нэгдүгээрт, засаг захиргааны бүсчилсэн ангиллаар орон нутгийн хөдөлмөрийн зах зээлийг тодорхойлох бөгөөд Монголын бүсүүдийн хувьд энэхүү үзүүлэлтийг тооцсон. Шилжих хөдөлгөөн, хөдөлмөрийн зах зээлийн чиглэл урсгалын талаарх баримт мэдээлэл ашиглах, хөдөлмөрийн зах зээлийн шинжээчидтэй санал солилцож байхад засаг захиргааны нэгж жижиг байх тусам орон нутгийн хөдөлмөрийн зах зээлийг тодорхойлоход хүндрэлтэй болж байгаа нь ажиглагдаж байлаа. Хэрвээ нэг бүс нутаг дах хот хөдөөгийн хооронд ажлын урсгал явагдаж байна гэж үзвэл, хот хөдөөгийн хөдөлмөрийн зах зээлийн уялдаа холбоо сайнгүй байгааг илтгэнэ. Нэн ялангуяа богино болон дунд хугацаанд илүү мэдрэгдэнэ (шилжилтийн зардал, тухайн орон нутагтайгаа дасан зохицох, мэдээллийн хомсдол, таашаал). Үүний улмаас хот хөдөөгийн хувьд тус тусад нь орон нутгийн хөдөлмөрийн зах зээлийн байрлын талаарх үзүүлэлтийг тооцов.
145. Дараах хүснэгтээр ажил эрхлэх магадлалыг боловсролын түвшинтэй холбон авч үзсэн *probit* тооцооллын үр дүнг харууллаа (стандарт алдааг кластер /бүлэг/ хийх зорилгоор зассан). Хүснэгт 22, 23-т хот, хөдөөгийн тооцоог тус бүрд нь танилцуулсан төдийгүй хот, хөдөөгийн ялгаатай байдлыг орон нутгийн хөдөлмөрийн зах зээлийн үзүүлэлтүүдийг ашиглан тооцож харуулав.

Хүснэгт 22. Боловсролын түвшнээс шалтгаалан ажил эрхлэх магадлал, ХОТ

ХОТ	Бага буюу түүнээс доош		Бүрэн бус дунд		Бүрэн дунд		Дээд		Мэргэжлийн	
	Коэф.	z	Коэф.	z	Коэф.	z	Коэф.	z	Коэф.	z
Нас	0.0544	28.22	0.0138	0.36	-0.1153	-1.75	0.0282	0.07	-0.1790	-0.64
Нас2	-0.0007	-26.97	0.0004	0.40	0.0037	2.30	0.0016	0.18	0.0056	0.84
Эмэгтэй*	-0.0830	-7.23	-0.0392	-3.26	-0.0588	-4.29	-0.0889	-1.56	-0.1454	-2.44
0-4 настай хүүхэдтэй	0.0622	4.77	0.0109	0.75	0.0379	2.36	-0.0026	-0.04	0.0551	0.77
5-14 настай хүүхэдтэй	-0.0043	-0.61	0.0092	1.10	0.0175	1.58	-0.0274	-0.45	0.0360	0.70
Өрхийн ам ам бүлийн тоо	-0.0098	-2.30	-0.0031	-0.65	-0.0113	-2.18	-0.0627	-2.64	-0.0786	-3.64
Өрхийн тэргүүлэгчийн хүйс (эрэгтэй)*	0.0119	0.75	-0.0269	-1.71	-0.0670	-3.47	0.0152	0.22	0.0111	0.16
Өрхийн тэргүүлэгчийн нас	-0.0019	-3.06	0.0002	0.27	-0.0011	-1.70	-0.0039	-1.50	-0.0059	-2.32
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин	-0.0472	-7.88	-0.0178	-3.06	-0.0364	-5.10	-0.0412	-1.43	-0.0424	-1.29
Ln зарлага	0.0420	5.08	0.0365	3.91	0.1058	9.94	0.5483	9.40	0.3425	6.65
Усны хангамжтай*	-0.1323	-6.26	-0.0649	-5.02	-0.1087	-8.00	-0.1494	-2.35	-0.2463	-3.97
Цахилгааны* хангамжтай	-0.1327	-7.69	-0.1472	-1.84	-0.1816	-1.63	0.1591	0.50	--	--
Шилжигч*	0.0120	0.44	0.0125	0.53	-0.0316	-1.65	0.0847	1.09	0.0229	0.25
Хүн амд ажил эрхэлж буй хүн амын эзлэх хувь	0.9126	6.95	0.5061	1.99	-0.2628	-0.75	1.4791	0.93	0.3727	0.26
Залуучуудын хувийн жин	1.7048	2.94	4.7752	5.29	1.2018	1.01	7.7686	1.40	11.3351	1.77

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт 23. Боловсролын түвшнээс шалтгаалан ажил эрхлэх магадлал, ХӨДӨӨ

ХӨДӨӨ	Бага буюу түүнээс доош		Бүрэн бус дунд		Бүрэн дунд		Дээд		Мэргэжлийн	
	Коэф	z	Коэф	z	Коэф	z	Коэф	z	Коэф	z
Нас	0.0563	28.64	-0.0354	-0.39	-0.0366	-0.21	-0.2928	-0.16	0.4108	0.85
Нас2	-0.0007	-27.54	0.0031	1.32	0.0021	0.50	0.0071	0.17	-0.0091	-0.79
Эмэгтэй*	-0.0885	-7.63	-0.1006	-3.70	-0.1139	-3.21	-0.3033	-2.40	-0.2623	-2.93
0-4 настай хүүхэдтэй	0.0543	4.10	0.0586	1.69	0.0530	1.21	-0.0788	-0.60	0.1245	1.09
5-14 настай хүүхэдтэй	-0.0112	-1.59	0.0200	1.07	0.0176	0.65	-0.1038	-0.86	-0.0725	-1.07
Өрхийн ам бүлийн тоо	-0.0092	-2.12	-0.0559	-4.92	-0.0342	-2.46	-0.0303	-0.56	-0.0201	-0.54
Өрхийн тэргүүлэгчийн хүйс (эрэгтэй)*	0.0190	1.18	0.0635	1.49	0.1443	2.81	-0.0916	-0.58	0.0644	0.49
Өрхийн тэргүүлэгчийн нас	-0.0016	-2.72	0.0025	1.79	-0.0072	-4.04	-0.0062	-1.12	0.0015	0.35
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсрол	-0.0513	-8.66	-0.0897	-6.62	-0.0603	-3.70	0.0219	0.41	-0.0275	-0.75
Ln зарлага	0.0452	5.46	0.0830	4.21	0.0004	0.02	0.5115	4.14	0.2132	3.12
Усны хангамжтай*	-0.1369	-5.97	-0.3911	-5.11	-0.2789	-3.14	-0.3703	-1.17	0.0162	0.07
Цахилгааны*	-0.1236	-7.44	-0.1211	-3.89	-0.0565	-1.29	0.1347	0.72	-0.1239	-1.17
Шилжигч*	0.0112	0.40	0.0578	0.81	-0.0758	-1.32	-0.1967	-1.00	0.1010	0.78
Хүн амд ажил эрхлэгч хүн амын эзлэх хувь	0.8852	6.87	0.8725	3.24	1.7236	5.02	1.1129	0.86	1.3873	1.58
Залуучуудын хувийн жин	2.1389	3.69	-2.1185	-1.72	0.1207	0.08	6.2662	1.10	-2.4360	-0.72

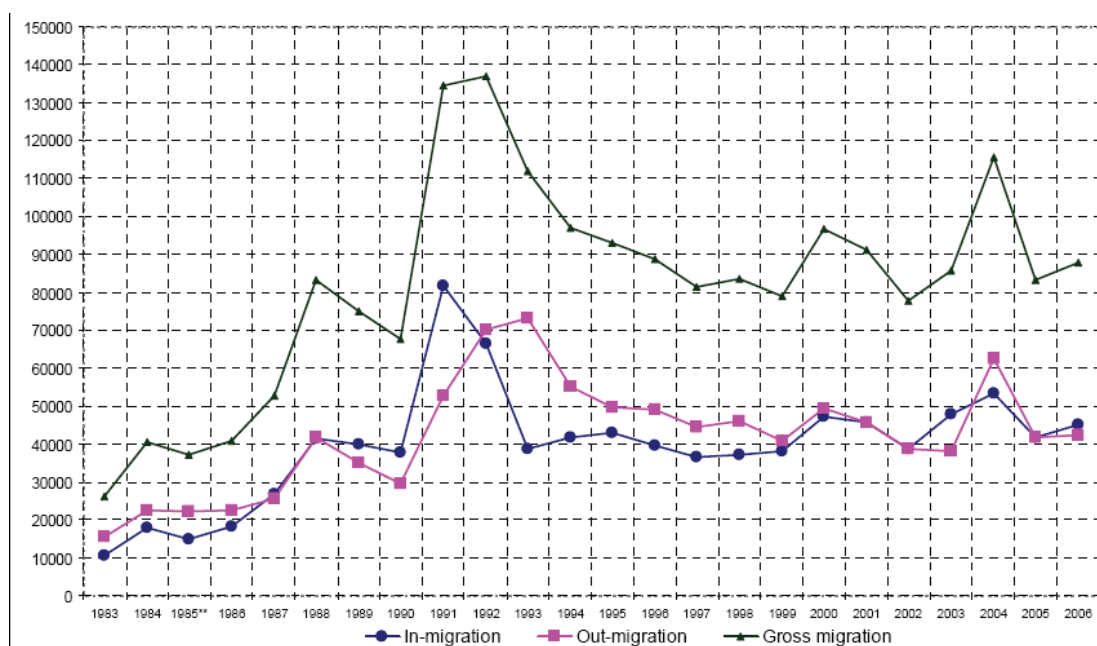
Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

146. Үр дүнг тооцоход боловсролын түвшин, оршин буй газрын байршлаар ихээхэн ялгаатай байна. Хот суурин газарт боловсролгүй болон бага боловсролтой залуусын нас нэмэгдэх тусам ажил эрхлэх магадлал нэмэгдэж байна. Боловсролын түвшин өндөр байх тусам залуучууд ажил олж хийхэд хүндрэл их тохиолддог байна. Гэхдээ бага боловсролоос дээш боловсролтой залуучуудын хувьд өөр олон хүчин зүйлийг тооцоогүй байж болох учраас дүн бодитой бус гарсан байж болно.
147. Ажил олох магадлалд хүйсийн нөлөө их байна: боловсролын бүх түвшинд охидын ажил эрхлэх магадлал хөвгүүдийнхээс бага байна. Боловсролын түвшин нэмэгдэхийн хэрээр хот, хөдөөгийн хоорондын ялгаа улам нэмэгдэж байна. Боловсролын түвшин нэмэгдэх тусам хот суурин газарт ажил олох магадлалд хүйсийн ялгаа багасч, дээд боловсролын түвшинд ялгаа арилж байна. Харин хөдөөд эсрэг үр дүн гарч байна. Боловсролын бүх түвшинд охид ажлын байртай болоход илүү бэрхшээл учирч байна.
148. Боловсролын түвшин өндөр залуучуудад орлогын түвшин нэн чухал ач холбогдолтой. Хэрвээ өрхийн хөрөнгө, нөөц боломж ажил олоход чухал үүрэг гүйцэтгэх бол бусад бололцоо, хамаатан садан найз нөхөд, танил талын сүлжээ нь залуучууд ажилд ороход чухал хүчин зүйлс болж болох юм. Гэхдээ энэ дүгнэлтэд болгоомжтой хандах хэрэгтэй.
149. Орон нутгийн хөдөлмөрийн зах зээлийн нөхцөл нь ажил олох магадлалд нэлээд нөлөөлж байна. Хот суурин газарт насанд хүрэгчдийн ажил эрхлэлтийн түвшин өсөхөд ажил олох магадлал мөн өснө. Энэ хандлага бага боловсролтой залуучуудын хувьд хүчтэй, харин боловсролын түвшин өндөр залууст сул байгаа нь ажиглагдаж байгаа бөгөөд хөдөөд мөн ийм дүр зураг ажиглагдаж байна. Залуучуудын хүн амд эзлэх хувиар төлөөлүүлсэн залуу ажиллах хүчний нийлүүлэлт хот суурин газар их байгаа бөгөөд ялангуяа бага боловсролтой (Хүснэгт 20) залуучуудын хувьд нийлүүлэлт өндөр байна. Давтан хэлэхэд энэ үзүүлэлт хөдөөгийн залуусын хувьд ч мөн өндөр байна (Хүснэгт 21).

5. ШИЛЖИХ ХӨДӨЛГӨӨН, ХҮҮХДИЙН ХӨДӨЛМӨР БА ЗАЛУУЧУУДЫН АЖИЛ ЭРХЛЭЛТИЙН БАЙДАЛ

150. Энэ хэсэгт шилжих хөдөлгөөн, хүүхдийн хөдөлмөр, залуучуудын ажил эрхлэлтийн хоорондын уялдаа холбооны талаар шинжлэн судална. 1990-ээд оны эхээр эхэлсэн эдийн засгийн огцом шинэчлэл нь Монголын өрхүүдэд хүндээр тусч, шилжих хөдөлгөөн тэдний хувьд амьжиргааны арга хэрэгсэл болсон. 1990-ээд оны дунд үеэс хөдөө орон нутгаас хот суурин газар руу ялангуяа Улаанбаатар хот луу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн эрчимжиж, шилжигсдийн тоо нэмэгджээ.⁵¹
151. 2000 оны Хүн ам, орон сууцны тооллогоор (ҮСГ, 2001) Улаанбаатар хотын хүн амын гуравны нэгийг шилжин ирэгсэд бүрдүүлж байгаа бөгөөд Монгол Улсын нийт хүн амын бараг тэн хагас нь Улаанбаатар хотод амьдарч байна. Зураг 45-д харуулснаар дотоод шилжих хөдөлгөөн 1980-аад оноос эхлэн аажмаар өссөн бөгөөд 1990-ээд оны эхээр өсөлтийн хамгийн дээд цэгтээ хүрч, өдгөө тогтмол өндөр хэвээр байна.

Зураг 45. Хүн амын шилжих хөдөлгөөний урсгал, Монгол, 1983-2006

шилжин ирэлт шилжин явалт нийт шилжилт

Эх үүсвэр: Иргэний бүртгэл мэдээллийн улсын төв, Шилжих хөдөлгөөний бүртгэл, 1983-2006

152. Шилжигчид эрсдэл ихтэй газруудад эсхүл суурь үйлчилгээ байхгүй газруудад хууль бусаар суурьшиж, шинээр шилжин ирсэн олон хүүхэд эдлэх ёстой үндсэн эрхээ эдэлж чадахгүйд хүрэх нь олонтаа. Шилжин ирэгч хүүхдүүдийн сургууль завсардалт хамгийн тулгамдсан асуудлын нэг байдаг. Сургуульд орж чадаагүй хүүхдүүд сургууль завсардсан албан ёсны бүртгэлд ч хамрагдахгүй байгаа бөгөөд ажил хийж буй олон хүүхэд сургууль завсардсан байдаг. Тэд тусгай ур чадвар төдийлөн шаарддаггүй, гэхдээ эрсдэл ихтэй (нурсан байшингаас барилгын материал зөөх, тоосгоны үйлдвэрт ажиллах, нүүрс олборлох, жижиг хулгай хийх, биеэ үнэлэх гэх мэт) ажил хийж байна.

⁵¹ Шилжиж буй хүүхдүүд. Монгол Улс дахь хөдөөгөөс хот руу шилжих хөдөлгөөн ба боловсролын хүртээмж. Хүүхдийн Ядуурлын Судалгаа, Бодлогын Төв (ХЯСБТ), 2005

153. Шилжигчдийн ихэнх нь хөдөлмөрийн насныхан буюу 15-40 насныхан. Тэд хотын ажилгүйчүүдийн дийлэнх хэсгийг эзэлж байна (АХБ, 2004).⁵² 2000 оны тооллогоор шилжих болсон гол шалтгааныг ажлын байртай болох, түүний дараагаар боловсрол эзэмших гэж дүгнэжээ. Иймд шилжих хөдөлгөөн нь сургуульд хамрагдалт, хүүхдийн хөдөлмөр болон залуучуудын ажил эрхлэлтийн асуудалд нөлөөлж байгаад бодлогын түвшинд анхаарах ёстой. Засгийн газар шилжих хөдөлгөөн нь тулгамдсан олон асуудлын хажуугаар давуу талуудыг ч бий болгодог гэж үзэж байгаа ч бүсийн төвүүдийг хөгжүүлэх, шилжин ирэгсдийн суурь үйлчилгээ, нийгмийн хамгаалалд хамрагдах, орон байрны нөхцлийг сайжруулахад чиглэсэн арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх замаар шилжих хөдөлгөөнийг зохицуулах бодлогод анхаарах хэрэгтэй.

5.1. Монгол Улсын дотоод шилжих хөдөлгөөн

154. 2006 оны Ажиллах хүчний судалгаагаар хүн амын 9 хувь буюу 175,000 хүн судалгаанаас өмнөх 5 жилийн хугацаанд 6 сараас дээш хугацаагаар гэрээсээ өөр газарт амьдарч байна гэсэн дүн гарсан нь (Хүснэгт 24) Ажиллах Хүчний Судалгаанд тооцсон шилжих хөдөлгөөний үзүүлэлт бөгөөд сүүлийн таван жилийн хугацаанд явагдсан дотоод шилжих хөдөлгөөнийг тооцсон дүн юм. Энэ дүн нь шилжих хөдөлгөөний бүртгэлийн дүнтэй ойролцоо байна (Зураг 45). Гэхдээ энэ дүнг ашиглахдаа судалгааны асуулт нь судалгаанаас өмнөх таван жилийн хугацаанд 6 сараас дээш хугацаагаар гэрээсээ өөр газарт амьдарч байсан эсэхийг асуусан болохоор түр зуур эзгүй (жишээлбэл, суралцах юм уу ажиллахаар) байсан хүмүүсийг шилжигсдэд хамруулан тооцсон байж болно. Ажиллах хүчний судалгаагаар шинээр шилжигсд (түүврийн судалгаанд ороогүй байж магадгүй) болон хууль бусаар шилжигсдийг судлах боломжгүй тул шилжигч хүн амын хамгийн эмзэг хэсэг энэ судалгаанд орхигдсон байж болно.

Хүснэгт 24. Дотоод шилжих хөдөлгөөн (сүүлийн 5 жилд өөр газар амьдарч байсан хүмүүс)

	Тоо	Хувь
Шилжигч	174,824	8.6
Шилжигч бус	1,867,507	91.4
Бүгд	2,042,331	100.0

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

155. Дотоод шилжих хөдөлгөөний урсгал харилцан адилгүй байгааг Хүснэгт 23, 24-д харууллаа. Шилжигчдийн ихэнх (52 хувь) нь нэг хот суурин газраас нөгөө хот суурин газар руу шилжиж байгаагийн олонх (39 хувь) нь өөр хот суурингаас нийслэл рүү шилжсэн байхад зарим хэсэг (13 хувь) нь өөр хотууд руу шилжжээ. Хөдөөнөөс хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн харьцангуй бага, нийт шилжигчдийн ойролцоогоор 32 хувь хөдөөнөөс хот руу шилжсэн иргэд байгаа ба тэдний дунд нийслэл болон өөр хотууд руу шилжсэн шилжигчдийн хувь бараг ойролцоо байна. Хөдөөнөөс хөдөө рүү шилжсэн шилжилт харьцангуй бага (нийт шилжигчдийн 11 хувь) байв.

⁵² Азийн Хөгжлийн Банк, Монгол Улсад 2005-2006 онд хэрэгжүүлж буй үйл ажиллагааны стратеги, хөтөлбөрийн хураангуй, 2004 оны 7-р сар

Хүснэгт 25. Уугуул нутгаас шилжсэн урсгал

Уугуул нутаг	Шилжин суурьшсан нутаг		
	Хот	Хөдөө	Бүгд
Хот (Нийслэл хот, Аймгийн төвүүд)	51.6	5.7	57.3
Хөдөө (өөр)	31.6	11.1	42.7
Бүгд	83.2	16.8	100.0

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт 26. Шилжигчдийн эзлэх хувь, уугуул болон шилжин суурьшсан нутгаар

Шилжин суурьшсан нутаг	Уугуул нутаг		
	Хот (Нийслэл хот, Аймгийн төвүүд)	Хөдөө	Бүгд
Нийслэл хот	38.8	18.9	57.7
Аймгийн төв	12.7	12.7	25.4
Сумын төв	2.5	4.1	6.6
Хөдөө	3.2	7.0	10.2
Бүгд	57.2	42.7	100

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт 27. Ганцаараа болон гэр бүлээрээ шилжигсдийн эзлэх хувь, хүйсээр

	Гэр бүлийн шилжилт			Ганцаарчилсан шилжилт		
	Хот	Хөдөө	Бүгд	Хот	Хөдөө	Бүгд
Эрэгтэй	8.3	1.4	5.4	3.3	1.9	2.7
Эмэгтэй	8.8	1.7	6.0	3.5	1.8	2.8
Бүгд	8.5	1.6	5.7	3.4	1.9	2.8

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

156. Судалгаагаар ганцаараа болон гэр бүлтэйгээ шилжигсдийг тусад нь тооцон гаргах боломжтой байв. Хэдийгээр нийт шилжин ирэгчдийн гуравны нэг нь өөрийн гэр бүлээс хол амьдарч байгаа боловч нийт шилжин ирэгсдийн дийлэнх нь өөрийн гэр бүлтэйгээ ⁵³ шилжсэн байна. Гэр бүлээсээ хол амьдарч байгаа хүмүүс түр зуурын шилжигчид байж болох талтай ч энэ талаарх тоо мэдээлэл хангалтгүйгээс тооцож гаргах боломжгүй байлаа.

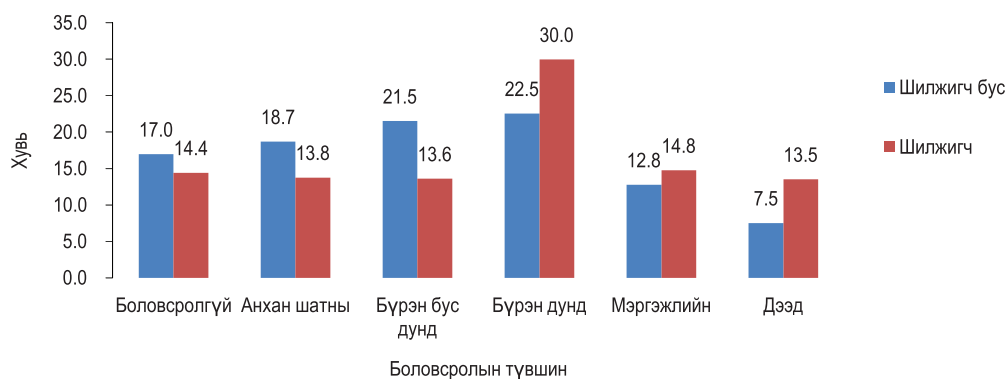
5.2. Шилжигчдийн боловсрол ба орлогын түвшин

157. Зураг 46-аас харахад шилжигсдийн боловсролын түвшин шилжсэн нутагт буй уугуул иргэдтэй харьцуулахад өндөр байна. Гэхдээ энэ дүн нь хөдөө рүү шилжсэн хүмүүст илүү хамаатайг Хүснэгт 28, Зураг 47, 48-аас харж болно. Ялангуяа, хөдөөнөөс ганцаараа шилжсэн хүний боловсролын түвшин өндөр байгаа нь хүмүүс суралцах зорилгоор богино хугацааны шилжих хөдөлгөөнд оролцдогтой холбоотой байж болох юм. Хот

⁵³ Бидэнд гэр бүлийн гишүүдийн зарим нь уугуул нутагтаа үлдсэн эсэх талаар мэдээлэл байхгүй.

сууринд амьдардаг хүн амын хувьд шилжигч мөн эсэхээс үл хамааран боловсролын түвшин ижилдүү байна.

Зураг 46. Шилжилтийн статус ба боловсролын түвшин

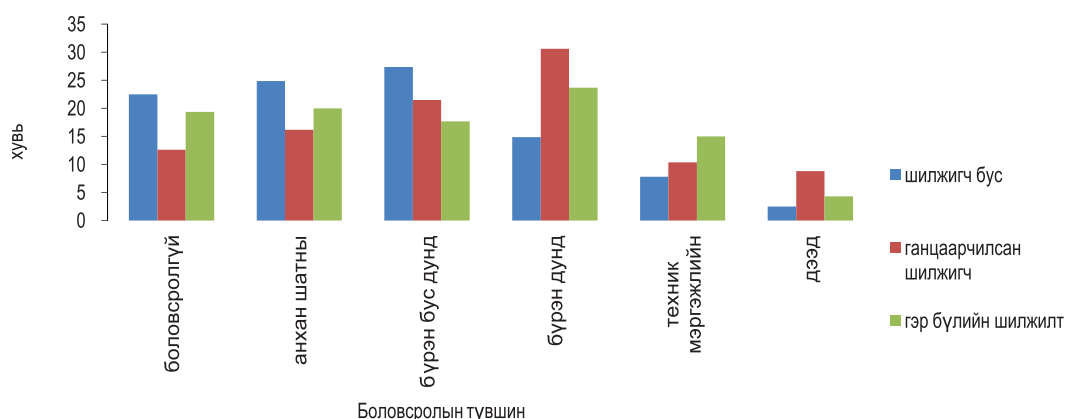
Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт 28. Боловсролын түвшин, шилжигчдийн статус, байршлаар

Боловсролын түвшин	Шилжигч бус			Ганцаарчилсан шилжигч			Гэр бүлийн шилжилт		
	Одоо амьдарч буй газар			Одоо амьдарч буй газар			Одоо амьдарч буй газар		
	Хот	Хөдөө	Бүгд	Хот	Хөдөө	Бүгд	Хот	Хөдөө	Бүгд
Боловсролгүй	12.8	22.5	17.0	12.8	12.6	12.7	14.7	19.4	15.2
Анхан шатны	14.0	24.9	18.7	8.5	16.2	10.6	14.7	20.0	15.3
Бүрэн бус дунд	17.0	27.4	21.5	12.6	21.5	15.1	12.3	17.7	12.9
Бүрэн дунд	28.3	14.9	22.6	32.6	30.6	32.1	29.6	23.7	29.0
Техник мэргэжлийн	16.5	7.8	12.8	17.5	10.4	15.6	14.3	15.0	14.4
Дээд	11.3	2.5	7.5	16.0	8.8	14.0	14.4	4.3	13.3

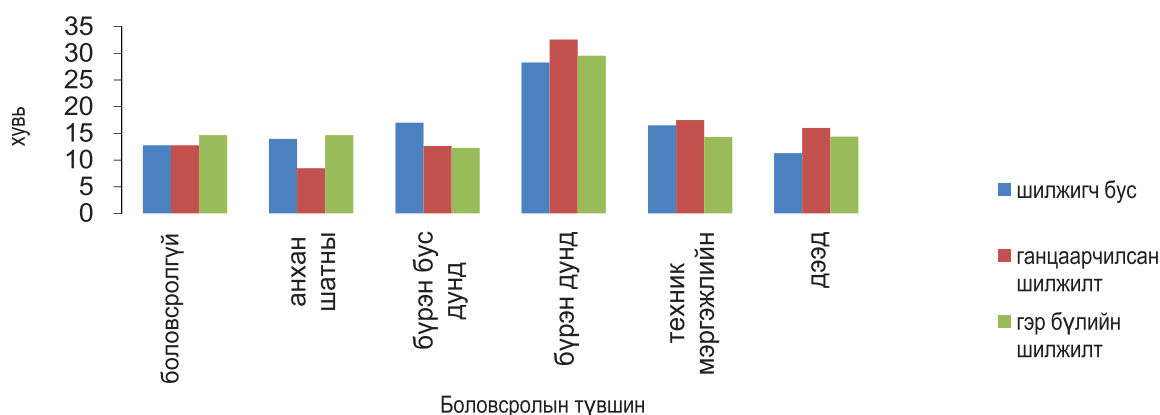
Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг 47. Шилжилтийн статус ба боловсролын түвшин, ХӨДӨӨ

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг 48. Шилжилтийн статус ба боловсролын түвшин, ХОТ

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

158. Шилжигчдийг шилжих хөдөлгөөний чиглэлээр тооцоход тэдний боловсролын түвшин шилжигч бус иргэдтэй харьцуулахад ялгаатай байна. Хөдөөнөөс хот руу ганцаараа шилжигчид бүрэн дунд боловсролтой байхад хотоос хот руу эсвэл хотоос хөдөө рүү шилжигчид дээд боловсролтой байх нь илүү байна. Хотоос хот руу шилжигсэд бараг бүх бүлэгт дээд боловсрол эзэмшсэн байна.

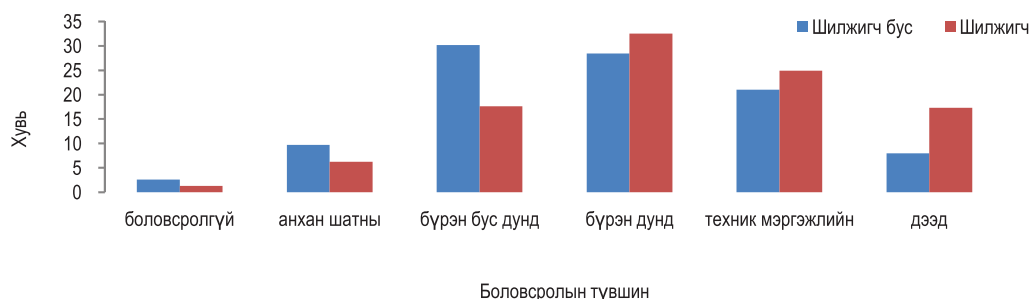
Хүснэгт 29. Боловсролын түвшин, шилжилтийн статус ба өмнө амьдарч байсан нутгаа

Боловсролын түвшин	Шилжигч бус			Хотоос			Хөдөөгөөс		
				Ганцаарчилсан шилжилт			Ганцаарчилсан шилжилт		
	Хот	Хөдөө	Бүгд	Хот	Хөдөө	Бүгд	Хот	Хөдөө	Бүгд
Боловсролгүй	12.8	22.5	17.0	10.4	9.2	10.2	16.9	14.9	16.2
Анхан шатны	14.0	24.9	18.7	8.2	11.7	8.8	9.0	19.2	12.9
Бүрэн бус дунд	17.0	27.5	21.5	10.0	23.1	12.5	17.3	20.4	18.5
Бүрэн дунд	28.3	15.0	22.6	29.3	34.1	30.2	38.4	28.3	34.5
Техник мэргэжлийн	16.5	7.8	12.8	21.9	9.0	19.4	9.9	11.3	10.4
Дээд	11.3	2.5	7.5	20.2	13.0	18.8	8.6	5.9	7.6
Бүгд	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

159. Зураг 49-д харуулсанчлан шилжигч өрхийн тэргүүлэгчид шилжигч бус өрхийн тэргүүлэгчтэй харьцуулахад өндөр боловсролтой байна. Эндээс дүгнэхэд шилжигсдийн боловсролын түвшин шилжигч бус хүмүүсийн боловсролын түвшингээс доогуур бус, харин ч өндөр байна. Бусад оронд ажиглагддаг (дотоод) шилжигсдийн боловсролын түвшин өндөр байдаг нь энэ судалгаагаар нотлогдож байна.

Зураг 49. Өрхийн тэргүүлэгчдийн боловсролын түвшин, шилжилтийн статусаар

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

5.3. Шилжигч хүн амын насны бүтэц

160. Шилжигчдийн дийлэнх нь хүүхдүүд, залуучууд байна. Нийт шилжигчдийн 70-аас илүү хувь нь 5-35 насны бүлгийнхэн байгаа ба 5-14 насны 8-аас илүү хувь буюу 35,000 нь сүүлийн 5 жилийн хугацаанд шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байна. Шилжилт 15-24 насны бүлэгт 10 орчим хувийг, үүнээс арай ахимаг насны бүлэгт (25-35 насны бүлэг) 10-аас илүү хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт 30. Шилжигч хүн амын насны бүтэц

Насны бүлэг	Тоо	Хувийн жин	Нийт шилжигчдэд эзлэх хувь
5-14 нас	35,189	8.24	20,1
15-24 нас	47,081	9.63	26,9
25-35 нас	42,302	10.46	24,2

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт 31. Шилжигч хүн ам, насны бүлэг, байршил, гэр бүлийн хамт шилжсэн эсэхээр

Насны бүлэг	Өрхийн гишүүдтэйгээ хамт шилжсэн			Ганцаарчилсан шилжилт		
	Хот	Хөдөө	Бүгд	Хот	Хөдөө	Бүгд
5-14 нас	9.6	1.5	5.9	2.8	1.1	2.0
15-24 нас	8.8	1.3	5.9	3.6	3.9	3.7
25-35 нас	8.7	1.6	5.7	6.7	2.1	4.7

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

161. Хот суурин газарт шилжин суурьшсан (88 хувь) нийт хүүхдүүдийн бараг 75 хувь нь гэр бүлийнхээ хамт шилжин иржээ. Үлдсэн 25 хувь нь ганцаараа шилжин ирсний дийлэнх (75 хувь) нь хотод суурьшсан байна. Ийнхүү таньж мэдэхгүй газар нутагт харж хамгаалах хүнгүйгээр ганцаараа шилжин ирсэн эдгээр хүүхдүүд шилжигч хүн амын эмзэг бүлгийнхнийг бүрдүүлэх магадлалтай. Ганцаараа шилжигч хүмүүсийн эзлэх хувь нас ахих тусам нэмэгдэж байна. 15-24 насны бүлгийнхний 39 хувь, 25-35

насныхны 45 хувь ганцаараа шилжигчид байна. Нөгөөтэйгүүр, гэр бүлийнхэнтэйгээ хамт шилжсэн хүүхэд, залуучуудын хувь өндөр байгаа бөгөөд нас ахисан ч энэхүү хандлага хэвээр хадгалагдаж байна.

5.4. Шилжих хөдөлгөөн хүүхэд, залуучуудын идэвхид нөлөөлөх нь

162. Энд тавигдаж буй бодлогын чанартай нэг асуулт бол дотоод шилжих хөдөлгөөн нь тухайн өрхийн хүүхдүүдийн сургууль болон ажил эрхлэлттэй холбоотой шийдвэр гаргахад нөлөөлж буй эсэх юм. Социологичид шилжигч өрхийн хүүхдүүд сэтгэл гутарсан, эцэг эхийн хараа хяналт суларсан, өрхийн үйлдвэрлэл, дүү нараа харах зэрэгт олон цагаар ажиллах зэргээр сэтгэл санааны дарамтанд ордог гэж үздэг. Үүнтэй адил үзэл бодлыг ч бас залуучуудын хувьд, тэр дундаа хөдөлмөрийн зах зээлд байр суурьтай нь холбон тайлбарладаг. Залуу шилжигчид нийгмийн үйлчилгээний хүртээмж хангалтгүй, шинэ газар нутаг, соёлд дасан зохицох чадвар муу, мэдээллийн дутагдалтай байдал зэрэг олон шалтгааны улмаас шилжин суурьшсан нутгийнхаа хөдөлмөрийн зах зээлд ороход ихээхэн бэрхшээлтэй учрах магадлалтай байдаг.
163. Доорх хүснэгтэд хүүхэд, залуучуудыг идэвхийн байдал болон шилжих хөдөлгөөнөөр тооцов. 5-14 насны хүүхдүүдийн байдал доройтоогүй байна. Харин ч шилжигч бус хүүхдүүдтэй харьцуулахад тэдний сургуульд хамрагдалт нэмэгдэж, ажил эрхлэлт буурсан байна (Хүснэгт 32, 33).

Хүснэгт 32. 5-14 насны хүүхдийн идэвхийн байдал, шилжилтийн статусаар

Идэвхийн байдал	Шилжигч			Шилжигч бус		
	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд
Зөвхөн ажил эрхэлж буй	1.4	1.7	1.6	3.1	2.5	2.8
Зөвхөн сургуульд сурч байгаа	76.3	79.0	77.5	69.5	72.9	71.1
Суралцахын хажуугаар ажилладаг	3.0	6.4	4.5	8.7	6.3	7.5
Идэвхгүй	19.3	12.9	16.4	18.7	18.4	18.6
Бүгд	100	100	100	100	100	100

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг 33. 7-14 настай хүүхдүүдийн идэвхийн байдал, шилжилтийн статусаар

Идэвхийн байдал	Шилжигч			Шилжигч бус		
	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд
Зөвхөн ажил эрхэлж буй	0.6	1.4	1.0	2.1	1.3	1.7
Зөвхөн сургуульд сурч байгаа	90.8	88.5	89.7	82.3	87.1	84.6
Суралцахын хажуугаар ажилладаг	3.7	7.5	5.4	10.0	7.2	8.7
Идэвхгүй	5.0	2.6	3.9	5.7	4.4	5.1
Бүгд	100	100	100	100	100	100

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

164. 15-24 насны бүлгийнхний хувьд дээрхтэй адил үр дүн ажиглагдаж байна. Шилжигч залуус ихэвчлэн сургуульд суралцаж, харин ажил эрхэлж буй залуучууд цөөхөн байна. Энэ нь шилжигч залуучуудын ажил олоход гарч буй хүндрэлтэй холбоотой бус, шилжигч залуучууд уугуул залуучуудтай харьцуулахад ажилгүйдлийн түвшингээр доогуур байна. Хэдий ийм ч шилжигч залуучуудын дунд ажилгүй, идэвхигүй байдал арай илүү байна.

Хүснэгт 34. 15-24 насны залуучуудын идэвхийн байдал, шилжилтийн статусаар

Идэвхийн байдал	Шилжигч			Шилжигч бус		
	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд
Зөвхөн ажил эрхэлдэг	24.4	16.9	20.1	31.6	25.4	28.5
Зөвхөн суралцдаг	53.5	57.9	56.1	46.6	50.6	48.6
Суралцахын хажуугаар ажилладаг	6.7	3.0	4.5	4.9	4.0	4.5
Ажил эрхлээгүй	5.6	5.6	5.6	6.1	6.1	6.1
Идэвхгүй	9.8	16.6	13.7	10.8	14.0	12.4
Бүгд	100	100	100	100	100	100
Ажилгүй буюу идэвхгүй	15.5	22.2	19.4	16.8	20.0	18.4

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

165. Дээрх дүгнэлтүүд бүлгүүдийн хоорондох дунджид үндэслэсэн бөгөөд шилжигч болон шилжигч бус залуучуудын зарим шинж байдлын ажиглагдаагүй ялгаа (ө.х., өрхийн орлого, эцэг эхийн боловсрол гэх мэт)-наас шалтгаалсан байж болох талтай. Түүнчлэн түүвэрлэж авсан хүний тоо хэт бага байснаас шилжих хөдөлгөөний хэв маягийн ялгавартай байдлыг тодорхой гаргахад хүндрэлтэй байлаа. Ийм учраас хүүхдүүдийн идэвхийн талаарх мэдээллийг үндэслэн регресс (хоёр хувьсагчийн *probit*)-ийн шинжилгээ хийж үзлээ. Хувь хүний болон өрхийн шинж байдлын хяналтын үзүүлэлтүүд дээр нэмээд шилжих хөдөлгөөний чиглэл (хөдөөнөөс хот руу, хөдөөнөөс хөдөө рүү гэх мэт), шилжигчдийг тодорхойлох дамми хувьсагчуудыг оруулж өгсөн. Регрессийн шинжилгээний үр дүнг Хүснэгт 35-д үзүүлэв. Үр дүнгээс харахад зарим шилжигч хүүхдүүдийн хувьд эмзэг байдал ажиглагдаж байна. Шилжигч бус хүүхдүүдтэй харьцуулахад хөдөөнөөс хот руу шилжсэн хүүхдүүд суралцахын хажуугаар ажил эрхлэх нь илүү байна. Гэхдээ энэ нь тийм ч их ялгаатай бус эсхүл сайн тодорхойлогдоогүй байна.

166. Дүгнэж хэлэхэд, ажиллах хүчний судалгаанд хамрагдсан шилжигч хүүхэд, залуучуудын хувьд шилжигч бус хүүхэд, залуустай харьцуулахад боловсролын хүртээмж, хөдөлмөрийн зах зээлд эрт орж буй байдал, нас ахих үеийн ажил эрхлэх боломж зэрэг үзүүлэлтээр дордоогүй байна. Гэвч энэ дүгнэлт шилжин суурьшигчид (ялангуяа хүүхэд, залуучууд) нэлээд бэрхшээлтэй тулгардаг гэсэн тоон хэмжүүрээр тооцоологдоогүй дүгнэлттэй зөрчилдөж байна. Үүнд дараахь хоёр тайлбарыг өгч болох юм. Нэгдүгээрт, шилжигчдийн байдал дорддог явдал хувь хүмүүст тохиолддог ажиглагддаг хэдий ч ийм байдал нь бүх шилжигчдийн хувьд батлагддаггүй. Хоёрдугаарт, ажиллах хүчний судалгаа түүврээс шалтгаалан шилжигч хүн амын (хууль бус оршин суугчид, дөнгөж ирсэн шилжин ирэгчид гэх мэт) эмзэг хэсгийг хамардаггүйгээс гадна хөдөлмөрийн зах зээл болон боловсролын түвшингээрээ нэлээд ялгаатай байнгын болон түр зуурын шилжигчдийг салгаж тусад нь тооцож чаддаггүй. Бодитой үнэлгээ, дүгнэлт гаргахын тулд тусгайлан судалгаа явуулах хэрэгтэй бөгөөд ялангуяа, хотод шилжин ирж буй шинэ шилжигчдийг хамруулах хэрэгтэй юм.

167. Манай судалгааны дүн 2009 онд НХХЯ, ХАССТ болон НҮБХАС-гаас хамтран явуулсан Монгол Улсын дотоод шилжих хөдөлгөөний чиг хандлага, үр дагаврын судалгааны дүнтэй ойролцоо гарав. Энэ судалгаагаар Улаанбаатар, Орхон луу шилжсэн хүүхдүүдийн боловсролд шилжилт сайнаар нөлөөлсөн байна.⁵⁴ Судалгаанд хамрагдагсад шинээр суурьшсан газарт нь сургуулийн хүртээмж сайн байгаа талаар мэдээлэхийн сацуу орлогын эх үүсвэр, ажлын байрны хүртээмж ч сайжирсныг дурьдаж байв. Гэхдээ шилжин ирэгсдэд хүртээмжтэй байгаа ажлын байр нь цалил хөлс багатай, ур чадвар шаардаагүй энгийн ажил байгааг дурдах нь зүйтэй. Шилжих хөдөлгөөн ажлын чанарт хэр нөлөөлж байгаа талаар гүнзгийрүүлэн судлах хэрэгтэй.

Хүснэгт 35. 7-14 настай хүүхдүүдийн хувьд тооцсон регрессийн шинжилгээний үр дүн

Үзүүлэлтүүд	Зөвхөн эдийн засгийн идэвхтэй		Зөвхөн суралцдаг		Суралцахын хажуугаар ажилладаг		Идэвхгүй	
	dx/dy	z	dx/dy	z	dx/dy	z	dx/dy	Z
Нас	-0.015	-5.93	0.1254	9.27	0.0182	2.21	-0.1283	-13.03
Нас2	0.001	6.05	-0.0059	-9.33	-0.0006	-1.52	0.0058	12.38
Хүйс*	0.003	3.61	-0.0232	-3.88	0.0079	2.29	0.0120	2.73
Өрхийн тэргүүлэгчийн хүүхэд*	0.005	4.08	-0.0323	-3.32	0.0225	4.38	0.0051	0.67
Өрхийн ам бүлийн тоо	0.0001	0.15	-0.0005	-0.14	0.0003	0.14	0.0001	0.05
Ах эгч дүүгийн тоо 04	0.005	4.49	-0.0322	-4.88	0.0142	3.59	0.0134	2.84
15-24 насны залуучуудын тоо	0.000	-0.46	0.0008	0.20	-0.0044	-1.83	0.0038	1.26
Насанд хүрэгчдийн тоо	0.0004	0.41	-0.0026	-0.38	0.0019	0.44	0.0003	0.07
Эрэгтэй өрхийн тэргүүлэгчтэй*	-0.003	-1.50	0.0178	1.61	-0.0059	-0.87	-0.0093	-1.19
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсрол 1*	0.031	2.60	-0.1487	-3.39	0.0781	2.20	0.0392	1.70
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсрол 2*	0.043	3.83	-0.2058	-4.98	0.1329	3.58	0.0296	1.75
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсрол 3*	0.011	2.80	-0.0748	-3.03	0.0678	3.15	-0.0043	-0.40
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсрол 4*	0.007	2.11	-0.0497	-2.18	0.0537	2.71	-0.0112	-1.12
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсрол 5*	0.007	1.96	-0.0546	-2.14	0.0636	2.77	-0.0161	-1.70
Өрхийн зарлага 1 *	0.004	1.79	-0.0320	-2.20	-0.0016	-0.22	0.0297	2.52
Өрхийн зарлага 2 *	0.002	1.11	-0.0209	-1.49	-0.0054	-0.78	0.0241	2.11
Өрхийн зарлага 3 *	0.006	2.22	-0.0368	-2.45	0.0118	1.36	0.0194	1.72
Өрхийн зарлага 4 *	0.001	0.46	-0.0132	-0.91	-0.0093	-1.32	0.0215	1.82
Хот*	-0.014	-7.13	0.0889	8.91	-0.0652	-8.66	-0.0098	-1.64
Шилжих хөдөлгөөний чиглэл								
Хотоос хөдөө *	-0.001	-0.21	0.0052	0.13	0.0172	0.58	-0.0212	-0.85
Хотоос хот *	0.002	0.45	-0.0150	-0.62	-0.0009	-0.05	0.0141	0.87
Хөдөөнөөс хот *	0.008	1.52	-0.0516	-1.81	0.0475	2.02	-0.0035	-0.25
Хөдөөнөөс хөдөө *	-0.004	-1.20	0.0045	0.17	0.0358	1.52	-0.0366	-3.87
Баруун бүс 1*	0.002	1.08	-0.0154	-1.20	0.0298	2.98	-0.0164	-2.50
Хангайн бүс 2*	0.007	3.19	-0.0736	-4.46	0.0982	6.65	-0.0316	-5.67
Төвийн бүс 3*	0.002	1.06	-0.0241	-1.73	0.0503	4.25	-0.0282	-4.85
Улаанбаатар 5*	-0.012	-6.94	0.0891	8.21	-0.0484	-6.82	-0.0284	-3.77

Харьцуулсан бүлгүүд: (1) Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин: Дээд боловсрол; (2) Зарлага: дээд бүлэгт хамаарах 20%; (3) бүс: зүүн

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

⁵⁴ Нийгмийн хамгааллын хөдөлмөрийн яам, НҮБ-ын Хүн Амын Сан, МУИС-ийн Хүн ам зүйн сургалт, судалгааны төв, “Монгол улсын дотоод шилжих хөдөлгөөний шинж байдал, үр дагавар”, 2009

5.5. Гэрээсээ хол амьдарч буй хүүхэд, залуучууд

168. Монголд олон хүүхэд, залуучууд суралцах эсвэл ажиллах зорилгоор өөрийн гэр бүлээсээ хол садан төрлийндөө эсвэл нийтийн байранд амьдарч байна. Нийт өрхийн⁵⁵ 6 хувь нь 6 сараас дээш хугацаагаар өөр газар амьдарч байгаа 5-17 насны өрхийн гишүүдтэй гэж хариулжээ. Энэ насны бүлгийнхний гэрээсээ хол өөр газар амьдрах болсон гол шалтгаан нь суралцах бөгөөд энэ нь гэрээсээ хол амьдарч буй нийт хүүхэд, залуучуудын 86 орчим хувийг эзэлж байна. Тэдний зөвхөн гуравхан хувь нь ажил хийх зорилгоор гэрээсээ хол амьдарч байгаа аж. 18-аас дээш насны нэг ба түүнээс дээш гишүүд нь гэрээсээ өөр газар амьдарч буй өрхүүдийн хувийн жин 13 хувь болж өсчээ. Тэдний гэрээсээ хол байх болсон шалтгаанд мөн л суралцах орж байгаа бөгөөд эдгээр гэр бүлийн бараг тал хувь нь ийм шалтгааны улмаас өрхийн гишүүд өөр газар амьдарч байгаа гэсэн хариулт өгчээ. Гэхдээ энэхүү насны бүлгийнхний хувьд ажиллахаар гэрээсээ өөр газар байх явдал бас нэг чухал өдөөгч хүчин зүйл болж байна. Энэ нь нийт өрхийн бараг 30 хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт 36. 6 сараас дээш хугацаагаар өөр газар амьдарч буй өрхийн гишүүдийн эзлэх хувь

Насны бүлэг	Бүгд		Суралцахаар		Ажиллахаар		Бусад	
	Өрхөөсөө өөр газар амьдарч буй гишүүдийн тоо	Өрхийн гишүүд нь өөр газар амьдардаг өрхүүдийн %	Өрхөөсөө өөр газар амьдарч буй гишүүдийн тоо	Өрхийн гишүүд нь өөр газар амьдардаг өрхүүдийн %	Өрхөөсөө өөр газар амьдарч буй гишүүдийн тоо	Өрхийн гишүүд нь өөр газар амьдардаг өрхүүдийн %	Өрхөөсөө өөр газар амьдарч буй гишүүдийн тоо	Өрхийн гишүүд нь өөр газар амьдардаг өрхүүдийн %
5-17 настай	58,201	6.0	54,271	5.6	1,362	.0.2	2,567	0.4
18+ настай	119,802	12.2	62,132	5.0	39,632	4.8	18,037	4.2

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

169. Дараах регрессийн шинжилгээгээр өрхийн гишүүдээ суралцуулахаар буюу ажиллуулахаар явуулах магадлалтай холбоотой өрхийн шинж байдлын үзүүлэлтүүдийг тодорхойлохыг оролдлоо. Шинжилгээг хийхдээ шилжих хөдөлгөөнийг өдөөгч (түр зуурын) хүчин зүйлд үзүүлж буй насны бүлгийн нөлөөллийг сайн тодорхойлох үүднээс үзүүлэлтүүдийг насны бүлгээр задлан шинжлэв.

170. Регрессийн шинжилгээнээс харахад өрхийн амьдрал чинээлэг, өндөр боловсролтой өрхүүд хүүхдүүдээ суралцуулах зорилгоор гэрээс нь өөр газар амьдруулах нь элбэг аж. Нийгмийн суурь үйлчилгээний хүртээмж, тухайлбал, ус, цахилгаан эрчим хүчний хангамж (сургуулийн хүртээмжийг төлөөлөх боломжтой) шилжих хөдөлгөөний магадлалыг нэлээд бууруулж байна. Өрхийн орлого болон суурь үйлчилгээний хүртээмж нь ажиллах зорилгоор хийж буй шилжих хөдөлгөөнийг төдийлөн тайлбарлахгүй байна. Энэ нь өрхийн ядуурал хүүхдүүдээ ажиллах зорилгоор өөр газар руу илгээх шийдвэр гаргах шалтгаан болохгүй байгааг харуулж байна.

⁵⁵ 2006 оны Монголын Ажиллах Хүчний Судалгаагаар 5-17 насны бүлгийн хүүхдүүд болон 18-аас дээш насны өрхийн гишүүд нь ажиллах эсвэл суралцах зорилгоор гэрээсээ өөр газар амьдарч буй өрхүүдийн талаарх мэдээллийг цуглуулсан.

Хүснэгт 37. 5-17 насны гэрээсээ хол амьдарч буй хүүхдүүдийн хувьд тооцсон тооцоо

Үзүүлэлтүүд	Бүгд		Суралцахаар		Ажиллахаар	
	Коэф.	t	Коэф.	t	Коэф.	t
Өрхийн ам бүлийн тоо	-0.0259	-35.0	-0.0116	-21.6	-0.0003	-2.8
Ах эгч дүү 04	0.0151	7.9	-0.0003	-0.2	0.0003	1.2
15-24 насны залуучуудын тоо	0.0071	7.9	0.0034	4.9	0.0003	2.5
Насанд хүрэгчдын тоо	0.0211	13.8	0.0158	15.7	0.0001	0.4
Өрхийн тэргүүлэгчийн нас	0.0015	14.8	0.0005	7.4	0.0000	3.9
Өрхийн тэргүүлэгчийн хүйс : эрэгтэй*	0.0128	4.8	0.0075	4.0	0.0005	1.4
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин 1*	0.0048	0.8	0.0045	1.0	-0.0020	-2.7
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин 2*	0.0296	6.5	0.0208	6.5	-0.0010	-1.9
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин 3*	0.0151	3.8	0.0165	5.9	-0.0009	-1.8
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин 4*	0.0067	1.8	0.0069	2.6	0.0002	0.4
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин 5*	-0.0003	-0.1	0.0044	1.7	0.0000	0.1
Өрхийн тэргүүлэгчийн ажил эрхлэлт	0.0130	5.7	0.0136	8.2	0.0007	2.5
Ln орлого	0.0063	4.7	0.0034	3.4	0.0001	0.7
Хот*	-0.0538	-21.5	-0.0412	-21.5	-0.0012	-3.6
Усны хүртээмж*	-0.0096	-3.6	-0.0023	-1.2	-0.0004	-1.2
Цахилгаан, эрчим хүчний хүртээмж*	-0.0162	-5.2	-0.0102	-4.4	-0.0001	-0.3
Баруун бүс	0.0235	7.5	0.0206	8.7	-0.0002	-0.5
Хангайн бүс	0.0066	2.3	0.0073	3.4	0.0012	3.2
Төвийн бүс	-0.0132	-4.5	-0.0070	-3.2	0.0004	0.9
Зүүн бүс	-0.0219	-5.5	-0.0218	-7.3	0.0001	0.1
тогтмол	0.0475	5.4	0.0233	3.7	-0.0007	-0.6

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

171. Ахимаг насны бүлгийнхний хувьд гэрээсээ өөр газар амьдрах магадлалыг тооцож үзэхэд өмнөхтэй ойролцоо үр дүн гарч байлаа (Хүснэгт 38). Өрхийн орлого, суурь үйлчилгээний хүртээмж нь суралцах зорилгоор гэрээсээ өөр газар амьдрахад эерэг нөлөө үзүүлж байв. Мөн өрхийн орлого ажиллах зорилгоор шилжихэд эерэг нөлөөтэй байлаа. Гэвч энэхүү хамаарал зарим талаар зөв биш магадлалтай. Учир нь өрхийн шилжигч гишүүдийн гэр лүүгээ илгээж буй мөнгөнөөс шалтгаалан ийм үр дүн гарах талтай.

Хүснэгт 38. 18-аас дээш насны гэрээсээ хол амьдарч буй өрхийн гишүүдийн хувьд тооцсон тооцоо

Үзүүлэлтүүд	Бүгд		Суралцахаар		Ажиллахаар	
	Коэф.	t	Коэф.	t	Коэф.	t
Өрхийн ам бүлийн тоо	-0.0074	-15.9	-0.0059	-19.3	-0.0009	-3.5
Ах эгч дүү 04	-0.0074	-6.4	-0.0059	-7.6	-0.0003	-0.4
15-24 насны залуучуудын тоо	0.0083	13.7	0.0078	19.6	-0.0002	-0.5
Насанд хүрэгчдын тоо	0.0044	5.0	0.0055	9.5	-0.0016	-3.2
Өрхийн тэргүүлэгчийн нас	0.0010	18.2	0.0007	17.9	0.0002	6.3
Өрхийн тэргүүлэгчийн хүйс : эрэгтэй*	-0.0079	-4.8	-0.0011	-1.0	-0.0047	-5.0
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин 1*	-0.0189	-4.9	-0.0180	-7.1	0.0026	1.2
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин 2*	-0.0108	-3.9	-0.0157	-8.5	0.0038	2.4
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин 3*	-0.0088	-3.6	-0.0076	-4.7	-0.0011	-0.8
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин 4*	-0.0026	-1.2	-0.0045	-3.0	-0.0009	-0.7
Өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин 5*	0.0013	0.6	-0.0040	-2.6	0.0031	2.4
Өрхийн тэргүүлэгчийн ажил эрхлэлт	0.0009	0.6	0.0012	1.3	0.0004	0.5
Ln орлого	0.0053	6.0	0.0047	8.1	0.0023	4.7
Хот*	-0.0138	-8.3	-0.0080	-7.3	-0.0025	-2.7
Үсны хүртээмж*	-0.0007	-0.4	-0.0011	-1.0	0.0005	0.5
Цахилгаан, эрчим хүчний хүртээмж*	0.0143	7.1	0.0131	9.8	0.0003	0.3
Баруун бүс	0.0452	22.0	0.0507	37.3	-0.0017	-1.4
Хангайн бүс	0.0280	14.8	0.0343	27.4	-0.0038	-3.6
Төвийн бүс	0.0145	7.6	0.0234	18.7	-0.0057	-5.3
Зүүн бүс	0.0035	1.4	0.0180	10.5	-0.0100	-6.9
тогтмол	-0.0165	-3.0	-0.0393	-10.9	0.0090	2.9

Эх үүсвэр: : Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

173. Эдгээр үзүүлэлтүүд Монголын шилжигчид эмзэг бүлгийн өрхүүдэд төдийлөн харьяалагдахгүй байна гэсэн өмнөх дүнг баталж байна. Өөрөөр хэлбэл, хөдөлмөрийн зах зээл болон боловсролын хүртээмжийн хувьд тэгтлээ эмзэг байдалд орохгүй байгаа ажээ. Гэхдээ ажиллах хүчний судалгаанд хамрагдсан бүлэг эмзэг бүлгийгхнийг төлөөлөх чадвартай эсэх талаар эргэлзээ байсаар байгааг анхаарах хэрэгтэй.

6. ХҮҮХДИЙН ХӨДӨЛМӨРИЙГ УСТГАХ БОЛОН ЗАЛУУЧУУДЫН ХӨДӨЛМӨРИЙН ЗАХ ЗЭЭЛ ДЭЭРХ АСУУДЛЫГ ШИЙДВЭРЛЭХЭД ЧИГЛЭСЭН ҮНДЭСНИЙ ХЭМЖЭЭНИЙ АРГА ХЭМЖЭЭ

6.1 Хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх хууль эрх зүйн хүрээ

174. Монгол Улсын Засгийн Газар хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх хэд хэдэн чухал арга хэмжээ авсныг дурьдвал 2000 онд НҮБ-ын Хүүхдийн Эрхийн Конвенцид нэгдэн орж, улмаар 2003 онд хүүхэд наймаалах, биеийг нь үнэлүүлэх, садар самууны үйл ажиллагаанд татан оруулахыг хориглосон Хүүхийн Эрхийн Конвенцийн Нэмэлт протокол, 2004 онд хүүхдийг зэвсэгт мөргөлдөөнд татан оруулахыг хориглосон Хүүхийн Эрхийн Конвенцийн Нэмэлт протоколыг тус тус соёрхон баталсан.
175. Мөн Монгол Улс хүүхдийн хөдөлмөртэй холбоотой олон улсын хэд хэдэн чухал баримт бичиг болох Насны Доод Хязгаарын тухай ОУХБ-ын 138-р Конвенцийг 2002 онд, Хүүхдийн Хөдөлмөрийн Тэвчишгүй Хэлбэрүүдийг Устгах тухай 182-р Конвенцид тус тус нэгдэн орсон билээ⁵⁶. Монгол Улсын Үндсэн Хуульд заасны дагуу Монгол Улс нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, хэлэлцээрүүдийг үндэсний хууль зүйн хүрээнд баталгаажуулан хэрэгжүүлэх үүрэг хүлээн⁵⁷.
176. Монгол Улсын Хөдөлмөрийн тухай хууль нь хүүхдийн хөдөлмөртэй холбогдох⁵⁸ эрх зүйн гол баримт бичиг бөгөөд тус хуулийн 109-р зүйлд хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар тусгайлан заасны дагуу ажил эрхлэх насны доод хязгаарыг 16 насаар тогтоосон. Энэ нь 6 наснаас 15 нас хүртэл 9 жилийн суурь боловсролыг зайлшгүй эзэмших ёстойг хуульчлан заасан Боловсролын тухай хуультай нийцэж байгаа юм (2006). Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 109-р зүйлийн 2-т эцэг эх нь зөвшөөрсөн тохиолдолд засгийн газраас хориглосон ажлын жагсаалтад ороогүй ажлыг 15 наснаас⁵⁹ эхлэн эрхэлж хөдөлмөрийн гэрээ байгуулж болох тухай заасан. Түүнчлэн 109-р зүйлийн 3-т эцэг эх, асран хамгаалагч болон эрх бүхий байгууллагаас зөвшөөрсний үндсэн дээр мэргэжлийн баримжаа, ажлын дадлага эзэмших зорилгоор 14 насанд хүрсэн хүн хөдөлмөрийн гэрээ байгуулж болохыг заасан.
177. Хөдөлмөрийн тухай хууль болон холбогдох хууль, тогтоомжид хөдөлмөрийн нөхцөл, үзүүлэх нөлөөний талаар авч үзсэн. Хуулийн 109-р зүйлийн 4-рт оюун ухааны хөгжил, эрүүл мэндэд нь харшлах ажлыг хүүхдээр эрхлүүлэхийг хориглосны сацуу мөн зүйлийн 5-д хүүхдээр хийлгэж болохгүй ажлын жагсаалтыг үндэсний түвшинд боловсруулан

⁵⁶ Монгол Улс Албадан хөдөлмөр эрхлүүлэхтэй тэмцэх ОУХБ-ын 29-р Конвенц, Албадан Хөдөлмөрийг Хориглосон ОУХБ-ын 105-р Конвенцийг тус тус соёрхон баталсан.

⁵⁷ Үндэсний хууль, тогтоомжийг олон улсын конвенц, протоколтой нийцүүлэх талаар судалгаа үнэлгээ хийгдэж байна. НҮБХС-ын дэмжлэгтэйгээр хуульчдын бүлэг үндэсний хууль тогтоомж нь хүүхдийн эрх, хүүхэд хамгааллын олон улсын конвенц, протоколтой хэрхэн уялдаж, улам боловсронгуй болгох талаар зөвлөмж боловсруулж байна. ОУХБ ХХҮҮХ-ийн дэмжлэгтэйгээр 2007 оноос Хууль Зүй Дотоод Хэргийн Яам, Нийгэм Хамгаалал, Хөдөлмөрийн Яам, Дээд Шүүхийн Газар, Үндэсний Хуулийн Төв, Ажил Олгогч Эздийн Холбооноос үндэсний хууль тогтоомж ОУХБ-ын конвенцүүдтэй хэрхэн нийцэж буй талаар судалгаа хийгдэж байна.

⁵⁸ Хүүхдийн эрхийг хамгаалах хуулинд хувь хүмүүс, аж ахуйн нэгж, байгууллагууд нь хүүхдийг өөрийнх нь хүсэл сонирхлоос гадуур албадан хөдөлмөр эрхлүүлэх, хүүхдийн эрүүл мэнд, амь нас, ёс суртахуунд нь аюултай хөдөлмөр эрхлүүлэх, бага хөлс төлөх, хүүхдийг мөлжих, гуйлга гуйлгах, хүүхдийн нэр барин үйл ажиллагаа явуулах, хууль бусаар орлого олохыг хоригложээ.

⁵⁹ Боловсролын хууль, 3.1.2-р заалт

батлах талаар заасан байна.

178. 1999 онд Эрүүл Мэнд, Нийгэм Хамгааллын Яамны 204 тоот тушаалаар хүүхэд ажиллуулахыг хориглосон 17 салбарын 340 төрлийн ажлыг тодорхойлсныг 2008 онд Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн Яамнаас уг жагсаалтыг шинэчлэхдээ эдийн засгийн 11 салбарт⁶⁰ 53 ажлын байр, 39 мэргэжлийг хоригложээ. Химийн хорт, аюултай бодистой⁶¹ болон хорт туяатай⁶² харьцах, бие хамгаалах⁶³, төмөр зам⁶⁴ болон гал түймэр унтраах⁶⁵ зэрэг тодорхой ажил мэргэжлээр хүүхэд ажиллуулахыг хориглосон бусад хууль эрхийн актууд хүчин төгөлдөр үйлчилж байна. Гар аргаар ашигт малтмал олборлох үйл ажиллагааг зохицуулах түр журмын⁶⁶ дагуу иргэдийн нөхөрлөл нь 18 нас хүрээгүй хүүхэд болон 0-3 насны хүүхэдтэй эхчүүдийг ажиллуулахыг хориглосон. Мөн Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 71-р зүйлийн 1-д 14-15 насны ажилтанд долоо хоногт 30 цагаас дээш, 16-17 насны ажилтанд 36 цагаас дээш цагаар ажиллахыг хориглосон.
179. Ийнхүү эдгээр хууль тогтоомж Монгол Улсад хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа боловч хүүхдийн хөдөлмөрөөс хүүхдийг хууль эрх зүйн хүрээнд хамгаалахад учир дутагдалтай асуудлууд байсаар байна. Учир нь Монгол Улсын хууль тогтоомжид хүүхдийн хөдөлмөрийн олон улсын хуулийн стандартад нийцэхгүй байгаа хэд хэдэн зүйл байна. (Илүү дэлгэрэнгүй мэдээллийг Хавсралт 2-оос үзнэ үү). Үүнд:
- **Албан бус сектор дэх хүүхдийн хөдөлмөр:** Хөдөлмөрийн тухай хуулинд тодорхойлсон насны доод хязгаар нь хөдөлмөрийн гэрээний харилцаанд л хамаарч байгаа тул албан бус секторт хамааралгүй болж байна. Монгол улсад хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдийн дийлэнх нь албан бус секторт байгаа нөхцөлд энэ асуудалд анхаарал хандуулж шийдвэрлэх ёстой. Гэхдээ 2008 онд хүүхэд ажиллуулахыг хориглосон ажлын байрны жагсаалтад албан бус хэвшил дэх зарим ажлын төрлийг оруулсан билээ.
 - **Ажил эрхлэх насны доод хязгаар:** Хууль тогтоомжид ажил эрхлэх насны доод хязгаарыг тодорхой заагаагүй байна. Хэдийгээр ажил эрхлэх насны ерөнхий доод хязгаарыг 16 нас гэж тогтоосон ч Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 109-р зүйлийн 2, 3-т 14, 15 нас гэж заасан. 16 нас нь ажил эрхлэх насны доод хязгаар нь зайлшгүй эзэмших боловсролын хамгийн дээд шатны ангийг төгсөх наснаас доошгүй байх талаар заасан конвенцийн заалттай нийцэж байгаа юм.
 - **Мэргэжлийн боловсрол олгох сургалт, ажлын туршлага:** Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 109-р зүйлийн 3-т 14 нас хүрсэн хүүхэд мэргэжлийн чиг баримжаа, ажлын дадлага эзэмших зорилгоор хөдөлмөрийн гэрээ байгуулж болно гэж заасан нь хүүхдийг ажиллуулж байгаа олон нөхцлийг тайлбарлах үндэслэл болж чадахгүй байгаа тул 138-р Конвенцийн 6-р Зүйлтэй нийцэхгүй байгаа юм⁶⁷.

⁶⁰ Шинэчилсэн жагсаалтад хүүхдийн мөлжлөгийн эрсдэл өндөртэй газрууд, тухайлбал шөнийн клуб, зочид буудал, саун, массажны газарт ажиллах, гэрийн үйлчлэгч хийхийг хоригложээ. Харин архи, тамхи үйлдвэрлэл дэх ажлын байрыг багтаагаагүй. (Монгол Улсын Засгийн газар, ОУХБ-ын 138-р Конвенцийн хэрэгжилтийн байдлын талаарх илтгэл, 2008)

⁶¹ Химийн хорт болон аюултай бодисын тухай хууль, 2006 он

⁶² Хорт туяанаас хамгаалах, аюулгүй байдлын хууль, 2001 он

⁶³ Хувийн бие хамгаалах үйлчилгээний хууль, 2001 он. Тус хуулиар 20-иос доош насны хүмүүсийг ажиллуулахыг хориглосон.

⁶⁴ Төмөр замын тээврийн аюулгүй байдлын хууль

⁶⁵ Галын аюулгүй байдлын хууль

⁶⁶ 2008 онд баталсан Засгийн Газрын 72 тоот тогтоол: Гар аргаар ашигт малтмал олборлох үйл ажиллагааг зохицуулах түр журам

¹² 138-р Конвенцийн 6-р зүйлд, ерөнхий боловсрол, тусгай мэргэжил, техник мэргэжлийн сургуулиуд болон боловсрол олгох бусад хэлбэрийн байгууллагуудад хүүхэд, өсвөр үеийнхний сургалтын явцдаа гүйцэтгэсэн ажил болон эрх бүхий байгууллага ажил олгогч, ажилчдын холбогдох байгууллагуудтай зөвшилцсөний үндсэн дээр хөдөлмөрийн насны хязгаарыг 14-өөс доошгүй тогтоосон доорхи төрлийн үйл ажиллагаа Конвенцийн үйлчлэх хүрээнд хамрахгүй: а) сургууль, сургалтын байгууллагаас хариуцан явуулж буй хичээл, сургалтын бүрэлдэхүүн хэсэг болж байгаа, б) эрх бүхий байгууллагаас

- **Хөнгөн ажил ба ажлын цагийн дээд хязгаар:** Хөнгөн ажлын талаар Хөдөлмөрийн тухай хуулинд дурьдаагүй бөгөөд энэ талаар тодотгол оруулахаар Засгийн Газар судалгаа хийж байна. Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 71-р хэсгийн 1-д 14-15 насны хүүхэд долоо хоногт 30-аас илүү цагаар ажиллаж болохгүй гэж заасан нь 138-р Конвенцид тодорхойлсон энэ насны бүлгийн хүүхдүүд эрхэлж болох хөнгөн ажлын тодорхойлолтод заасан цагаас давж байгаа юм. 138-р Конвенцид тодорхойлсноор хөнгөн ажил нь хүүхдэд сурахад саад болохгүй байх ёстой. Гэвч долоо хоногт 30 хүртэлх цагаар ажиллах нь энэ шаардлагад нийцэхгүй байна.
- **Аюултай ажил:** Засгийн газар хүүхдүүд ажиллуулахыг хориглосон ажлын жагсаалтыг 2008 онд шинэчилсэн. Гэвч ОУХБ-ын 190-р Зөвлөмжийн дагуу аюул осолтойд тооцогдох ажлын нөхцлийн талаар өргөн хүрээнд тодорхойлсон хуулийн заалт байхгүй байна⁶⁸.
- **Аюултай ажлаас бусад хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүд:** Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй бусад хэлбэрүүдийн талаар, тэднийг илэрхий хориглосон тодорхой хуулийн заалт байхгүй байна⁶⁹. Хэд хэдэн хуулинд холбогдох заалт байгаа ч 182-р Конвенцийн шаардлагатай бүрэн нийцэхгүй байгаа юм. Өрийн барьцаанд ажиллуулах явдлыг хориглосон заалт байхгүй байгаа бөгөөд албадан хөдөлмөрийн талаарх зарим заалт янз бүр, хоорондоо зөрчилдөөнтэй байна. Өнөөгийн хуулийн заалтууд хүүхдийн биеийг үнэлүүлэх, гэмт хэрэг үйлдүүлэх зэргийг хөнгөн гэмт хэрэгт багтаасан байна.
- **Урлаг, спорттой холбогдох ажил:** Урлаг, спортын тоглолтод хүүхдийг оролцуулахтай холбогдсон хуулийн зохицуулалт байхгүй байна. Эх орондоо болон хилийн чанадад циркийн урлагт ажиллаж байгаа хүүхдүүд цөөнгүй байгаа энэ нөхцөлд хуулийн заалт байхгүй байгаад анхаарч шийдвэрлэх хэрэгтэй. Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссийн тайланд⁷⁰ сургалтын хөтөлбөр, сургагч багш нарт тавигдах шаардлага, аюулгүйн стандарт⁷¹ зэргийг батлах, хянах

зөвшөөрсөн, үйлдвэрийн газрын дэргэд хэрэгжүүлж буй мэргэжлийн сургалтын хөтөлбөрт бүхэлдээ эсхүл хэсэгчлэн хамаарч байгаа, в) мэргэжил сонгох, мэргэжлийн бэлтгэлийг сайжруулахад тус дөхөм үзүүлэхэд чиглэсэн мэргэжлийн чиг олгох хөтөлбөрт хамаарч байгаа тохиолдлууд орно.

⁶⁸ ОУХБ-ын 190-р Зөвлөмжид тодорхойлсон аюул осолтой ажилд дараах ажлуудыг оруулжээ. Үүнд: /а/ хүүхдийг бие бялдар, сэтгэл зүйн болон бэлгийн хүчирхийлэлд өртүүлэхүйц ажил, /б/ газар дор, усны гүнд болон аюултай өндөрт эсвэл хэтэрхий давчуу орон зайд хийж буй ажил, /в/ аюултай машин механизм, тоног төхөөрөмж, багаж зэвсэгтэй харьцаж буй ажил, түүнчлэн хүнд ачааг гараараа өргөж зөөх болон тээвэрлэх зэрэг биеийн хүчний ажил, /г/ эрүүл бус орчинд, тухайлбал, хүүхдийг аюултай бодис, урвалжтай харьцах, аюултай ажиллавар гүйцэтгэхэд хүргэж буй, эсвэл хүүхдийн эрүүл мэндэд хортой байж болох агаарын хэм, дуу чимээ, эсвэл чичиргээн бүхий нөхцөлд хийж буй ажил, /д/ тодорхой хүнд нөхцөлд, тухайлбал уртасгасан цагаар эсвэл шөнийн цагаар, эсвэл ажил олгогчийн ажлын байранд хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр хашигдан хийж буй ажил.

⁶⁹ 182-р Конвенцийн дагуу “хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүд” гэдэгт: /а/ боолчлолын бүх хэлбэр болон хүүхдийг худалдах, дамжуулан худалдах, өрийн төлөөс, хамжлагын албат болгох, хүчээр буюу албадан хөдөлмөрлүүлэх, түүний дотор зэвсэгт мөргөлдөөнд ашиглах зорилгоор хүчээр буюу албадан оролцуулах зэрэг боолчлолтой төстэй дараахь үйл ажиллагаа хамаарна: /б/ хүүхдийг биеэ үнэлэх, садар самууны сурталчилгааны үйлдвэрлэл буюу садар самуун үзүүлбэрт ашиглах, зуучлах, санал болгох, /в/ олон улсын холбогдох гэрээнд тодорхойлсноор хүүхдийг мансууруулах бодис үйлдвэрлэх, хил дамжуулан худалдах зэрэг хууль бус үйл ажиллагаанд ашиглах, зуучлах, санал болгох ажил.

⁷⁰ ИБИД

⁷¹ Хүүхдүүд циркийн сургуульд явахад сургагч багш болон эцэг эхийн талаас байгуулдаг хоёр талт гэрээнд цалин хөлсний талаар дурьдаж, харин аюулгүй байдал, эрүүл мэндийн асуудлыг орхигдуулдаг байна. Гадаад, дотоодын аялал жуулчлалын олон компани хүүхдүүдийг уран нугараачаар хөлслөн ажиллуулж, хүүхдүүд жуулчдын хүссэн үед өдөр шөнийн аль ч үед тоглолтод оролцох ёстой байдаг байна. Хүүхдүүд циркийн сургуульд явахад сургагч багш болон эцэг эхийн талаас байгуулдаг хоёр талт гэрээнд цалин хөлсний талаар дурьдаж, харин аюулгүй байдал, эрүүл мэндийн асуудлыг орхигдуулдаг байна. Гадаад, дотоодын аялал жуулчлалын олон компани хүүхдүүдийг уран нугараачаар хөлслөн ажиллуулж, хүүхдүүд жуулчдын хүссэн үед өдөр шөнийн аль ч үед тоглолтод оролцох ёстой байдаг

механизм байхгүй тул циркийн урлагт ялангуяа уран нугараачид зэрэг албан болон албан бус журмаар ажиллаж буй хүүхэд, залуучуудын эрүүл мэнд, аюулгүй байдал ихээхэн эрсдэлд байдаг талаар дурьдсан байна. Ойролцоогоор 100-120 хүүхэд хилийн чанадад байнгын болон түр гэрээгээр ажиллаж байна. Монголын уламжлалт спортын төрөл болох хурдан морины уралдаанд оролцож буй хүүхдүүдийн асуудлыг зохицуулах ч шаардлага байна. 2007 онд Хүүхдийн Төлөө Үндэсний Газар болон Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссоос хамтран явуулсан судалгаагаар нийт 27,600 хүүхэд хурдан морь унаж уралдаанд оролцдог байна.

180. Хүүхдийн хөдөлмөрийн талаарх хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх засгийн газрын чадавхийг бэхжүүлэх хэрэгтэй байна. УМХГ нь хөдөлмөрийн хяналт хэрэгжүүлэх үүрэгтэй боловч энэ нь хүүхдийн хөдөлмөр тун цөөхөн тохиолддог албан секторт л хамааралтай бөгөөд хүүхдийн хөдөлмөрийн хяналтын талаар ямарваа журам заавар байхгүй тул тус газрын тайланд энэ асуудал тусгагддаггүй. Хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн ажлын байран дээрх ослыг тусгай категорийн хүрээнд баримтжуулдаг тул нэгдсэн тоо баримт гаргах боломжгүй байдаг. Хүүхдийн хөдөлмөрийн талаарх хууль, тогтоомжийг сайжруулахад чиглэсэн хөдөлмөрийн хяналтын байцаагчийн эрх мэдэл, шүүгчийн эрх мэдэл хоёрыг зааглах шаардлагатай байна. Түүнчлэн УМХГ-аас гадна ХЭҮК-ийн үүрэг хариуцлагын хүрээнд хүүхдийн хөдөлмөрийн талаарх бодлогын хэрэгжилт, хүүхдийг мөлжин ашигласан тодорхой хэргүүдийг хянах үүргийг нэмж оруулах талаар судалж болно. Ийм хэргүүд илэрсэн байлаа ч оноох торгууль шийтгэл хязгаарлагдмал тул уг хэргүүд дахин гарахаас сэргийлж чадахгүй байна.

6.2 Хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх бодлого, хөтөлбөрийн хүрээ

181. МХЗ-т тулгуурласан Үндэсний Хөгжлийн Стратеги болон 2008-2012 оны Засгийн Газрын Мөрийн Хөтөлбөрийн⁷² хүрээнд хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах, сургуульд хамрагдалт, сургалтыг сайжруулах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж байна. 2008 оны 2-р сард баталсан Үндэсний хөгжлийн цогц стратегийн зорилт нь Монгол орны тусгаар тогтнолыг бэхжүүлж, хамгаалахын зэрэгцээ үндэстний бахархлыг дэмжих, 2021 он гэхэд дундаж орлогын түвшин бүхий орон болж хөгжихэд чиглэгдэж байна. Ажилгүйдэл, ядуурлыг бууруулах, хүйсийн тэгш байдал, гэр бүл, хүн амын хөгжлийг дэмжих, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөр зэрэг хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад шууд болон шууд бус нөлөөлөх бодлогуудыг дэмжих талаар олон зорилгуудыг тодорхойлсон. Хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдийг сургууль, мэргэжлийн сургалт, эрүүл мэндийн үйлчилгээнд хамруулах, ийм хүүхдүүдийн гэр бүлийг дэмжих талаар тодорхой арга хэмжээнүүдийг мөн тусгасан. 2008-2012 оны Засгийн Газрын Мөрийн хөтөлбөрт хөдөлмөрийн зах зээл, ажил эрхлэлттэй холбоотой олон арга хэмжээ, тухайлбал хөдөлмөрийн зах зээлийн тогтолцоог хөгжүүлэх, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтэнд нийцсэн ур чадвар эзэмшүүлэх, хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох, ажилчдын эрх ашгийг хамгаалах зэрэг олон үйл ажиллагааг төлөвлөжээ.
182. 2002-2010 онд хэрэгжүүлэх Хүүхдийн хөгжил, хамгааллыг сайжруулах үндэсний хөтөлбөрт хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах, хүүхэдтэй холбоотой асуудлуудыг шийдвэрлэх үндэсний хэмжээний өргөн арга хэмжээг тусгасан. Хүүхдийн асуудлаарх НҮБ-ын тусгай Чуулганаас дэвшүүлсэн “Хүүхдэд Ээлтэй Дэлхийн Тунхаглал”-ыг хэрэгжүүлэх

байна.

⁷² ОУВС, ДБ-ны тусламжтай боловсруулсан Эдийн Засгийн Өсөлтийг Дэмжих, Ядуурлыг Бууруулах Стратегийн баримт бичгийг батлаагүй бөгөөд 2004 онд байгуулагдсан шинэ засгийн газар засгийн газрын мөрийн хөтөлбөрөөр дамжуулан Монгол Улсын дунд хугацааны хөгжлийн стратегийг чиглүүлэхээр шийдсэн.

засгийн газрын үүрэг амлалтын илэрхийлэл болгон баталсан энэ хөтөлбөрт хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийг устгах үйл ажиллагааг эрчимжүүлж, хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдийн тоог бууруулах зорилтыг дэвшүүлсэн байна (Зорилт 13). Өнөөгийн санхүүгийн мэдээллийн тогтолцоогоор хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад хичнээн хэмжээний санхүүжилт хуваарилсныг мэдэх боломжгүй байгаа бөгөөд хяналт тавих чадавхи дутмагийн улмаас хэрэгжилтийн явцын⁷³ талаар мэдээлэл авахад хүндрэлтэй байна.

183. Хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах засгийн газрын бие даасан хөтөлбөр байхгүй, харин Хүн ам, хөгжлийн талаар Төрөөс баримтлах бодлого⁷⁴ (2004-2015) хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийг устгах явдлыг тодорхой зорилт⁷⁵ болгон дэвшүүлжээ. Энэ бодлогын баримт бичигт НҮБ-ын Хүүхдийн Эрхийн Конвенцийг бүрэн хэрэгжүүлэх, эцэг эхийн асрамжаас гадуур буй хүүхдийн эрхийг хамгаалж (өнчин болон хараа хяналтгүй хүүхдүүд), улсын халамжинд авах, хүүхдийн талаарх бодлого боловсруулахад хүүхдүүдийн оролцоо, саналыг хангах талаар дурьдсан байна.
184. Хүн худалдах, ялангуяа хүүхэд, эмэгтэйчүүдийг бэлгийн мөлжлөгийн зорилгоор ашиглахаас хамгаалах үндэсний хөтөлбөр нь (2005-2015) үндэсний болон олон улсын хүний эрхийн баримт бичигт тусгасан хүн худалдах, ялангуяа хүүхэд, эмэгтэйчүүдийг наймаалах, бэлгийн мөлжлөгт ашиглах явдалтай тэмцэхэд чиглэгдэж байна.
185. Бичил уурхай хөгжүүлэх хөтөлбөрт⁷⁶ (2008-2015) уул уурхайн салбар дах хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах, албан бус болон зайн сургалтанд хүүхдүүдийг хамруулах зорилтыг дэвшүүлсэн. Үйлдвэрчний холбоод⁷⁷, ажил олгогч эзэд⁷⁸ Засгийн Газраас дэвшүүлсэн 2015 он гэхэд уул уурхайн салбарт хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах зорилгод нэгдэн гарын үсэг зурсан. Бичил уурхайг хөгжүүлэх хөтөлбөр нь энэ зорилтыг хэрэгжүүлэх арга хэмжээнүүдийн нэг юм.
186. ОУХБ/Хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах олон улсын хөтөлбөр (АЙПЕК)-ийн Монгол Улсад хэрэгжүүлж буй үйл ажиллагаа хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад шууд чиглэсэн бөгөөд дараахь хугацаат зорилтыг дэвшүүлжээ. Үүнд, а) хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдтэй тэмцэх үндэсний хэмжээний үйл ажиллагааг дэмжих зохистой орчин бүрдүүлэх (бодлого, хууль, мэдлэг, мэдээлэл, чадавхи нэмэгдүүлэх), б) тэвчишгүй хөдөлмөр эрхлэх эрсдэлд буй болон хөдөлмөр эрхэлж буй хөвгүүд, охидод чиглэсэн цогц үйл ажиллагааг орон нутгийн түвшинд туршин хэрэгжүүлэх зэрэг болно. Зохистой орчин бүрдүүлж, бэхжүүлэх үйл ажиллагаа нь үндэсний хэмжээг хамран хэрэгжих бол шууд үйл ажиллагааны төслүүд 5 аймаг, нийслэл хотод хэрэгжиж байна. Уул уурхай, мал маллах, гэрийн ажил, биеэ үнэлэх, хот суурин газарт албан бус секторт хөдөлмөр эрхлэх зэрэг хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдэд нэг тэргүүнд анхаарал хандуулж байна. 2007 оны 11-р сард зохион байгуулсан төслийн хэрэгжилтийн дунд хугацааны үнэлгээний дүнгээс харахад бодлого, мэдлэг мэдээллийн салбарт тодорхой үр дүн гаргасан байна. Үндэсний түвшинд бодлого зохицуулах тогтвортой механизмыг бүрдүүлж, хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх орон нутгийн захиргааны үүрэг хариуцлагыг дээшлүүлэхэд төсөл ихээхэн нөлөөлснийг үнэлсний сацуу сонгосон аймгуудад шууд үйл ажиллагааны төслүүд үр дүнтэй хэрэгжин, тодорхой загвар болж чадсаныг цохон тэмдэглэсэн байна. Харин Улаанбаатар хотод орон нутгийн хэмжээний цогц арга хэмжээг туршихад тодорхой бэрхшээлтэй байгааг дурджээ⁷⁹.

⁷³ Хүүхэд хамгаалал Өнөө Үед, ХЭК-ийн хэрэгжилтийн талаар НҮБ-ын Хүүхдийн Эрхийн Хороонд өргөн барьсан Монгол Улсын тайлан, 2008

⁷⁴ Хүн ам, хөгжлийн талаар Төрөөс баримтлах бодлого, 2004-2015

⁷⁵ Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийн талаар нэгдсэн тодорхойлолт бүхий бодлого, хуулийн баримт бичиг байхгүй тул нийгмийн бүх түвшинд нэгдсэн ойлголт байхгүй байна. (Бүлэг 3-ыг үзнэ үү)

⁷⁶ Засгийн Газрын 71 тоот тушаалаар 2008 онд батлагдсан Бичил уурхайг хөгжүүлэх хөтөлбөр

⁷⁷ Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн Холбоо

⁷⁸ Монголын Ажил Олгогч Эздийн Холбоо

⁷⁹ ОУХБ-АЙПЕК, Төслийн Дунд Хугацааны Хэрэгжилтийн Үнэлгээний Тайлан, 2007

187. 2006 оны 5-р сард ОУХБ-АЙПЕК-ийн дэмжлэгтэйгээр хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлыг үндэсний түвшинд анхааран шийдвэрлэх зорилгоор Хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлаарх Үндэсний зохицуулах хороог⁸⁰ шинэчлэн байгуулжээ. ҮЗХ нь хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх бодлого, стратеги, хуулийн шинэчлэлийг дэмжих, хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлыг үндэсний болон салбарын хөтөлбөрт тусгах, хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад нийгмийн түнш болон иргэний нийгмийн төлөөллийг дайчлах зорилготой. Зохицуулах хороо нь эдгээр үүргээ хараахан бүрэн хэрэгжүүлэхгүй байгаа ч НХХЯ-ны удирдлагын дор энэ чиглэлээр тодорхой алхмууд хийгдээд байна. Хороо нь хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэхэд гурван талт түншлэлийг дэмжин, ойлголт, мэдээллийг нэмэгдүүлж, хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудалд засгийн газрын анхаарлыг хандуулахад чухал үүрэг гүйцэтгэж байна. ҮЗХ-ны үйл ажиллагаанд чиглэлийн яамдын төлөөллийн оролцоо сайжирч байна. Гэхдээ хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлыг үндэсний болон салбарын бодлогод тусгахад Хорооны гүйцэтгэх үүрэг, улсын түвшинд зохицуулах чадавхийг бэхжүүлэх талаар хийх ажил их байна⁸¹.

188. 2008 оны 10-р сард ОУХБ-АЙПЕК хөтөлбөрийн дэмжлэгтэйгээр Хүүхдийн Хөдөлмөрийн Тэвчишгүй Хэлбэрүүдийн эсрэг Үндэсний Сүлжээ байгуулагдсан. Засгийн газрын болон төрийн бус 20 гаруй байгууллагууд тус сүлжээнд нэгдэн орж Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийн эсрэг үндэсний нөлөөллийн стратегийг хэрэгжүүлэхэд хамтран ажиллаж байна. Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийг устгах чиглэлээр ОУХБ-АЙПЕК-тай хамтран ажиллаж буй ТББ-ууд болон энэхүү шинээр байгуулагдсан сүлжээний тэргүүлэх гишүүн байгууллагуудыг танилцуулбал:

- **Тэгш Мөр Төв-** Үндэсний сүлжээний зохицуулагч байгууллага бөгөөд Улаанбаатар хотын худалдааны захуудын удирдлагатай хамтран зах дээр ажиллаж буй хүүхдүүдийг хөдөлмөрөөс чөлөөлөх, дэмжихэд чиглэсэн боловсрол, хөгжлийн үйлчилгээ явуулдаг.
- **Өсвөр Үеийнхний Хөгжлийн Төв-** Хүүхдийн биеийг үнэлэх, садар самуунд ашиглах, дамжуулан худалдахын эсрэг сүлжээний (ЭКПАТ) зохицуулагч байгууллага бөгөөд биеэ үнэлэх явдлаас охидыг чөлөөлөх, урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах, хүүхдийн бэлгийн мөлжлөгийн талаар олон нийтийн ойлголтыг нэмэгдүүлэх зорилготой ажилладаг.
- **Монголын Хүүхдийн Эрхийн Төв-** хүүхдийн эрхийг дэмжих чиглэлээр ажиллаж, сургууль завсардсан хүүхдүүд хөдөлмөр эрхлэхээс сэргийлэх, шилжин ирж буй эмзэг өрхийн хүүхдэд дэмжлэг үзүүлдэг.
- **Гэр Бүлийн Хөгжлийн Төв-** сургуулийн өмнөх боловсролд хүүхдүүдийг хамруулах замаар хөдөлмөр эрхлэхээс сэргийлэх үйл ажиллагаа явуулдаг.
- **Улаанбаатар хотын Улаан Загалмайн Хороо-** хүүхдийг хогийн цэг дээр хаягдал түүхий эд түүх ажлаас чөлөөлөх, урьдчилан сэргийлэх, Улаанбаатар хотын хогийн гол цэгүүдэд хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах чиглэлээр холбогдох байгууллагуудын хоорондын үр дүнтэй түншлэлийг бий болгох зорилготой ажилладаг.

189. Хүүхдийн биеийг үнэлэх, садар самуунд ашиглах, дамжуулан худалдахын эсрэг (ЭКПАТ) сүлжээ⁸² 2003 оноос Монголд идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байна. Олон улсын сүлжээнд элсэн орсон Монгол Улсын энэ сүлжээ нь 30 гишүүн байгууллагатай бөгөөд гишүүн байгууллагуудын дийлэнх нь ТББ-ууд байна. Монгол Улсын Сүлжээ нь хүүхдийн эрхийг баталгаажуулж, ялангуяа хүүхдийг биеэ үнэлэх, садар самуунд уруу татах, наймаалах явдлыг таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэхэд гол анхаарал

⁸⁰ 2000 онд НХХЯ-ны тушаалаар анх байгуулагдсан.

⁸¹ ОУХБ-АЙПЕК, Төслийн Дунд Хугацааны Хэрэгжилтийн Үнэлгээний Тайлан, 2007

⁸² ЭКПАТ- Хүүхдийн биеийг үнэлэх, садар самуунд ашиглах, дамжуулан худалдахын эсрэг сүлжээ

хандуулдаг.

190. НҮБ-ын Хүүхдийн Сан, АХБ⁸³ зэрэг олон талт байгууллага, АНУХА⁸⁴, ГТХАН⁸⁵, ЩХА⁸⁶ зэрэг хоёр талт байгууллага, Дэлхийн Зөн, Их Британий ХИС⁸⁷ зэрэг ТББ-ууд хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэхэд шууд болон шууд бус үйл ажиллагаа явуулахад идэвхтэй дэмжлэг үзүүлж байна. Эдгээр байгууллагын үйл ажиллагааг тайлангийн Хавсралт 2-оос үзнэ үү.

6.3 Залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн үр дүнг сайжруулах бодлого, хөтөлбөрийн хүрээ

191. Залуучуудын ажилгүйдэл ялангуяа хот суурин газар их байгаагаас гадна бүрэн бус ажил эрхэлдэг гэж өөрсдийгөө мэдээлсэн залуучуудын тоо олон байгаад анхаарал хандуулах хэрэгтэй байна. Албан секторт ажиллагсдыг хамгаалахад түлхүү чиглэсэн хөдөлмөрийн хууль тогтоомжоос гадна Монгол Улсын Засгийн Газар залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хэд хэдэн хөтөлбөр хэрэгжүүлж байна. Залуучуудын асуудал засгийн газрын түвшинд олон байгууллагыг хамарч байгаа ч хөтөлбөр, бодлогууд хоорондоо уялдаагүй, салбарын яамд тус тусдаа эрхлэн хэрэгжүүлж байна.
192. Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих ажлыг шинэчлэн сайжруулах хэд хэдэн чиглэлийн саналыг холбогдох байгууллагуудад хандан дэвшүүлэх зорилгоор хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрүүдийг тоймлон судаллаа. Энэ хэсэгт залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлд тулгамдаж буй асуудлуудад анхаарч сургуулиас ажилд шилжих шилжилтийн талаар хийсэн ОУХБ-ын судалгаа⁸⁸ болон Хөдөлмөр эрхлэлтийн үндэсний чуулганы⁸⁹ тайланг ашиглав.
193. Засгийн Газар Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд бүтээмж өндөр ажлын байр нэмэгдүүлэхэд ихээхэн анхаарч байна. Зохистой хөдөлмөрийг дэмжих үндэсний үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний гол зорилтот бүлэг бол залуучууд юм.
194. Засгийн Газар залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх явдлыг Мянганы Хөгжлийн Тунхаглалын нэг хэсэг болгон, ядуурлыг бууруулах зэрэг МХЗ-ыг хэрэгжүүлэхэд чухал хувь нэмэр оруулах асуудал болгон авч үзэж байна. Их хурлаас баталсан МХЗ-ын хэрэгжүүлэх тогтоолд залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудлыг тусгасан ба дөрвөн зүйлийг голчлон авч үзжээ. Үүнд: а) хөдөлмөрийн зах зээлд шаардлагатай байгаа ажлын үр чадварыг эзэмшүүлэхэд дээд боловсрол, мэргэжлийн сургалтыг чиглүүлэх, б) залуучуудыг ажлын байран дээр сургах хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх, в) залуучууд жижиг, дунд үйлдвэрлэл, бизнес эрхлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, г) хот суурин газарт хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих төсвийн болон санхүүгийн арга хэмжээ авах зэрэг болно.
195. Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудлыг шийдвэрлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулах үндэсний хороог 2005 онд байгуулж, тус хороо “Зах зээлийн эдийн засагт шилжих шилжилтийн үеийн залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт” судалгааг явуулжээ.

⁸³ Азийн Хөгжлийн Банк

⁸⁴ АНУ-ын Олон Улсын Хөгжлийн Агентлаг

⁸⁵ Германы Техникийн Хамтын Ажиллагааны Нийгэмлэг

⁸⁶ Швейцарын Олон Улсын Хамтын ажиллагааны Агентлаг.

⁸⁷ Их Британий Хүүхдийг Ивээх Сан

⁸⁸ Сургуулиас хөдөлмөрийн талбар руу шилжих шилжилт, ОУХБ-ыг Хөдөлмөр Эрхлэлтийн Хэлтсийн ажлын тайлан 14, 2008.

⁸⁹ Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих жил болгон зарласан 2007 онд зохион байгуулсан Үндэсний Чуулганы тайлан, НХХЯ, НҮБХХ, ОУХБ, Улаанбаатар, 2007 оны 11-р сарын 21-22.

Мөн Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн үндэсний үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг боловсруулсан байна. Төлөвлөгөөнд ажилгүй залуучууд, сургууль төгсөгчид, шилжих хөдөлгөөнд оролцогч залууст нэн тэргүүнд анхааран, мэдээллийн технологийг ашиглах талаар дурьдсан байна.

196. УИХ-аас Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хуулийг 2001 онд баталсан. Энэ хууль нь хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрөөр дамжин хэрэгжих бөгөөд тус хөтөлбөрт ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, хөдөлмөрийн зах зээлийн идэвхтэй бодлогуудыг тусгасан байна. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлого дараах 5 чиглэлд анхаарал хандуулжээ, үүнд: а) санхүү, зээл, б) аж ахуйг хөгжүүлэх, в) хоршоолол, нөхөрлөл, өрхийн бизнес, мал аж ахуй, газар тариаланг дэмжих замаар хөдөө орон нутагт хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх, г) хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих асуудлыг байгаль орчинг хамгаалахтай уялдуулах, д) аялал жуулчлал, дэд бүтцийг хөгжүүлэх замаар ажлын байр нэмэгдүүлэх зэрэг болно. Хөдөлмөрийн зах зээлийн идэвхтэй бодлогод ажлын зуучлал, сургалт, зөвлөгөө, мэдээлэл, бизнес инкубатор, шилжин ирсэн ажилчидтай байгуулах хоёр талын гэрээ, гадаадын ажиллах хүчийг ашиглах бодлого зэрэг орно. Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт болон эмзэг бүлэгт чиглэсэн арга хэмжээг мөн хөтөлбөрт тусгажээ.
197. Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих чиглэлээр бодлого боловсруулах, ажлын зар байршуулах, бизнес судалгаа явуулах, мэдээлэл түгээх, мэргэжлийн сургалт явуулах, практик дадлага хийх, их дээд сургуулиудтай хамтран ажиллах зэрэг олон санаачлагыг Монголын Ажил Олгогч Эздийн Холбооноос дэвшүүлсэн байна.
198. Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлийн Холбооны Ерөнхий Чуулганаас “Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлийн Холбооноос залуучуудын талаар баримтлах бодлого”-ыг 2004 онд баталжээ. Тус бодлого нь хүмүүс үйлдвэрчний эвлэлд нэгдэж, хөдөлмөр эрхлэлтийн үндэсний хөтөлбөрүүдэд хамрагдах явдлыг дэмжих, гадаадад ажиллаж буй залуучуудыг хамгаалах, мөн албан бус секторт ажиллаж буй залуу хүмүүст дэмжлэг үзүүлэхэд чиглэсэн байна.
199. Монголын Залуучуудын Холбооноос явуулсан “Монголын залуучуудын хөгжлийн эрэлт хэрэгцээ” судалгаанаас харахад ажил эрхлэлт нь тогтмол орлогын эх үүсвэр, ирээдүйн баталгаа, нийгмийн статус, багаараа ажиллах, авьяас чадвараа хэрэгжүүлэх боломж, хэрэгсэл болдог байна. Ажлын байрны хомсдол, боловсрол ур чадвар эзэмшээгүй, хүнд суртал, гадаад хэлний мэдлэг, мэргэжлийн ур чадвар хангалтгүй зэрэг бэрхшээл хүндрэл залуучуудад тулгарч байна. Ялангуяа залуучууд компьютер ашиглаж сурах шаардлагатай байна. МЗХ нь залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд дараах арга хэмжээг авахыг санал болгожээ. Үүнд: а) залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх хөтөлбөрийг Засгийн Газар, олон нийтийн байгууллагууд боловсруулан хэрэгжүүлэх, хянах, б) ажлын байрны эрэлтийг судалж, сургалтын хэрэгцээг тодорхойлох, в) боловсрол болон бизнес аж ахуйн байгууллагуудын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх, г) гадаадад ажил эрхлэх явдлыг дэмжих зэрэг болно.

7. ХҮҮХДИЙН ХӨДӨЛМӨР БОЛОН ЗАЛУУЧУУДЫН ХӨДӨЛМӨР ЭРХЛЭЛТИЙН АСУУДЛУУДЫГ ШИЙДВЭРЛЭХ БОДЛОГЫН ХУВИЛБАРУУД

7.1 Хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад чиглэсэн бодлогын хувилбарууд

200. Монгол Улсын хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд (1) хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэх эрсдэлд буй хүүхдүүд; (2) хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэн эрх ашиг нь зөрчигдсөн хүүхдүүд; (3) хүүхдийн тэвчишгүй хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүд гэсэн гурван зорилтот бүлэгт чиглэсэн бодлогын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.
201. Өнөөгийн санхүүгийн хямрал болон дэлхийн эдийн засгийн уналтын нөхцөлд Монгол Улс хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах, Бүх нийтийн боловсролын зорилтууд болон боловсрол, эрүүл мэндийн салбарт МХЗ-дыг хэрэгжүүлэхэд гаргасан ахиц, дэвшлээ алдалгүй хадгалан, үргэлжлүүлэх хэрэгтэй байна. Хүмүүн капиталд хөрөнгө оруулах (боловсрол, эрүүл мэнд, хүүхдийн хөдөлмөр болон түүний тэвчишгүй хэлбэрүүдийг устгах) асуудал нь Монгол Улсын эдийн засгийн хямралыг шийдвэрлэх хөтөлбөрийн гол цөм нь байх ёстой. Хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх, боловсрол, эрүүл мэндийг дэмжих төсвийг бууруулахгүй эсхүл нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн хөрөнгө оруулалт, хандивлагчдын дэмжлэг туслалцаа, нэн ядуу хүн амд туслах тусгай арга (нийгмийн халамж), эдийн засгийн үр ашиг, нээлттэй байдлыг нэмэгдүүлэх нь эдийн засгийн хямралыг тогтвортой даван туулах шийдлүүд юм.
202. Энэ судалгааны эмпирик дүн шинжилгээний дүнгээс харахад хэд хэдэн стратегийг баримтлан дээр дурьдсан гурван зорилтот бүлэгт хүрч үйлчилж болно. Үүнд, сургуульд сурах боломжийг сайжруулах үйл ажиллагааг нийгмийн эрсдэлийг бууруулах механизмтэй хослуулах нь хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэхээс сэргийлэх, хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрт шилжин орох, сургууль эрт завсардах эрсдэлээс хамгаалахад маш чухал үүрэгтэй. Сургуульд эргүүлэн оруулж, хүүхдийн хөдөлмөрөөс хөндийрүүлэх болон сургуульд суралцах хоёр дахь боломжийг олгох үйл ажиллагаа нь ажил эрхэлснээр хүүхдийн боловсролд нөлөөлж байсан сөрөг нөлөөг бууруулах ач холбогдолтой. Улсын Мэргэжлийн Хяналтын Газар (УМХГ) болон Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс зэрэг байгууллагуудын зүгээс хэрэгжүүлэх ажлын байр, хөдөлмөрийн нөхцөлд тавих хяналтын арга хэрэгслийг сайжруулснаар хүүхдүүдийг тэвчишгүй хөдөлмөрөөс чөлөөлж, эргэн нийгэмшүүлэх шууд арга хэмжээнд хамруулах шаардлагатай.
203. Хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдийн дийлэнх нь хөдөө орон нутагт хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллаж байгаад онцгой анхаарал хандуулж бодлогын арга хэмжээ авах хэрэгтэй. 2006 онд хот суурин газрын нийт хүүхдийн хоёр хувь буюу 3,400 нь хөдөлмөр эрхэлж байхад энэ үзүүлэлт хөдөө орон нутагт 20 хувь буюу 33,200 байна. Хэдийгээр хот суурин газарт хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэх эрсдэл бага байгаа ч шуурхай үнэлгээ болон бусад судалгаанаас харахад⁹⁰ хот суурин газарт хүүхдийн тэвчишгүй хөдөлмөрийн олон хэлбэр төвлөрсөн байна. Тухайлбал, өөрийн өрхөөс гадуур бусдын өрхөд ажил эрхэлж буй хүүхдүүд, хараа хяналтгүй хүүхдүүд мөлжлөг дарангуйлалд өртөх нь их байна.

⁹⁰ ОУХБХХУҮХ, Улаанбаатар хот болон сонгосон аймаг, сумын төвүүд дэх албан бус сектор дахь хүүхдийн хөдөлмөр, 2006 .

204. Хүүхдийн хөдөлмөрийг тогтвортой бууруулахын тулд үндэсний бодлого, хууль эрх зүй, бүтэц зохион байгуулалтын зохистой орчинг бүрдүүлэх хэрэгтэй.
205. Засгийн газрын тайланд Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд хүүхдийн хөдөлмөрийг бууруулах үйл ажиллагаа эрчимжиж байгаа ч хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлыг хүүхдийн асуудлыг хөндсөн өргөн цар хүрээний бодлогуудад нэгтгэн оруулж, улс, аймаг, хот, дүүргийн хэмжээнд хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад чиглэсэн хөтөлбөр төлөвлөгөө боловсруулан хэрэгжүүлэх чадавхи бүрдүүлэх хэрэгтэй байгааг тэмдэглэсэн байна.
206. Хүүхдийн хөдөлмөрийн талаарх олон улсын хэм хэмжээнд нийцсэн хөдөлмөрийн хууль нь хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх зорилгыг тодорхойлж, хууль эрх зүйн зохицуулалтын орчинг бүрдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Засгийн газар хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх хуулийн хэд хэдэн чухал арга хэмжээ авсан ч хүүхдийг хамгаалах хуулийн орчинг боловсронгуй болгох хэрэгтэй байна. Хүүхдийн хөдөлмөр нь олон салбар, яамдыг хамарсан асуудал тул тэдний хариуцлага, эрх үүргийн тогтолцоог нарийвчлан тодорхойлж, Хүүхдийн Хөдөлмөрийн Үндэсний Зохицуулах Хороо зэрэг зохицуулалт, мэдээлэл солилцох бүтцийг улам боловсронгуй болгох хэрэгтэй юм.
207. Дүгнэвээс, хүүхдийн хөдөлмөрт татагдан орж буй эмзэг хүүхдүүдийн тоог бууруулах, ажил эрхэлж буй хүүхдүүд тэвчишгүй хэлбэрийн хөдөлмөрт шилжих орох, сургууль завсардахаас “урьдчилан сэргийлэх” арга хэмжээг авах шаардлагатай байна. Түүнчлэн бага наснаасаа ажил эрхэлж эрх ашиг нь хохирсон хүүхдүүд энэ хэвээр насанд хүрэгсдийн эгнээнд шилжин орохоос сэргийлэх, зохистой амьдралд бэлтгэгдэхэд туслах “хоёрдах боломж” арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Амьдрал, аюулгүй байдал, өсөж хөгжихөд нь аюул учруулж буй тэвчишгүй хөдөлмөр эрхлэн байгаа хүүхдүүдийг илрүүлэх, чөлөөлөх “шууд үйл ажиллагааг” төлөвлөн хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Бодит мэдээлэл, зохистой бодлого, хууль эрх зүйн хүрээ, зохицуулан чиглүүлэх бүтэц, чадварлаг байгууллагууд, идэвхтэй нийгэм нь хүүхдийн хөдөлмөрөөс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах үйл ажиллагааг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх зохистой орчинг бүрдүүлнэ.

7.1.1 Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ

208. Хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэхээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнүүд нь хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад чиглэсэн бодлогын хамгийн чухал хэсэг байх ёстой. Ялангуяа эмпирик судалгаагаар хүүхдийн хөдөлмөр ихсэж байгаа нь нотлогдсон Монгол Улсад урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ чухал ач холбогдолтой. Хүүхдийг хөдөлмөр эрхлүүлэхэд хүргэж буй шалтгааныг тодорхойлохгүйгээр хүүхдийн хөдөлмөрийг тогтвортой бууруулж чадахгүй. Хүүхдүүд өөрсдөө бие даан сонголтоо хийх нь тун ховор байдгийг харгалзан хүүхдүүдийг сургуульд хамруулах эсхүл ажиллуулах талаар өрхөөс гаргаж буй шийдвэрт нөлөөлж буй хүчин зүйлсүүдэд түлхүү анхааран сайтар ойлгосны үндсэн дээр урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг төлөвлөх нь зүйтэй.
209. Өмнө дурдсанчлан, нийгмийн эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээ нэн чухал. Олон эмпирик судалгаанаас харахад өвчлөх, малгүй болох зэрэг хүндрэл бэрхшээл тохиолдох үед үүсэх өрхийн нийгмийн эрсдэлийг бууруулах зорилгоор хүүхдүүдээ хөдөлмөр эрхлүүлдэг. Дэлхийн эдийн засаг хямарч, түүний үр нөлөө нь ялангуяа монголын эмзэг өрхөд хүндээр тусч өрхийн нийгмийн эрсдлийг нэмэгдүүлж байна.
210. **Эмзэг өрхийн нийгмийн хамгааллыг өргөжүүлэх** нь хүүхдийн хөдөлмөр, сургууль завсардалтыг бууруулах анхны чухал алхам юм. Хүүхдийн хөдөлмөр болон нийгмийн эрсдэл нь хоорондоо уялдаатай тул Монгол улсын нийгмийн хамгааллын хөтөлбөрүүд,

тэдний хамрах хүрээ нь эмзэг өрхүүдийн нийгмийн эрсдэлийг бууруулахад хэрхэн үр дүнтэй байна вэ гэдгийг нягтлан үзэх хэрэгтэй. Монголын нийгмийн хамгааллын сүлжээ нь (а) нийгмийн даатгал (тэтгэвэр, ажилгүйдэл, өвчилсний тэтгэмж), (б) нийгмийн халамж (хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд болон хүүхэд зэрэг эмзэг бүлэгт олгох нийгмийн халамжийн тэтгэмжүүд)⁹¹ зэргийг хамардаг.

211. Өнөөгийн засгийн газрын хөтөлбөрүүд салангид, хоорондын уялдаа сул бөгөөд тэр бүр нэн ядуу өрхүүдийг хамарч чадахгүй байна. 2006 оны судалгаагаар нийгмийн хамгаалал, халамжийн нэлээд хэсэг нь ядуу бус өрхөд (ядуу бус өрхийн 70 хувь нь нийгмийн халамжийн ямар нэг хэлбэрийн үйлчилгээ авсан) очжээ. Гэтэл ядуу хүн амын 40 хувь нь нийгмийн халамжийн ямар нэг үйлчилгээнд хамрагдаж чадаагүй байна⁹². Иймд ядуу хүн амд чиглэсэн засгийн газрын хөтөлбөрүүдийн хамруулалтыг оновчтой болгох шаардлагатай байна. Сургуульд хамрагдах болзолтойгоор эсхүл сургуульд хамрагдахад дэмжлэг үзүүлэх биет хэлбэрийн тусламж өгөх замаар ядуу өрхөд үр дүнтэй хүрч үйлчлэх шаардлагатай. Микро түвшин дэх эрүүл мэндийн даатгал, хадгаламжийн сүлжээний бүлгүүд, микро зээл зэрэг бүлэг хамт олонд түшиглэсэн арга хэмжээ нь өрхийн нийгмийн эрсдэлийг бууруулахад хувь нэмэр оруулна.
212. Эмпирик судалгааны дүнгээс харахад ажил эрхэлж буй хүүхдүүд сургуульд хамрагдах нь бага, сургуульд хамрагдсан хэсэг нь ажил эрхлээгүй үе тэнгийнхнээс сурлагаар хоцорч улмаар сургууль завсардаж байна. Хүүхдийн хөдөлмөр нь Бүх Нийтийн Боловсролын Зорилтуудыг биелүүлэхэд саад тотгор болоод зогсохгүй залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн үр дүнд муугаар нөлөөлж байгаа тул боловсролын шинэчлэлийн хүрээнд эцэг эх хүүхдээ сургуульд хамруулахтай холбоотойгоор гаргаж буй шийдвэрт нөлөөлж буй эрэлт, нийлүүлэлтийн асуудалд анхаарал хандуулан шийдвэрлэх ёстой.
213. Сургуульд хамрагдах болзолтойгоор **бэлэн мөнгө эсхүл биет тусламж ядуу хүүхдүүдэд олгох** нь сургуульд хамрагдах хүүхэдтэй өрхийн эрэлт хэрэгцээг шийдвэрлэх, өрхийн эмзэг байдлыг бууруулах нэг арга юм. Энэ аргыг ашигласнаар ядуу өрхийг нэмэлт мөнгөөр дэмжих (ө.х. орлогод үзүүлэх нөлөө), хүүхэд нь хөдөлмөр эрхлэхээс чөлөөлөгдсөнөөр гарах эдийн засгийн хохирлыг нөхөх замаар хүүхдийн сургуульд хамрагдалтыг нэмэгдүүлж, хүүхдийн хөдөлмөрийг багасгах (ө.х. орлох нөлөө) боломжтой.
214. Нийгмийн хамгааллын тогтолцооны шинэчлэлийн хүрээнд 2005 онд эхлүүлсэн Хүүхдийн мөнгө хөтөлбөрийг сайжруулах нь чухал ач холбогдолтой.⁹³ Тус хөтөлбөр нь сар бүрийн 3,000 төгрөгийг (2.60 ам доллар) 0-18 насны хүүхэдтэй ядуу өрхөд хүүхдээ вакцинжуулалтад хамруулах, хүүхэд эцэг эхтэйгээ хамт амьдрах, тэвчишгүй хэлбэрийн хөдөлмөр эрхлэхгүй⁹⁴ байх болзолтойгоор олгодог. Энэ хөтөлбөр нь Монголын нийгмийн халамжийн өмнөх аргуудаас дараах байдлаар ялгаатай: (1) болзолт нөхцлийг нэвтрүүлсэн, (2) ядуу өрхийг тодорхойлох аргачлалыг туршсан. 2005 оны 12-р сарын байдлаар нэг өрхөд сар тутам 5.20 ам доллар ноогдсон нь ядуу өрхийн сарын орлогын 25 орчим хувьтай тэнцэж байна. Хоёр үе шатаар дамжуулан хөтөлбөрт хамрагдах өрхийг тодорхойлжээ: 1) Засаг дарга нар орлогын түвшинд үндэслэн ядуу өрхийг тодорхойлох, 2) ядуу гэж тодорхойлогдсон өрхүүд харьяалах нутаг дэвсгэрийн нийгмийн халамжийн ажилтанд хандан мөнгө авах өргөдлөө гаргах. Мөнгө олгогдсон эхний жилийн эцсээр нийт 300,000 гаруй өрх хөтөлбөрт хамрагдсан нь нийт ядуу өрхийн тооноос үлэмж давсан байна. Энэ нь хөтөлбөрийг

⁹¹ 1995 оны Нийгмийн халамжийн тухай хууль, 2001 оны Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хууль, 2003 оны Нийгмийн хамгааллын мастер төлөвлөгөө нь Монгол Улсын нийгмийн хамгааллын хууль эрх зүйн хүрээг бүрдүүлдэг.

⁹² Дэлхийн Банк, Монголын Ядуурлын Үнэлгээ, Хүүхдийн Мөнгө Хөтөлбөр, Түүний Хуваарилалтын Аргачлал. Ажлын Баримт Бичиг, 2006-1, ДБ, 2006-04.

⁹³ Дэлхийн Банк, Хүүхдийн мөнгө хөтөлбөр ба түүнд хамруулалтын аргачлалын үнэлгээ. Ажлын баримт бичиг, Араухо. М. С., No. 2006-1, Дэлхийн Банк, 2006 оны 4-р сар.

⁹⁴ Тус хөтөлбөрт бүх хүүхэд хамрагдах болсноор энэ болзол хүчингүй болсон.

тогтвортой санхүүжүүлэх бололцоонд нөлөөлж байгаа тул хөтөлбөрийн хамрагдах хүрээг оновчтой болгох хэрэгтэй.

215. Хүүхдийнхээ боловсролд хөрөнгө оруулахад чиглэсэн өрхийн шийдвэрт зохистой нөлөөлөх зорилгоор хүүхдийн мөнгө хөтөлбөрийг боловсронгуй болгох хэд хэдэн боломжийн арга байж болох юм. Үүнд, сургуульд хамрагдах болзолтойгоор хүүхдийн мөнгө олгож байгаа өнөөгийн болзлыг өргөжүүлэн хичээлээ таслахгүй суух болзлыг нэмж оруулан, үүнд хяналт тавьж чадвал хүүхдүүд сургууль завсардахаас сэргийлж чадна. Дунд болон ахлах шатанд шилжин орох ангиудад сургууль завсардалт их байгааг харгалзан хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхдээ эдгээр ангиудын сурагчдын хичээлдээ сууж буй байдалд ихээхэн анхаарах хэрэгтэй. Бага ангийн түвшинд сургуульд хамрагдалт өндөр байгаа тул дунд, ахлах насны хүүхдүүдэд мөнгө олгохдоо нөхцөл тавих нь бас нэг өөр арга байж болох юм.
216. Хүүхдийн мөнгө хөтөлбөрт хэрэглэж байсан хүүхдийн хөдөлмөртэй холбоотой болзлыг зөвхөн хөдөлмөрийн нөхцлөөр төдийгүй ажлын цагийг харгалзан шинэчилж болно. Хөтөлбөрт хийсэн үнэлгээнээс үзэхэд сургуульд хамрагдалт нэмэгдсэн ч хүүхдийн хөдөлмөр буураагүй байна. Хүүхдүүд сургуульд явах нь нэмэгдсэн ч ажил хийх цагаа хичээлийн цагтай уялдуулан зохицуулснаар хүүхдийн ажлын ачаалалд нэг их өөрчлөлт ороогүй байна. Хүүхдийн мөнгө хөтөлбөрт хамрагдсан хөдөөгийн зарим өрхийн хүүхдүүд сургуульд суралцахын хажуугаар ажиллаж, сургуулиас завсардах явдал гарсаар байна. Хөтөлбөр хэрэгжсэнээр хүүхдийн сургууль завсардалт, хөдөлмөрийг бууруулахад хэрхэн нөлөөлсөн талаар нарийвчилсан үнэлгээ хийгдээгүй байгаа бөгөөд ийм үнэлгээний дүнд үндэслэн хөтөлбөрийг боловсронгуй болгох хэрэгтэй.
217. Хичээлийн цагийн хуваарь, хөтөлбөрийг зохицуулан явуулах зэрэг **сургалтын цаг, хөтөлбөрийг уян хатан болгох** нь хөнгөн ажил эрхлэнгээ сургуульд суралцах боломжийг бий болгох, улмаар сургууль завсардалтыг бууруулахад үр дүнтэй байдаг (Шигтгээ 4). Хүүхдүүд сургуульд сурах нь хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллах хэрэгцээтэй нь уялдаж өгөхгүй байгаагаас хөдөө орон нутагт сургууль завсардалтын түвшин өндөр байна. Сургууль завсардагсад болон огт сургуульд элсээгүй хүүхдүүдэд боловсрол олгоход чиглэсэн үндэсний хэмжээний тогтолцоонд тулгуурлан сургалтын уян хатан хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.
218. Эмпирик судалгаагааны дүнгээс үзэхэд эцэг эхийн боловсрол хүүхдийн цаг ашиглалтад эерэгээр нөлөөлж, хүүхдүүд сургуульд суралцах цаг нь ихсэхийн сацуу, ажил эрхлэх цаг нь багасч байна. Иймд сайн эцэг эх байх сургалт, бичиг үсэг, тоо бодох суурь мэдлэг болон ажлын ур чадвартай болгох сургалтууд, дүйцсэн хөтөлбөрөөр суурь боловсрол эзэмшүүлэх сургалтуудыг дэмжин зохион байгуулах нь хүүхдийн сургуульд хамрагдалтыг нэмэгдүүлж, хүүхдийн хөдөлмөрийг бууруулахад чухал ач холбогдолтой.

Шигтгээ 4. Эмзэг хүүхдүүд сургуульд суралцахад тулгарч буй саад бэрхшээлийг бууруулах нь: Сургалтын уян хатан зохицуулалт

Сургалтын уян хатан арга хэмжээ нь ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийг сургалтанд хамруулан, тэдний хөнгөн ажлыг эрхлэх шаардлагатай нь сургалтын цагийг уялдуулах замаар сургууль завсардалтыг багасгахад чиглэгддэг ажил. Өдрийн ажлын цагтай нь сургалтын цагийг уялдуулах, хичээлийн жилийг газар тариалангийн улирал зэрэг орон нутгийн онцлогт тохируулан тогтоох, ажлын бус цагаар нэмэлт ээлжээр хичээллүүлэх, ажил хийхэд зориулж буй цагийг сургалтанд нөхөх зорилгоор бие даасан сургалтын модулийг нэвтрүүлэх зэрэг уян хатан сургалтын олон арга бий.

Уян хатан сургалтын олон санаачлага хэрэгжиж байгаагаас хамгийн алдартай нь Бангладеш улсын хөтөлбөр юм. Энэ хөтөлбөрөөр эцэг эх нь хичээлийн цагийг тогтооход оролцон, сургалтын цагийн хуваарийг ургац хураах зэрэг орон нутгийн онцлог үеийг харгалзан тодорхойлдог байна. Гватемал улсад хүүхдүүдийн сургуульд хамрагдалтыг ажил эрхлэх шаардлагатай нь нийцүүлсэн сургалтын уян хатан хөтөлбөр, хуваарийг хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал өглөө нь ферм дээр ажилладаг хүүхдүүд өдөр сургуульдаа явж цөөн цагийн хичээлд суун, өөрсдөө бие даан сурах цагийг нь нэмэгдүүлсэн хөтөлбөрөөр хичээллэдэг байна.

Мөн бага боловсролын гэрчилгээтэй болохын тулд ямарваа нэг цагийн хязгааргүйгээр 1000 цагийн хичээлд суух боломжоор хангадаг. Никарагуа улсад хэрэгжүүлж буй “Илүү нас” хөтөлбөрөөр ажил эрхэлж буй хүүхдүүд бага насны хүүхдүүдтэй хамт суралцан нийгмийн аливаа гадуурхалд өртөхөөс сэргийлэн ажлын бус цагаар тусад нь анги болгон хичээллүүлдэг байна. Филиппин улсын Боловсрол, Соёл, Спортын Яамнаас хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрийн хүрээнд хүүхдүүд өглөө нь суралцаж, өдөр нь ажлынхаа талаар тайлагнадаг байна. Перу улс ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийг сургуульд хамруулахад онцгой анхаардаг. Тус улсын Хүүхэд, өсвөр насныхны тухай хуулиар ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийг сургуульд суралцуулах тусгай хуваарь гарган хэрэгжүүлэхийг хуульчлан заажээ. Перу улсын олон сургууль өглөө, өдөр, оройн ээлжээр хичээллэн, ажил эрхэлж буй хүүхэд сургуульд суралцах цагийн боломжоор хангагдан, багш нар ийм хүүхдүүдэд онцгой анхааран ажилладаг.

7.1.2 “Хоёр дах боломж” арга хэмжээ

219. “Хоёрдах боломж” бодлогыг хэрэгжүүлэх нь хөрөнгө нөөц, бололцоо бага шаардагдах ч анхаарлын гадуур орхиж болохгүй асуудал юм. Учир нь “хоёрдах боломж” бодлого нь бага наснаасаа ажил эрхлэн эрх ашиг нь хохирсон хэвээр насанд хүрэгсдийн эгнээнд шилжин орж буй хүүхдүүдэд тун чухал ач холбогдолтой. Сургуульд богинохон хугацаанд сурсан эсхүл огт суралцаагүй хүүхдүүд хөдөлмөрийн зах зээлд үр дүнтэй оролцож чаддаггүй, тэд ихэвчлэн ядуучууд эсхүл ажилгүйчүүдийн эгнээнд шилждэг. Ийм хүүхдүүдийг хайхрахгүй орхивол хожим насанд хүрсэн үед нь эргүүлэн сургах ажлыг илүү зардал өртгөөр хийж болзошгүй.
220. Монгол улс нөхөн боловсрол олгох стратегийг боловсруулан хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд энэ стратегийг улам боловсронгуй болгох, өргөжүүлэх боломжтой. Одоогийн стратегийн хүрээнд ажил эрхэлж байсан болон сургууль завсардсан хүүхдүүдийг сургах албан бус сургалт зохион байгуулах бололцоог бүх сургуульд бүрдүүлэн, эдгээр хүүхдүүдэд боловсрол олгох, нийгэмшүүлэх ажлыг зохион байгуулж байна. Сургуулиуд орон нутгийн захиргааны байгууллагуудтай хамтран сургуулийн гадна буй хүүхдүүдийг илрүүлж албан бус сургалтанд хамруулдаг. Нас, амьдралын хэвшил, сургуулийн орчноос хөндийрсэн зэрэг шалтгааны улмаас ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийг албан сургалтын хүрээнд сургуульд шууд эргүүлэн оруулахад бэрхшээлтэй байдгийг харгалзан үзэж стратегийг боловсруулсан байна. Албан боловсролд хамрагдахгүй байгаа ажил эрхэлж буй хүүхдүүд сургалтын амжилтаар үе тэнгийнхнээс хол хоцорч буй тул тэдний боловсролыг дэмжсэн давтан сургалтын арга хэмжээ шаардлагатай.

7.1.3 Шууд үйл ажиллагаа: чөлөөлөх, дэмжих, эргэн нийгэмшүүлэх

221. Аюул, осол, мөлжлөгөд хамгийн их өртөх эрсдэлд буй хүүхдүүдийг хүүхдийн хөдөлмөрөөс чөлөөлж, дэмжих, сургуульд суралцуулах, нийгэмшүүлэхэд чиглэсэн шууд үйл ажиллагааг төлөвлөн хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Юуны өмнө тэвчишгүй хэлбэрийн хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүд (хүний үндсэн эрхийг зөрчиж буй үйл ажиллагаа), аюултай ажил эрхэлж буй хүүхдүүдэд (хүүхдийн аюулгүй байдал, эрүүл мэнд, ёс суртахуунд сөргөөр нөлөөлж буй ажил) нэн тэргүүнд анхаарч ажиллах ёстой. Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн Сайдын 107-р тушаал (2008)-д хавсаргасан аюултай ажлын жагсаалтад эдийн засгийн 11 салбар хамаарах 53 ажлын байр, 39 ажил, 7 аюултай нөхцөл багтжээ.⁹⁵

Зураг 50. Шууд үйл ажиллагаанд нэн тэргүүнд хамруулах бүлгүүд

222. **Илрүүлэх, чөлөөлөх (шууд үйл ажиллагаа).** Хүүхдүүдийг тэвчишгүй хөдөлмөрөөс чөлөөлж, эргэн нийгэмших, суралцахад нь шууд дэмжлэг үзүүлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Ялангуяа хүний наймаа, бэлгийн мөлжлөг, бусад тэвчишгүй хөдөлмөрийн золиос болсон хүүхдүүдэд ийм үйл ажиллагааг чиглүүлэх хэрэгтэй. ОУХБ-АЙПЕК хөтөлбөрийн дэмжлэгтэйгээр явуулсан нөхцөл байдлын үнэлгээ судалгаагаар хогийн цэг, уул уурхайд газарт ажиллаж буй хүүхдүүдэд нэн тэргүүнд анхаарах ёстойг харуулж байна. Эдгээр хүүхдүүдийг зохих ёсоор илрүүлж, дэмжин ажиллахад холбогдох орон нутгийн захиргаа болон ТББ-ийн оролцоо чухал.

223. **Нөхөн сэргээх, нийгэмшүүлэх.** Нийгмийн суурь үйлчилгээг хүүхдийн хөдөлмөрөөс чөлөөлсөн хүүхдүүдэд хүргэх нь (жишээ нь, хамгаалах байраар хангах, эрэлт хэрэгцээг нь тодорхойлох, эмнэлгийн үйлчилгээ, сэтгэл зүйн зөвлөгөө, хуулийн үйлчилгээ үзүүлэх, гэр бүлийг нь олж тодруулах, үнэлэх, эргэн нийгэмшүүлсний дараа хяналт үнэлгээ хийх зэрэг) чухал. Хөдөлмөр эрхэлж байсан хүүхдүүд болон бусад эмзэг хүүхдүүдэд үзүүлэх үйлчилгээний стандартыг боловсруулж, үйлчилгээ үзүүлэхэд төр болон хувийн хэвшлийн байгууллагуудын үүрэг хариуцлагыг тодорхойлох шаардлагатай. Хоёрдах боломж олгох боловсролын үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулснаар хүүхдүүд эргэн нийгэмших ажлыг амжилттай хэрэгжүүлэх нөхцөл бүрдэнэ.

224. **Хүүхдийн хөдөлмөртэй холбоотой хууль тогтоомжийг мөрдүүлэх, хяналт тавих:** Хүүхдийн хөдөлмөртэй холбогдох хууль, тогтоомжийг зохицуулах, нэн тэргүүнд Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн сайдын 107 тоот тушаалаар тодорхойлсон

⁹⁵ Тамхи, архины үйлдвэрлэлээс гадна шөнийн клуб, бар, диско, казино, зочид буудал, саун, массажийн газар, гэрийн ажил зэрэг хүүхэд бэлгийн мөлжлөгт өртөж болох ажлын байруудыг жагсаалтанд оруулсан (Монгол Улсын засгийн газар, ОУХБ-ын 138-р Конвенцийн хэрэгжилтийн тайлан, 2008).

ажлын байрны жагсаалттай уялдуулан ажлын байранд хяналт тавих төрийн чадавхийг сайжруулах хэрэгтэй. Ингэснээр хот суурин газарт хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдэд чиглэсэн үйл ажиллагааны үр дүнг сайжруулах боломжтой болно. УМХГ нь хөдөлмөрийн хяналт тавих үүрэг хариуцлагыг хүлээдэг бөгөөд хүүхдийн хөдөлмөрийн хяналтын талаарх удирдамж, зааварчилгаа байхгүйн улмаас тус газрын ажлын тайланд энэ талаар тусгагддаггүй байна. Улсын Мэргэжлийн Хяналтын Газрын чадавхийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн хэд хэдэн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй: (а) хүүхдийн хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн дагуу ажлын байранд тавих хяналтыг сайжруулах; (б) хүүхдийн хөдөлмөрийн тухай хууль тогтоомж, ажлын байранд тавих эрүүл мэнд, аюулгүй байдлын шаардлагын талаар хөдөлмөрийн байцаагч нарыг сургах; (в) хүүхдийн хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийг мөрдүүлэх удирдамжийг боловсруулж, байцаагч болон бусад холбогдох ажилтнуудад тараах, (г) бизнес регистр, лицензийн тогтолцоог бэхжүүлж, албан бус салбарт нэвтрүүлэх.

225. **Бүлэг хамт олонд тулгуурласан хяналтын албан бус механизмыг нэвтрүүлэх.** Улсын Мэргэжлийн Хяналтын Газар нь хөрөнгө нөөц дутмаг тул хууль эрх зүйн хүрээг тодорхой болгож, сургалтыг олшруулсан ч хяналтын албан тогтолцоо нь дангаараа хүүхдүүдийг ажлын байран дах зөрчлөөс үр дүнтэй хамгаалж чадахгүй. Иймд орон нутгийн түвшинд хөдөлмөрийн байцаагч нар бусад байгууллагатай (ажил олгогч эздийн холбоо, нийгмийн ажилтнууд, орон нутгийн иргэдийн төлөөлөл) хамтран хүүхдийн хөдөлмөрт хяналт тавих орон нутгийн тогтолцоог бүрдүүлэн ажиллах хэрэгтэй. Энэ хүрээнд ОУХБ-АЙПЕК хөтөлбөрийн дэмжлэгтэйгээр туршин хэрэгжүүлж буй хүүхдийн сургуульд хамрагдалт, ажлын байранд хяналт тавих үүрэг бүхий хөдөлмөрийн байцаагч, багш, нийгмийн ажилтан болон олон нийтийн сайн дурын ажилтнуудаас бүрдсэн багийг зохион байгуулж, олон нийтийн мониторинг тавьж буй үйл ажиллагааг бусад орон нутагт нэвтрүүлэн хэрэгжүүлж болно. Түүнчлэн Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлснээс үүдсэн хүүхдийн эрхийн зөрчилд хяналт тавих үүргийг хариуцах асуудлыг судлан үзэж болох юм.

7.1.4 Хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх зохистой эерэг орчин бүрдүүлэх

226. Хүүхдийн хөдөлмөрийг тогтвортой бууруулахын тулд үндэсний бодлого, хууль эрх зүйн зохистой хүрээ, зохицуулан чиглүүлэх бүтэц зохион байгуулалт, чадварлаг байгууллага, идэвхтэй нийгмээс бүрдсэн орчинг бүрдүүлэх хэрэгтэй.
227. **Ойлголт мэдлэгийг нэмэгдүүлэх.** Хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах ерөнхий стратегийн хүрээнд хүүхдийн хөдөлмөрийн сөрөг үр дагавар, сургуульд суралцахын давуу талыг сурталчилсан өргөн хүрээний ажлыг улсын болон орон нутгийн түвшинд зохион байгуулах хэрэгтэй. Ингэхдээ ТББ болон бусад холбогдох бүлгийн үйл ажиллагаатай уялдуулан сурталчилгааны бүхий л арга хэрэгслийг ашиглавал үр дүнд хүрнэ. Хүүхдийн хөдөлмөрийн талаарх орон нутгийн мэдлэг, соёл зан заншлын хандлагыг харгалзан сурталчилгааны ажлыг явуулж, сурталчилгааны дараа мэдлэг, хандлагад гарсан өөрчлөлтөд тандалт үнэлгээ хийж байх хэрэгтэй. Ялангуяа хүний наймаа, биеэ үнэлэх зэрэг тэвчишгүй хэлбэрүүдэд онцгой анхааран сурталчилгааны ажлыг чиглүүлэх шаардлагатай байна. Түүнчлэн хүүхдийн хөдөлмөрийн талаарх үндэсний хууль тогтоомийг нийтэд ойлгомжтой энгийн хэлээр тайлбарлан сурталчлах ёстой.
228. **Нийгмийн оролцоо.** ОУХБ-ын Хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах олон улсын хөтөлбөрийн дэмжлэгтэйгээр хэрэгжүүлж буй хүчин чармайлуудаас гадна хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах ажилд шашин, боловсрол, сургалт, багш нарын байгууллагууд болон ТББ-ууд, олон нийтийн хэвлэл мэдээлэл, үйлдвэрчний болон ажил олгогч

ээдийн байгууллагуудыг дайчлан оролцуулах ёстой. Багш, эрүүл мэндийн ажилтан зэрэг хүүхэдтэй шууд тулж ажилладаг хүмүүс хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдийг зөв тодорхойлон, хүрч ажиллах, хүүхдийг хамгаалахад чухал дэмжлэг болно. Хамт олонд түшиглэсэн хүүхэд хамгааллын сүлжээ зэрэг санаачлагууд бүх байгууллага, иргэдийг хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх тэмцэлд нэгтгэх арга хэрэгсэл болдог.

229. **Бүтэц зохион байгуулалтыг бэхжүүлэх.** Хүүхдийн хөдөлмөртэй үр дүнтэй, тогтмол тэмцэн устгахын тулд Засгийн газрын бүх түвшинд бүтэц зохион байгуулалтыг бэхжүүлэх хэрэгтэй. 2006 онд шинэчлэн байгуулагдсан Хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлаарх Үндэсний зохицуулах хороог бэхжүүлэх нь маш чухал. Хүүхэд хөгжил, хамгааллын үндэсний хөтөлбөр нь хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх үйл ажиллагааны хүрээ болдог ч чадавхи хязгаарлагдмал байгаа тохиолдолд энэ хөтөлбөрийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд бэрхшээлтэй. Тоо мэдээ ашиглан стратеги төлөвлөлт хийх, бодлого хөтөлбөр боловсруулах, хяналт үнэлгээ хийх, зохицуулах, хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлыг үндэсний хөгжлийн асуудал, хөтөлбөрт тусгах зэрэг чиглэлээр байгууллагуудын чадавхийг дэмжин бэхжүүлэх хэрэгтэй.
230. **Зохицуулах, мэдээлэл солилцоог сайжруулах.** Хүүхдийн хөдөлмөр нь засгийн газрын олон байгууллага хамтран ажиллах шаардлагатай салбар дундын асуудал. Иймд засгийн газрын холбогдох байгууллагуудын үүрэг хариуцлагыг нарийвчлан тодорхойлж, хоорондын уялдаа холбоо, мэдээлэл солилцоог бэхжүүлэх нь засгийн газар болон нийгмийн түншүүд хүүхдийн хөдөлмөртэй үр дүнтэй тэмцэхэд чухал алхам болно. Хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх ажил ихэвчлэн салангид, уялдаа холбоо, зохицуулалт сул байгаа нь үйл ажиллагааны давхардлыг үүсгэж, зарим чухал асуудал орхигдоход хүргэж байна. Энэ нөхцөлд Хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлаарх үндэсний зохицуулах хороог бэхжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой.
231. **Бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай мэдээллийг сайжруулах.** Хэдийгээр өрхийн хэд хэдэн судалгаа явуулсан боловч хүүхдийн хөдөлмөрийн талаарх мэдээлэл дутмаг байгаа нь нийгмийн энэ үзэгдлийг сайтар ойлгон, бодлого боловсруулан хэрэгжүүлэхэд сөргөөр нөлөөлж байна. Ялангуяа дараах чиглэлээр мэдээлэл хангалтгүй байна:
- *Аюултай ажил эрхлэлт.* 2006 онд явуулсан Ажиллах хүчний түүвэр судалгаанд ашигласан 3 оронт ажил мэргэжлийн ангилал нь аюултай салбарын жагсаалттай уялдахгүй байгаа нь аюултай ажил эрхэлж буй нийт хүүхдүүдийн цөөхөн хэсгийг хамран тооцоход хүргэж байна. Энэ нь хүүхдийн хөдөлмөрийг тодорхой цаг хугацааны дотор дорвитой бууруулахад чиглэсэн тоон зорилтыг тодорхойлоход бэрхшээл учруулж байна Иймд аюултай ажил эрхэлж буй хүүхдүүдийн талаар бодит тоон мэдээллээр хангах асуудалд нэн тэргүүн анхаарах ёстой.
 - *Аюултай ажлаас бусад тэвчишгүй хэлбэрийн хөдөлмөр эрхлэлт.* Бусад тэвчишгүй хэлбэрийн хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдийн талаарх мэдээлэл тун хомс байна. Судалгаа, тайлангуудад ийм хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдүүдийг бүрэн хамарч, мөн чанар, төлөв байдлын талаар бүрэн хангалттай судалж чаддаггүй. Цаашид нэн тэргүүнд анхаарах ёстой эдгээр хүүхдийн талаарх бүрэн мэдээлэлтэй болохын тулд зорилтот судалгааг тусгай аргачлалын дагуу явуулах хэрэгтэй.
 - *Хөтөлбөрийн үр нөлөө.* Хүүхдийн хөдөлмөртэй холбоотой маш цөөхөн хөтөлбөрт үнэлгээ хийгдсэн нь бодлогын сургамж, цаашид өргөжүүлэн нэвтрүүлж болох туршлагыг тодорхойлоход бэрхшээлтэй байна. Хүүхдийн ажил эрхлэлт, сургуульд хамрагдалтад мөнгөн тусламжийн үзүүлэх нөлөө, нөөц боломжийн талаар илүү сайн мэдээлэлтэй болох шаардлагатай байна. Монголын нөхцөлд илүү зохицсон хүүхдийн мөнгөн тусламжийн хөтөлбөрийг тодорхойлохын тулд мэдээллийг боловсронгуй болгох хэрэгтэй юм. Хяналт үнэлгээ хийх чадавхи сул байгаа нь Хүүхдийн хөгжил, хамгааллыг сайжруулах үндэсний хөтөлбөрийн

хүрээнд хэрэгжүүлж буй хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх ажлын үр нөлөөг дүгнэхэд бэрхшээл учруулж байна.

7.2 Залуучуудын зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд чиглэсэн бодлогын хувилбарууд

232. Энэ судалгааны эхний хэсэгт танилцуулсан эмпирик судалгаанд Монголын залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлтийн сул дутагдалтай талыг дэлгэрэнгүй танилцуулсан билээ. Энэ дүгнэлтийг Зохистой Хөдөлмөрийн Хөтөлбөр болон 2007 онд Улаанбаатар хотноо болсон Хөдөлмөр Эрхлэлтийн Үндэсний чуулганы үеэр бодлого боловсруулагчид нотлон дурьдсанчлан: *"[...] 55 хувь нь 25-аас доош насныхан эзэлж байгаа Монголын залуу хүн амын нөөц бололцоог дээд зэргээр дайчлан ашиглах нь өнөө үеийн чухал зорилт болоод байна. ТМС төгсөгсчдийн дунд ажилгүйдлийн түвшин өндөр байна. Ажилгүй иргэд болон сургууль төгсөгчид бүгдээрээ албан секторт ажлын байртай болж чадахгүйн улмаас олон залуус албан бус секторт хөдөлмөр эрхэлж байна.*⁹⁶
233. Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудал нь бодлого, үйл ажиллагааны тусгай хөтөлбөр шаардсан тулгамдсан асуудал болжээ. Ажилгүй залуучуудад чиглэсэн хөтөлбөрүүдэд нэлээд хөрөнгө оруулалт хийгдсэн хэдий ч хамрах хүрээ нь бага, үр дүн хязгаарлагдмал бөгөөд энэ талаар үнэлэлт дүгнэлт хийгдээгүй байна.
234. Залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээл дэх байр суур болон хөдөлмөрийн талбар руу хийж буй янз бүрийн шилжилтүүдийн талаар хийсэн ОУХБ-ын судалгаа⁹⁷ болон хөдөлмөрийн зах зээлд шаардагдах ажлын үр чадварыг бэтгэх асуудлыг онцолсон Дэлхийн Банкны хийсэн судалгаагаар⁹⁸ Монголын залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээл дэх нөхцөл, байр суурийг сайжруулахад чиглэсэн бодлогын зарим хувилбарт гүнзгийрүүлсэн дүн шинжилгээ хийжээ. Эдгээр судалгаа болон эмпирик судалгаа, олон улсын туршлагад үндэслэн дараах дөрвөн чиглэлийн дагуу бодлогын хэд хэдэн хувилбарыг энэ тайланд танилцуулав: хөдөлмөрийн зах зээлд шаардлагатай үр чадвар, чадавхийг эзэмшүүлэх, албан бус сектор дах зохистой ажлын байрыг дэмжих, залуучуудын бизнес эрхлэх явдлыг дэмжих, хөдөлмөрийн зах зээлийн байгууллагуудыг хөгжүүлэх.
235. Залуучуудын бодлогыг боловсрол, макро эдийн засгийн бодлого, хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн шударга ёс, ардчилсан оролцоо зэргийг хооронд нь уялдуулан хэрэгжүүлэх нь чухал. Эдгээр асуудлыг бодлогын түвшинд уялдуулснаар бодлогын арга хэмжээ нь үндсэн өөрчлөлтийг авчирч чадна. Түүнчлэн бодлогын уялдааг хангах замаар нийт залуучуудын эрх ашигт нөлөөлөхийн сацуу тодорхой эмзэг байдал, бэрхшээл бүхий залуучуудын⁹⁹ эрх ашигт нийцсэн бодлогыг ч мөн хэрэгжүүлэх ёстой.

7.2.1 Хөдөлмөрийн зах зээлд шаардлагатай үр чадвар, чадавхийг эзэмшүүлэх

236. Энэ тайланд залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн үр дүнг сайжруулахад боловсролын

⁹⁶ Монгол Улсын Зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн хөтөлбөр, 2006-2010, ОУХБ

⁹⁷ Сургуулиас ажилд шилжих нь: Монгол Улс, ОУХБ-ын Хөдөлмөр Эрхлэлтийн Салбарын Ажлын Тайлан 14, 2008

⁹⁸ Шинэ эдийн засагт баримжаалсан үр чадварыг хөгжүүлэх нь: Монгол Улс, Дэлхийн Банкны Хүний Хөгжлийн Зүүн Ази, Номхон Далайн Бүсийн Орнуудын Тайлан, № 40118, 2007.

⁹⁹ Залуу эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн хэтийн төлөв, хандлагыг сайжруулах нь, Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн гарын авлага, ОУХБ, 2004

гүйцэтгэх үүргийг онцолж байна. Залуучуудын ур чадвар, чадавхийг сайжруулах үйл ажиллагааг гурван түвшинд хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Нэгд, боловсролын чанарыг сайжруулах; хоёрт, мэргэжлийн боловсрол олгох сургалтын хөтөлбөрийн үр дүн, хамрах хүрээг өргөжүүлэх; гуравт, ажил эрхлэх зорилгоор сургуулиас эрт завсардан суурь боловсрол эзэмшээгүй залуучуудыг давтан сургах зэрэг болно. Эдгээр үйл ажиллагааг хэрэгжүүлснээр залуучууд хөдөлмөрийн зах зээлийн албан сектор дах ажил олгогчдод хэрэгтэй байгаа ажлын ур чадвар, чадавхи туршлагыг эзэмших болно.

237. Монголын боловсролын тогтолцоо нь хүүхэд залуучуудыг сургуульд хамруулахад харьцангуй амжилтай ажиллаж байгаа боловч энэ нь хот хөдөөгөөр нэлээд ялгаатай байгаа бөгөөд сургуульд хамрагдахгүй байгаа, сургуульд бараг суугаагүй “хөшингө” бүлгийн олон залуус байна. Дэлхийн Банкны хийсэн судалгаанд¹⁰⁰ Монголын боловсролын тогтолцоо нь залуучууд ялангуяа хөдөөгийн залуучуудыг хөдөлмөрийн зах зээлд үр дүнтэй оролцоход бэлтгэн гаргаж чадахгүй байгааг дурьджээ. Тус судалгаанаас харахад Монголын өсвөр насныхан хөдөлмөрийн зах зээлд нэн их эрэлттэй байгаа ур чадвар эзэмшиж чадахгүй байна. Оюутнууд мэдлэг, хэвшмэл үйл явцын талаар мэдэж байгаа боловч нарийн түвэгтэй үйл явц, асуудал шийдвэрлэхэд чиглэсэн даалгавруудыг маш хангалтгүй гүйцэтгэсэн байна. Эндээс харахад хөдөлмөрийн зах зээлд шилжигчдийн эзэмшсэн ур чадвар нь зах зээлд шаардлагатай байгаа ур чадвартай нийцэхгүй байна.
238. Энэ дүгнэлт 2006-2015 оны Боловсролын Салбарын Мастер Төлөвлөгөөний хүрээнд сургалтын чанар, хэрэгцээнд нийцтэй байдлыг сайжруулах шаардлагыг тодотгож байна. Сургуулийн хүртээмжийг сайжруулахад анхаарахаас гадна сургалтын чанар, хэрэгцээг хангах чадамжийг сайжруулах нь тулгамдсан асуудал болжээ. Хичээлийн агуулга нь сурагчдыг суралцах үйл явцад идэвхтэй оролцуулах аргуудыг ашиглан эргэцүүлэн бодох чадвараас гадна бусадтай харилцах, ажлын сахилга баттай байх, удирдан манлайлах, багаар ажиллах зэрэг зан үйлийн ур чадвар суулгахад түлхүү чиглэсэн байх хэрэгтэй. Боловсролын чанарыг сайжруулахын тулд багш нар мэдээллийн технологи, сургалтын хангалттай материалтай байх хэрэгтэй. Боловсролын бодлогыг үнэлэх, үр дүнд чиглэсэн бодлогын хариуцлагатай тогтолцоотой болоход сурагчдын дунд тогтмол үнэлгээ хийж байх хэрэгтэй. Ялангуяа хөдөө орон нутагт суурь боловсролын чанарыг сайжруулж, сургалтын түвшин болон суурь боловсролоос цааш шатанд дэвшин суралцах боломжоор хөдөөний хүүхдүүд хотын хүүхдүүдээс ялгаатай байгаа зөрүүг арилгах нь чухал байна¹⁰¹.
239. Мэргэжлийн боловсролыг өргөжүүлж, бэхжүүлэх нь залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Өнөөгийн мэргэжлийн боловсролын хамрах цар хүрээ хязгаарлагдмал, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт хэрэгцээтэй нийцээгүй байгаа тул сургууль төгсөгч залуус хөдөлмөрийн талбар руу шилжихэд бэрхшээл их тулгарч байна. Саяхны эмпирик судалгаанаас харахад мэргэжлийн боловсрол эзэмшсэн хүмүүс¹⁰² цалин хөлс, ажил эрхлэх бололцоо муу зэргээс эзэмшсэн мэргэжлийнхээ үр шимийг хүртэж чадахгүй байна. Мэргэжлийн боловсрол эзэмшсэн ажилгүй залуучуудын 70 хувь нь удаан хугацаагаар ажилгүй байна.
240. Мэргэжлийн боловсрол, түүний сургалтын талаар олон нийтийн дунд таагүй, доорд үзсэн хандлага байгаад анхаарч залуучууд, багш, эцэг эх, ажил олгогчдын хандлагыг бүх түвшинд өөрчлөх хэрэгтэй байна. Ингэснээр мэргэжлийн боловсролын сургалт амжилттай хэрэгжих нэг нөхцөл бүрдэнэ. Мэргэжилтэй ажилчны үнэ цэнэ, сайн талын

¹⁰⁰ Шинэ эдийн засагт баримжаалсан ур чадварыг хөгжүүлэх нь: Монгол Улс, Дэлхийн Банкны Хүний Хөгжлийн Зүүн Ази, Номхон Далайн Бүсийн Орнуудын Тайлан, № 40118, 2007

¹⁰¹ Шинэ эдийн засагт баримжаалсан ур чадварыг хөгжүүлэх нь: Монгол Улс, Дэлхийн Банкны Хүний Хөгжлийн Зүүн Ази, Номхон Далайн Бүсийн Орнуудын Тайлан, № 40118, 2007

¹⁰² Залуучуудын ажил эрхлэх ирээдүйн төлвийг сайжруулах нь. Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудлаарх хөтөч ОУХБ, 2004

талаар хэвлэл мэдээллийн байгууллагаар дамжуулан олон нийтийн дунд сурталчилгаа хийх нь үр дүнтэй арга юм. Тухайлбал, тодорхой ажил, мэргэжилд шаардагдах үйл явц, ур чадвар, хүмүүсийн амьдрал, мэргэжилд мэргэжлийн боловсролын гүйцэтгэх үүргийн талаар олон нийтэд мэдээлж сурталчлахад хэвлэл мэдээллийн үүрэг их. Сургуулиудад ажил мэргэжлээ зөв сонгох үйлчилгээг хөгжүүлж, зохион байгуулах, сайтар мэдээлэл бүхий ажил мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх нь мэргэжлийн боловсролыг хөгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Ажил мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх үйлчилгээ нь хөдөлмөрийн зах зээлд буй ажил, шаардагдах ур чадвар ахин дэвших боломж, цалин хөлс, хөдөлмөрийн зах зээлийн чиг хандлагын талаар зохистой мэдээлэл, зөвлөгөө өгөхөд чиглэгдэх ёстой.

241. Засгийн Газар мэргэжлийн боловсрол олгох үйл ажиллагааг хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлттэй нийцүүлэн уян хатан байдлаар шинэчлэн зохион байгуулах шаардлагатай байгааг хүлээн зөвшөөрч байгаа билээ. 2006-2015 оны Боловсролын Салбарын Мастер Төлөвлөгөөнд мэргэжлийн боловсролыг хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлттэй уялдуулах талаар зааж, улмаар Мэргэжлийн Боловсролын Стратегийн Баримт Бичгийг¹⁰³ боловсруулж байна. 2008 оны 2-р сард мэргэжлийн боловсрол олгох сургалтын тогтолцоог боловсронгуй болгох, хөрөнгө санхүүгийн бололцоог баталгаажуулах зорилгоор Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулжээ.
242. Хувийн хэвшлийн салбар дах ажил олгогч эзэдтэй хамтран ажлын байран дээрх сургалт, дагалдан сургах ажлыг Мэргэжлийн боловсролын өргөн хүрээний стратегийн нэг бүрэлдэхүүн хэсэг болгон хөгжүүлэх хэрэгтэй байна. 2009 оны 3-р сарын 18-ны өдөр холбогдох гурван яамны баталсан 44/74/49 тоот Хамтарсан тушаалийн хүрээнд эхлүүлсэн туршилтын хөтөлбөрөөр уул уурхай, зам, барилгын салбарын ажилчдыг ажлын байран дээр нь сургах үйл ажиллагааг явуулж байна. Сургалт явуулах, улмаар ажлын байраар хангахад хувийн хэвшлийн оролцоог нэмэгдүүлснээр дээрх үйлдвэрлэлийн салбарууд дах хөдөлмөрийн эрэлт хэрэгцээ, хангамжийн зөрүүг арилгаж, гадаад орнуудын мэргэжлийн ажилчдаас хамаарах хамаарлыг багасгах болно. Хөтөлбөрийн эхний шатанд нийт 3500 ажилчид хамрагдах ба хөтөлбөрийн үр дүн болон түүний туршлагыг цаашид нэвтрүүлэн өргөжүүлэх бололцоог 2010 оны 3-р сард үнэлэх ажээ.
243. Боловсролын хүртээмжийг нэмэгдүүлэхэд ерөнхийдөө ахиц дэвшил гарсан ч огт боловсрол, ур чадвар эзэмшээгүй залуус нэлээд байна. Энэ тайланд өмнө нь дурьдсанчлан 2006-2007 онд 15-24 насны хүн амын 17 хувь нь бага болон түүнээс доош боловсролтой байхад тавхан хувь нь дээд боловсрол эзэмшсэн байна. Хөдөө орон нутагт хүмүүн капитал маш доогуур түвшинд байна. 2006-2007 оны байдлаар хөдөөгийн залуусын гуравны нэг нь бага боловсрол эзэмшсэн эсхүл огт боловсрол эзэмшээгүй байна. Эдгээр залуус нийгмээс салангид, цаашид мэргэжлийн хувьд өсөж дэвших ямар ч ирээдүйгүй албан бус секторт ажиллаж байна. Тэдний дийлэнх нь хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж байсан, өрх гэрээ тэжээхийн эрхэнд сургууль эрт завсардагсад юм.
244. Боловсрол эзэмшээгүй болон сургууль завсардсан эдгээр залууст хоёрдах боломж олгох сургалтууд, тухайлбал нөхөн сургалт, дүйцсэн сургалт, бичиг үсэгт тайлах сургалт, мэргэжлийн боловсрол олгох сургалтуудад хамруулах хэрэгтэй. Ийм зорилгоор хэрэгжүүлж буй одоогийн хөтөлбөрүүд хоорондоо уялдаагүй бөгөөд албан сургалтын тогтолцоотой сайтар холбогдохгүй байна. Хоёр дах боломжийг дэмжих бодлого, зохион байгуулалтын хүрээг бүрдүүлэх хэрэгтэй бөгөөд энэ хүрээ нь ур чадварын хүрсэн түвшин, нас, орон нутгийн нөхцөлтэй уялдан гарч буй сургуулиас гадуурх залуусын төрөл бүрийн эрэлт хэрэгцээг хангахад чиглэж, хувийн хэвшил,

¹⁰³ Зохистой ажлыг дэмжих Үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд энэ стратегийг боловсруулж байна.

ТББ, засгийн газар зэрэг олон төлөөллийн оролцоог нэмэгдүүлэх замаар хэрэгжвэл зохистой.

7.2.2 Залуучууд бизнес, аж ахуй эрхлэх явдлыг дэмжих

245. Залуучуудын нэлээд хэсэг хөдөө аж ахуйн салбарт өрхийн жижиг бизнес эрхлэн хувиараа хөдөлмөр эрхэлж байна. Иймд орон нутгийн захиргаа, иргэдтэй хамтран залуус хувийн бизнес эрхлэн өргөжүүлж боломжийн орлого олоход нь дэмжлэг үзүүлэх хэрэгтэй. Монгол улсад бизнес аж ахуй эрхлэгчдийн тоо маш цөөхөн, нийт ажиллах хүчний хоёр хүрэхгүй хувийг эзэлж байна. Иймд залуучуудын бизнес, аж ахуй эрхлэх явдлыг дэмжих нь Монгол улсад ажил эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх нэг чухал нөөц болно.¹⁰⁴
246. Бизнес эхлүүлэх нь Монголын эдийн засгийг хөдөлгөх нэг чухал хүчин зүйл гэдэг нь тодорхой болсон тул Засгийн Газар энэ чиглэлээр залуусыг дэмжих зорилгоор хууль эрх зүйн хүрээг шинэчлэн, шинээр бизнес эхлүүлэхэд зарцуулах хөрөнгө, цагийг багасгах, зохистой орчинг бүрдүүлэхэд анхаарч байна. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хуульд хийсэн маш чухал тодотголын нэг нь жижиг бизнесийг дэмжих талаар оруулсан заалтууд юм. Бизнес аж ахуйг дэмжих үйл ажиллагаа өдгөө малчид, албан бус хөдөлмөр эрхлэгчид, хөдөлмөрийн бэрхшээлтэй иргэдийг хамран, таван бүсэд байгуулсан бизнесийн инкубатор төвөөр дамжуулан жижиг зээл, мэдээлэл, зөвлөгөө, сургалтын үйлчилгээ үзүүлж, эдгээр төвийн үйл ажиллагааг сурталчилсан вебсайт ажиллуулж байна. Нэг сая хүртэлх төгрөгийн зээлийг бага хөнгөлөлттэй хүүтэйгээр зохих шалгуурын дагуу иргэдэд олгож байгаагаас гадна Монгол улсад үзүүлж буй ОУХБ-ын тусламжийн хүрээнд бизнес аж ахуй эрхлэх сургалтуудыг зохион байгуулж байна.
247. Өөрийн гэсэн хөрөнгө мөнгө байхгүй, санхүүгийн албан байгууллагуулаас зээл авах бололцоо хомс байдал нь залуу бизнес эрхлэгчдэд бэрхшээл учруулж байна. Дэлхийн Банкны судалгаанаас¹⁰⁵ үзэхэд Монгол Улсад хөрөнгө санхүүгийн зах зээл дорвитой хөгжөөгүй, зээлийн барьцаа өндөр тул мөнгө зээлийн хүртээмж хомс, энэ нь бизнес аж ахуй эрхлэхэд сөргөөр нөлөөлж байна. Иймд буцалтгүй тусламж, хөнгөлөлттэй зээл, зээл авах хүсэлт өргөдлийг чанаржуулах зэрэг залуу бизнес эрхлэгчдийг санхүүгээр дэмжих олон арга замыг хөгжүүлэх хэрэгтэй.
248. Шилжин ирсэн, ажилгүй болон эмэгтэйчүүд зэрэг залуучуудын тодорхой хэсэгт чиглэсэн жижиг зээлийн тогтолцоог хөгжүүлж, сургалт, хөрөнгө, мэргэжлийн туслалцаа үзүүлэх нь чухал. Энэ хүрээнд хэрэгжүүлж болох бодлогын нэг туршилтын арга хэмжээ бол 2008 онд НХХЯ-наас баталсан оюутны хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих туршилтын хөтөлбөр юм. Тус хөтөлбөр нь сургуулиа төгсөж буй залуучуудад Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангийн жижиг зээлд хамрагдах, бизнес төлөвлөгөө боловсруулахад дэмжлэг авах, бүтээгдэхүүнээ үзэсгэлэн худалдаагаар борлуулах бололцоо олгох зорилготой.
249. Хөдөө аж ахуйн хоршоод нь залуу гишүүдийнхээ мал аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг зах зээлд борлуулахад нь туслах зэргээр залуучуудын орлого, ажил эрхлэлтийг сайжруулах арга хэрэгслийн нэг байх боломжтой. Монгол Улс хоршоод, тэдний гишүүдийг хөнгөлөлттэй зээл, сургалтаар хангах замаар эдийн засаг, нийгмийн байдлыг нь бэхжүүлэхэд чиглэсэн Хоршооллыг хөгжүүлэх үндэсний хөтөлбөрийг батлан гаргасан билээ. Гэвч санхүү хөрөнгө хомс, хууль тогтоомж ялангуяа татварын хууль тодорхой бус, хоршооллын талаарх олон нийт, төрийн болон санхүүгийн

¹⁰⁴ Залуучуудын ажил эрхлэх ирээдүйн төлвийг сайжруулах нь. Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудлаарх хөтөч ОУХБ, 2004

¹⁰⁵ Монгол Улс: Эдийн Засгийн Меморандум, Дэлхийн Банк, 2007, Вашингтон.

байгууллагуудын ойлголт сул, менежментийн сургалт хангалтгүй зэргээс шалтгаалан хоршоод үр ашигтай ажиллаж чадахгүй байна. Засгийн газар, олон улсын санхүүгийн байгууллагууд, олон улсын хоршооллын байгууллагууд орон нутгийн хоршооллын байгууллагуудтай хамтран эдгээр хүндрэл бэрхшээлийг шийдвэрлэх боломжтой.¹⁰⁶

250. Залуу бизнес эрхлэгчдийг дэмжих хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхдээ дараах дэмжих үйлчилгээг үзүүлэх хэрэгтэй. Үүнд: а) тодорхой хугацаанд хөрөнгө мөнгө, үйлчилгээ үзүүлэх бизнес инкубатор бий болгох, б) залуу бизнес эрхлэгчдэд бизнес эрхлэх талаар туршлагатай мэргэжилтэнгүүдээр зөвлөгөө өгөх, чиглүүлэх, в) бизнес эхлүүлэх болон өргөжүүлэх хэрэгцээнд нь нийцсэн ажлын байран дах сургалт, семинар зохион байгуулах, г) залуучуудын худалдаа аж үйлдвэрийн танхим, худалдаа эрхлэгчдийн холбоо, аж ахуй эрхлэгчдийн сүлжээ зэргийг байгуулж залуу бизнес эрхлэгчдийг зөв түншээ олох, хангамжийн сүлжээнд ороход нь туслах, д) онлайн бизнес сүлжээ, уулзалтыг зохион байгуулахад чиглэсэн хэрэглэхэд хялбар, хямд, байнга шинэчлэгдэж байх мэдээлэл, харилцааны орчинг бий болгох зэрэг болно¹⁰⁷.
251. Залуу бизнес эрхлэгчдийг дэмжих үйл ажиллагаа нь чухал ач холбогдол бүхий тодорхой салбарууд эсхүл харьцангуй давуу тал бүхий салбаруудад чиглэж болно. Тухайлбал, ноолуур, махны чиглэлийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэн, гадаад зах зээлтэй холбосноор хөдөө орон нутгийн залуус болон тэдний гэр бүлийг хүрэлцэхүйц хэмжээний орлого бүхий ажлын байраар хангах бололцоо бүрдэнэ.

7.2.3 Албан бус сектор дах зохистой хөдөлмөрийг дэмжих

252. Монгол Улсад албан бус сектор цар хүрээгээ тэлж, залуучуудыг ажлын байраар хангах эх үүсвэр болон хөгжиж байна. Энэ секторт ажлын байртай болж буй олон залуучууд “таагүй ажил” хийж байна. Эдийн засгийн өөрчлөлт, байгууллага аж ахуйн орон тоог цомхотгосны улмаас ажилгүй болсон олон хүн өөр сонголтгүйн улмаас албан бус секторт ажиллах болсон байна.
253. Эмпирик дүн шинжилгээний өмнө хэсэгт өгүүлсэнчлэн ажил эрхэлж буй залуучуудын дийлэнх нь нийгмийн хамгааллын тогтолцооноос гадуур, баталгаагүй байдалд хөдөлмөр эрхэлж байгаа ба ажлын байртай болгох, албан бус сектороос албан секторт шилжүүлэх засгийн газрын хөтөлбөрөөс хангалттай дэмжлэг авч чадахгүй байна. Энэ тайлангийн дүнгээс харахад 2006-07 онуудад ажил эрхэлж байсан залуучуудын дөрөвний нэг нь цалин хөлстэй ажил эрхэлж, үлдсэн хэсэг буюу дийлэнх нь хөдөлмөрийн албан гэрээгүйгээр ажиллаж байжээ. Монгол Улсын залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээлийн бодлогын гол зорилтуудын нэг нь албан бус секторт ажиллаж буй эдгээр залуусыг хамгаалахад чиглэх ёстой. Эс бөгөөс хөдөлмөрийн зах зээлээс “тусгаарлагдсан” залуучуудын тоо нэмэгдсээр байх бөгөөд энэ нь өнөөгийн нийгмийн нэгдмэл байдлыг задраах, ядуурлыг бууруулж, эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлэх үйл явцыг дунд хугацаанд сааруулах болно.
254. Албан бус хэвшил өөрөө ажлын байр, орлого нэмэгдүүлэх ихээхэн нөөцтэйг харгалзан үзэхийн сацуу энэ хэвшилд зохистой ажлын байр бий болгох зорилтыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх явдал сорилт болон тулгарч байна¹⁰⁸. Монгол Улсын Засгийн Газар албан бус сектор бодитойгоор оршин буйг хүлээн зөвшөөрч, албан бус секторыг албан

¹⁰⁶ Фишир Ингрид. Зохистой орчин бүрдүүлэхэд төр болон олон улсын хоршооллын хөдөлгөөний үүрэг хариуцлага дах өөрчлөлт, “Хоршооллыг хөгжүүлэх таатай орчин: Тодорхойлолт, урьдчилсан нөхцөл бий болгох үйл явц” сэдэвт НҮБ-ын Нийгмийн бодлого, хөгжлийн хэлтэс, Монгол улсын Засгийн газар хамтран зохион байгуулсан шинжээчдийн уулзалтын илтгэл, 2002 оны 5 сарын 15-17, Улаанбаатар

¹⁰⁷ Аж ахуйд суурилсан залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлого, стратеги, хөтөлбөр, ОУХБ, 2001

¹⁰⁸ ОУХБ, Зохистой ажил ба албан бус хэвшлийн талаарх тогтоол, 2002

болгоход чиглэсэн төрийн үйлчилгээг нэмэгдүүлэх, албан бус секторт ажиллагсдын¹⁰⁹ хууль эрх зүй, эдийн засаг, хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллыг баталгаажуулах зорилго бүхий албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар баримтлах бодлогыг УИХ-аас 2006 онд баталжээ. Албан бус секторт ажиллаж буй хүмүүс, аж ахуйн нэгжийг бүртгэлжүүлж, хүлээн зөвшөөрөх, хамгаалах замаар тэднийг хууль эрх зүйн хүрээнд хамруулах нь чухал бөгөөд дээр дурьдсан бодлого энэ зорилтыг агуулсан байна.

255. Албан бус сектор дах зохистой ажлын хомсдлыг шийдвэрлэхийн тулд холбогдох дүрэм журам, эрх, үүргийн талаарх мэдээлэл, сургалтыг зохион байгуулж, энэ талаарх ойлголтыг нэмэгдүүлэх хэрэгтэй. Албан бус секторт эдийн засгийн үйл ажиллагаа эрхэлж буй аж ахуй, иргэдэд сургалт, зээл, мэдээлэл, зах зээл, дэд бүтэц, нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэх чиглэлээр албан секторт ажиллаж буй байгууллагууд нээлттэй хандах бололцоог бий болгох явдал ч чухал.
256. Албан бус сектор дахь илүү анхаарал татсан хэсгийнхнийг албан секторт шилжихэд дэмжлэг үзүүлэх зорилтот үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Үүний нэг жишээ нь малчдын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих түр журам юм. 2009 оны 5-р сард батлагдсан Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн сайдын 77 тоот тушаалаар залуу малчдад ажлын байрны сургалт, дагалдан сургах үйл ажиллагааг зохион байгуулах, цөөн малтай эсхүл тодорхой эрсдэлд орсон малчдад хөдөө аж ахуйн бус салбарт бизнес эрхлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх, түүнчлэн жижиг зээл, бизнесийн инкубац зэрэг хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээг үзүүлэх арга хэмжээг багтаажээ.
257. Үйлдвэрчний эвлэлүүд албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийг зохион байгуулж, нэгдэн ажиллах чадавхийг нь дэмжих, эсхүл өөрсдөө зохион байгуулагдаж холбоо үүсгэх, өөрсдийн эрхээ хамгаалж, баталгаажуулахад албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийн дуу хоолойг идэвхжүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх чадавхийг дэмжих хэрэгтэй.¹¹⁰ Нийгмийн түншүүдтэй хамтран залуучуудыг албан бус сектороос албан секторт шилжүүлэх чиглэлээр хэрэгжсэн төсөл хөтөлбөрүүдийн сургамжид үндэслэн олон нийтэд түшиглэсэн үйл ажиллагааны санаа, санаачлагыг боловсруулах шаардлага урган гарч ирж байна¹¹¹.
258. Улсын болон орон нутгийн түвшинд албан ба албан бус секторт нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг нарийвчлан тодорхойлж, олон талаас нь шинжлэн дүгнэж ойлгох нь түвэгтэй бэрх үйл явц хэдий ч зөв бодлого хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой билээ. Иймд олон улсын аргачлал, улсын бодлоготой уялдуулан албан бус сектор дах хөдөлмөр эрхлэлтийн талаарх статистик тоо мэдээг боловсронгуй болгох, өндөр эрсдэл бүхий салбарт ажиллаж буй хүүхэд, насанд хүрэгсдийн нийгмийн хамгааллын асуудлаар тогтмол судалгаа явуулах, тэдэнд төрөөс үзүүлэх нийгмийн үйлчилгээний эрэлт хэрэгцээг тодорхойлох хэрэгтэй.

7.2.4 Хөдөлмөрийн зах зээлийн байгууллагуудыг хөгжүүлэх

259. Судалгаанаас үзэхэд Монгол Улсын хөдөлмөрийн зах зээлийн байгууллагууд нь хөдөлмөрийн зах зээл дэх эрэлт, нийлүүлэлтийг үр дүнтэй уялдуулан нийцүүлэхэд чиглэн ажиллах чадвараа дээшлүүлэх шаардлагатай байна. ОУХБ-ын дэмжлэгтэйгээр явуулсан сургуулиас ажилд шилжих шилжилтийн талаар судалгаанд хамрагдсан хүмүүсийн дийлэнх нь хамаатан садан, найз нөхдийн тусламжтайгаар ажилд орж, гэр бүл, найз нөхдийн сүлжээнд тулгуурлан ажилд орсон хүмүүс цалингийнхаа 12 хувийг

¹⁰⁹ ОУХБ, Зохистой ажил хөтөлбөр: Монгол Улс, 2006-2010

¹¹⁰ Зохистой ажил ба албан бус эдийн зас аг, Олон улсын хөдөлмөрийн Бага хуралд тавьсан илтгэл, 90-р чуулган, Женев, 2002

¹¹¹ Ажлын байр бий болгох жил-2007, Хөдөлмөр эрхлэлтийн үндэсний форум, НХХЯ, НҮБХХ, ОУХБ, 2007

алдсан байна¹¹². Энэ нь залуучуудын хөдөлмөрийн зах зээл дээрх эрэлт, нийлүүлэлт хоорондоо уялдаагүй байгаатай холбоотой.

260. Судалгааны энэ дүгнэлт нь хөдөлмөрийн зуучлах товчоод зөвхөн ажилгүй иргэдэд төдийгүй итгэл алдарсан хүмүүс болон сурахын зэрэгцээ ажил хайж буй оюутнуудад мэдээлэл, зөвлөгөө өгөх үйлчилгээг илүү идэвхтэй ажиллуулах шаардлагатай байна. Ингэснээр ажил олгогч болон ажил хайгчдын хоорондох ажлын байрны тоо, чанарын зөрүү арилж, ажилгүйдлийн хугацаа багасан, хөдөлмөрийн зах зээлийн үр ашиг нэмэгдэх юм.
261. Сургууль төгссөн залуучуудыг ажлын байраар баталгаатай хангах асуудал нь нэн тэргүүнд анхаарах ёстой зүйл мөн. Судалгааны тайланд өмнө нь өгүүлсэнчлэн залуучууд сургууль төгссөнөөс хойш дунджаар 2.5 жил өнгөрсний дараа ажлын байртай болж байгаа бөгөөд ажилгүй залуучуудын гуравны нэг нь удаан хугацаагаар ажил эрхлэхгүй байна.
262. НХХЯ-наас 2008 онд баталсан туршилтын хөтөлбөр нь оюутан залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлогын нэг боломжит арга хэмжээ юм. Хөтөлбөрийн хүрээнд оюутан залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих зохион байгуулалтын бүтцийг ихэвчлэн их дээд сургуулиудын оюутан залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих төв хэлбэрээр бүрдүүлж, эдгээр төвөөр дамжуулан хөдөлмөрийн зах зээлийн мэдээлэл өгөх, дүрэм, журам тайлбарлах, дадлага ажлыг зохицуулах, хөдөлмөрийн талбарт шилжихэд чиглэсэн бизнес хөгжлийн мэдээлэл, сургалтуудыг зохион байгуулах ажил тусгагджээ. Тус хөтөлбөрийн дагуу Хөдөлмөрт зуучлах товчооны үйл ажиллагааны хүрээнд оюутныг ажлын байранд зуучлах салбар товчоо байгуулахаас гадна жижиг зээлд хамруулах замаар оюутан залуучуудын бизнес үйл ажиллагааг дэмжих ажил мөн багтаж байна. Туршилтын хөтөлбөр 2011 он хүртэл хэрэгжих бөгөөд хөтөлбөрийг цаашид өргөжүүлэн нэвтрүүлэх бололцоог үнэлэх ажлыг зохион байгуулах ажээ.
263. Захиргааны мэдээлэл, богино хугацааны чанарын судалгаа, ажил олгогч болон өрхийн тогтмол судалгааг боловсронгуй болгох замаар хөдөлмөрийн зах зээлийн мэдээллийн тогтолцоог сайжруулах хэрэгтэй (ажил эрхлэлтийн төлөв байдал, байршил, цалин хөлс, хөдөлмөрийн нөхцөл, мэдээлэл ашиглах бололцоо, дэмжлэг). Хөдөлмөрийн зах зээлийн талаар байнгын мэдээлэлтэй байснаар хөдөлмөр эрхлэлтэнд гарч буй өөрчлөлтийг хянаж, ажиллах хүчний эрэлт, хэрэгцээний талаар тандан мэдэх боломжтой.
264. Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрүүдийн үр дүнг ажлын байр нэмэгдүүлэх боломж, гарсан зардалтай нь уялдуулан үнэлэх хэрэгтэй. Өртөг үр ашгийн тооцоог хийхэд өнөөдөр хүндрэлтэй байна. Монгол Улсад хяналт үнэлгээний үйл явц бүрэн бус тул хөдөлмөрийн зах зээлд хэрэгжиж буй хөтөлбөрүүдийг үнэлэхэд түвэгтэй байна. Эдгээр хөтөлбөрүүд өнгөрсөн хугацаанд хичнээн ажлын байр бий болгоход нөлөөлсөн талаар нарийвчилсан мэдээлэл байхгүй агаад байгаа мэдээлэл нь хөтөлбөрт хамрагдагсдын хүсэл сонирхлыг хэмжихээс хэтрэхгүй буюу тэдний хувьд гарсан үр дүнг тэр бүр үнэлээгүй байх юм. Түүнчлэн бий болсон ажлын байр нь байнгын эсэх, хэр чанартай ажлын байр эсэх талаар үнэлгээ хийгдэхгүй байна. Ажлын байр нэмэгдүүлэх хөтөлбөрийн үр дүнг цалингийн хэмжээ нь хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс доошгүй хичнээн байнгын ажлын байр бий болгосон, мөн хичнээн түр ажлын байр бий болгосон зэргийг харгалзан үзэж үнэлвэл зохистой.

¹¹² Сургуулиас ажилд шилжих шилжилт: Монгол Улс, Франческо Пасторе, ОУХБ-ын Хөдөлмөр эрхлэлтийн салбарын илтгэл, № 14, ОУХБ, 2008

ХАВСРАЛТ 1: ЭМПИРИК СУДАЛГААНЫ НАРИЙВЧИЛСАН ҮР ДҮНГҮҮД

Хүснэгт А1. Гэрийн ажил хийхэд оролцож буй 5-17 насны хүүхдүүдийн эзлэх хувь, хүйс ба байршлаар

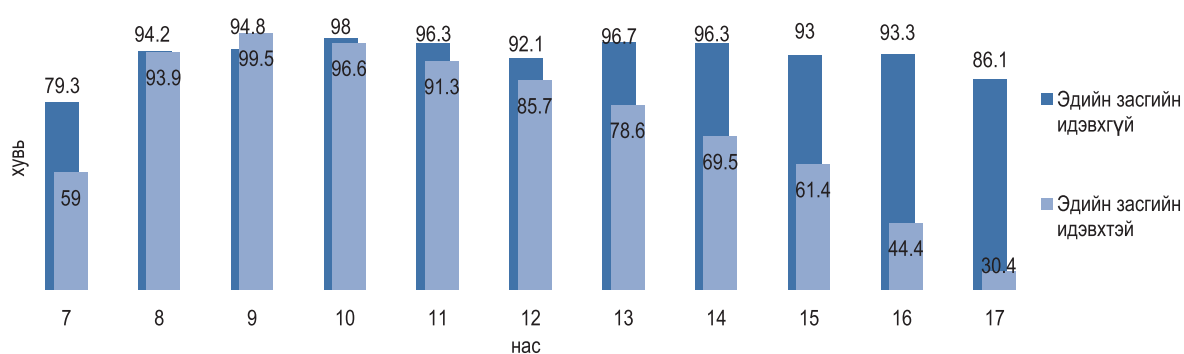
Нас	Хот			Хөдөө			Бүгд		
	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд
5	3.2	3	3.1	3.4	3.8	3.7	3.4	3.5	3.4
6	4.8	4	4.3	4.4	4.6	4.5	4.5	4.3	4.4
7	4.4	5.7	5.1	5.5	6.5	5.9	4.9	6	5.4
8	6.6	6.4	6.5	6.7	8	7.3	6.6	7.1	6.8
9	6.1	6.6	6.3	8.6	8	8.3	7.1	7.2	7.2
10	7.7	9.8	8.7	10.5	10.9	10.7	8.9	10.3	9.6
11	8.3	11.4	9.8	8.7	10.9	9.8	8.5	11.2	9.8
12	9.6	12.4	11	14	14.4	14.2	11.3	13.3	12.3
13	9.4	11.9	10.5	11.5	12.7	12	10.3	12.2	11.2
14	12.6	13.1	12.8	11.7	16.3	13.7	12.3	14.2	13.2
15	12	15.5	13.8	13	17.6	15.3	12.4	16.2	14.3
16	11.3	16.2	13.7	14.1	20.8	16.9	12.4	17.6	14.8
17	12.5	17.6	15	15.6	20.5	17.7	13.6	18.5	15.9
Бүгд	9.7	12.1	10.9	10.7	13	11.7	10.1	12.5	11.2

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Сургуульд хамрагдалтын түвшин, хүүхдүүдийн эдийн засгийн идэвх ба насаар, ЭРЭГТЭЙ

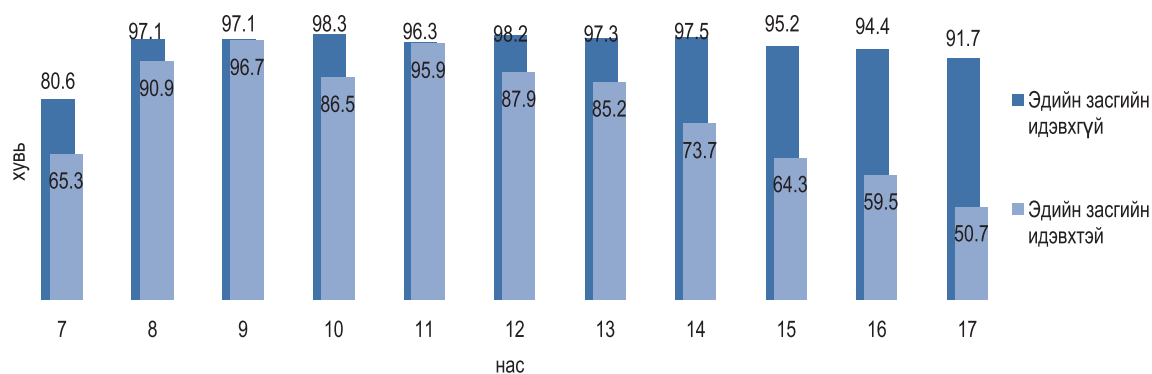
Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг А3. Сургуульд хамрагдалтын түвшин, хүүхдүүдийн эдийн засгийн идэвх ба насаар, ЭМЭГТЭЙ

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Зураг А3. Сургуульд хамрагдалтын түвшин, хүүхдүүдийн эдийн засгийн идэвх ба насаар, ЭМЭГТЭЙ

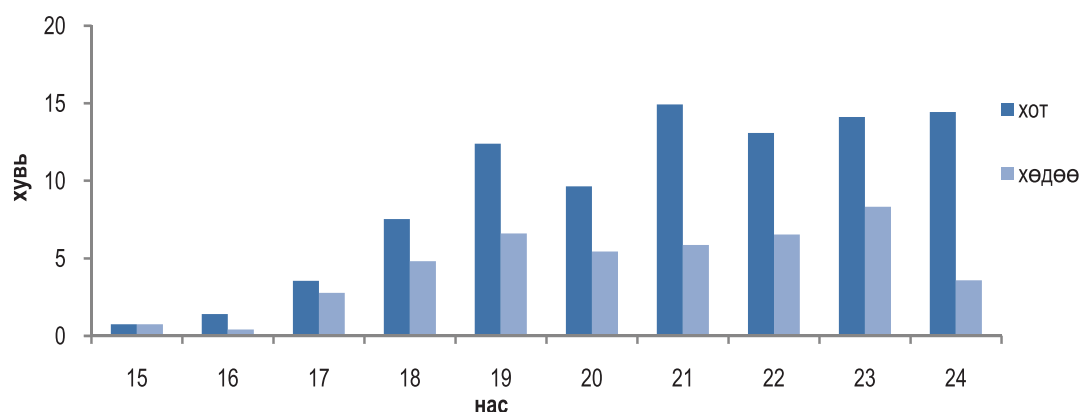
Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт А2. Эдийн засгийн идэвхтэй үйл ажиллагаа болон гэрийн ажлыг хослуулдаг хүүхдүүд, хүйс ба байршлаар

Хүйс	7-14 настай			15-17 настай		
	хот	хөдөө	Бүгд	хот	хөдөө	Бүгд
Эрэгтэй	80.9	74.2	77.8	92.6	84.8	89.5
Эмэгтэй	83.8	74.2	79.5	93.1	80.9	88.7
Бүгд	82.3	74.2	78.6	92.9	83	89.1

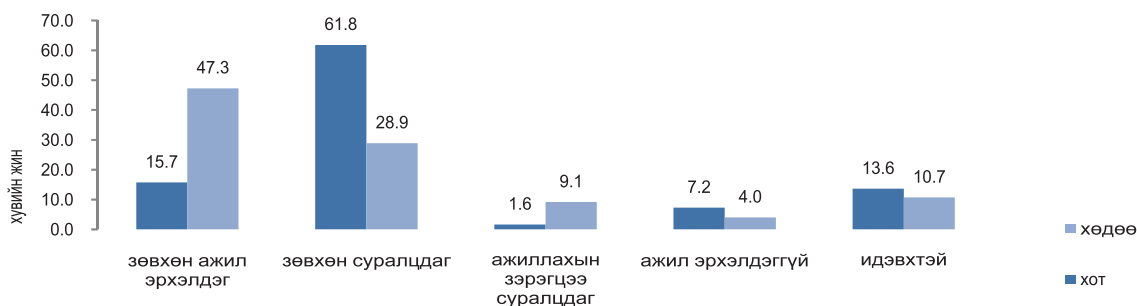
Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Ажилгүйдлийн хувь, нас ба байршлаар

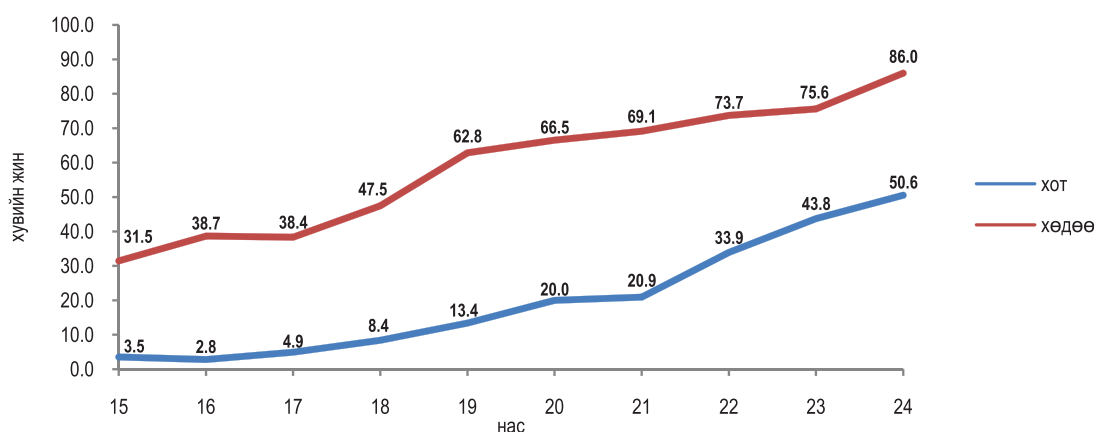
Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

15-24 насны залуучуудын идэвхийн байдал, байршлаар

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

15-24 насны залуучуудын ажил эрхлэлтийн нас, байршлаар

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Ажиллах хүчний 2006-2007 оны түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн тооцсон ХАО төслийн тооцоолол.

Хүснэгт А4. Хот суурин газарт ганцаараа шилжин суурьшсан хүмүүсийн боловсролын түвшин, насны бүлэг ба өмнө нь амьдарч байсан байршла

[illegible]

[illegible][illegible][illegible]

Хүснэгт А8. Шилжих хөдөлгөөнд оролцоогүй өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин, насны бүлэг ба одоогийн байршлаар

Одоогийн байршил	5-14 насны бүлэг			15-24 насны бүлэг			25-35 насны бүлэг		
	хот	хөдөө	бүгд	хот	хөдөө	бүгд	хот	хөдөө	бүгд
Боловсролын түвшин									
Боловсролгүй	58.2	68.3	63.1	1.3	9.2	4.4	0.8	5.3	2.8
Бага	39.9	30.3	35.3	12.5	25.0	17.5	2.0	16.3	8.5
Бүрэн бус дунд	1.9	1.4	1.7	34.0	37.8	35.6	14.9	43.7	28.0
Бүрэн дунд	0.0	0.0	0.0	40.7	22.5	33.5	39.0	23.0	31.7
Техник мэргэжлийн	-	-	-	4.9	3.3	4.2	20.5	7.9	14.8
Дээд	-	-	-	6.6	2.2	4.8	22.8	3.8	14.2
Бүгд	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Хүснэгт А9. Heckman probit регрессийн шинжилгээний үр дүн

Log likelihood = -3085.684			Ажиглалтын тоо = 11154		
			Засварлагдсан ажиглалтын тоо = 10381		
			Засварлагдаагүй ажиглалтын тоо = 773		
			Wald chi2(15) = 71.01		
			Prob > chi2 = 0.0000		
Урт хугацаанд ажил эрхлээгүй	Коэф.	z			
Нас 15-19	-0.657	-2.76			
Эрэгтэй	0.190	1.90			
Гэрлэсэн	0.105	0.39			
Гэрлэсэн эмэгтэй	0.041	0.10			
Хот	0.284	1.86			
Ажлын туршлагагүй	0.219	0.96			
Боловсролгүй	0.725	2.62			
Бага	0.902	2.19			
Бүрэн бус дунд	0.508	1.83			
Бүрэн дунд	0.430	1.98			
Мэргэжлийн	0.594	2.70			
Баруун	0.266	1.29			
Хангай	0.657	4.40			
Төв	0.106	0.54			
Зүүн	0.392	1.57			
_тогтмол	-0.767	-0.67			
Ажил эрхлээгүй	Коэф.	z			
Нас 15-19	-0.463	-10.26			
Эрэгтэй	0.025	0.62			
Гэрлэсэн	0.018	0.16			
Гэрлэсэн эмэгтэй	-0.309	-2.25			
Хот	0.170	3.28			
Ажлын туршлагагүй	0.392	8.20			
Боловсролгүй	-0.121	-1.06			
Бага	-0.576	-6.00			
Бүрэн бус дунд	-0.409	-4.85			
Бүрэн дунд	-0.266	-3.46			
Мэргэжлийн	0.035	0.35			
Баруун	0.048	4.52			
Хангай	-0.138	-1.93			
Төв	0.042	0.71			
Зүүн	0.274	4.87			
Тогтмол	-0.089	-1.08			
15-19	-1.605	-14.95			

ХАВСРАЛТ 2. ХҮҮХДИЙН ХӨДӨЛМӨРИЙГ ШИЙДВЭРЛЭХЭД ЧИГЛЭСЭН ПРАКТИК ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНУУД¹¹³

Олон талт болон хоёр талт хамтын ажиллагааны үүрэг

Хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлаар Монгол улстай хамтран ажиллагч гол байгууллага нь ОУХБ юм. Мөн хүүхдийн боловсрол, мэргэжлийн боловсрол болон ур чадварын сургалттай холбоотой бодлогын болон үйлчилгээний хөтөлбөрүүдээрээ дамжуулан хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлыг шийдвэрлэхэд шууд бусаар хувь нэмрээ оруулдаг олон байгууллагууд /тухайлбал НҮБ ХС, АХБ, АНУ ОУХА, ГТХАН, ШХА гэх мэт/ байна.

I. Азийн Хөгжлийн Банк

Хөдөлмөр эхлээгүй залуучууд, насанд хүрэгчдийн мэргэжлийн албан бус сургалтын төсөл, 2006-2009 /1 сая ам доллар/:

Монгол улсын боловсролын системийн шинэтгэл, боловсролын хөгжлийн төслүүдээс гадна хөдөлмөр эрхлээгүй залуучуудад зориулсан албан бус ур чадварын сургалтын төслийг хэрэгжүүлдэг.

Боловсролын хөгжлийн гурав дахь хөтөлбөр нь техник мэргэжлийн сургалтын байгууллагуудаар дамжуулан тэнд суралцаж байгаа залуучуудад техник мэргэжлийн ур чадвар олгодог бол энэ төсөл нь сургууль завсардсан болон ажил эрхлээгүй залуучуудад албан бус сургалтыг олгодог. Төслөөр, сонгогдсон орон нутгуудад ажил эрхлээгүй, ядуу хүмүүс болон залуучуудад зах зээл дээр эрэлт хэрэгцээтэй байгаа ур чадварыг олгох замаар тэдний орлого олох боломжийг нэмэгдүүлэх зорилтыг тавьсан. Төсөл хувийн хэвшлийнхэн, ТББ-ууд, техник мэргэжлийн сургуулиуд болон боловсролын бусад байгууллагуудын хамтын ажиллагааг дэмжинэ. Сонгогдсон мэргэжлийн боловсролын хөтөлбөрүүдийн чанарыг дээшлүүлэхийн тулд хөдөлмөр эрхлээгүй хүмүүс болон залуучуудад ур чадварын сургалт олгох боломжтой хувийн сургалтын байгууллагууд, үйлдвэрлэгчид болон ТББ-уудын сургалтын чадавхийг дээшлүүлэх, мөн ийм сургалтын хөтөлбөр боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд үйлдвэрлэгчидтэй хамтран ажиллах замаар сургалтын хөтөлбөрийг илүү уян хатан, ур чадварт суурилсан болгон өөрчлөх юм.

II. Мянганы Сорилын Сан

Мэргэжлийн боловсролын төсөл /25.51 сая ам доллар/ :

Монгол улсад хувийн хэвшил зонхилсон, орчин үеийн эдийн засгийн хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн мэргэжлийн боловсролын системийг хөгжүүлэхийг дэмжиж байгаа төсөл. Энэхүү төсөл нь АХБ болон бусад хандивлагч байгууллагуудын хийсэн өмнөх ажил дээр суурилан, зах зээлийн эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн мэргэжлийн сургалтын системийг бий болгоход шаардагдах институцийн бүтцийг бий болгоход засгийн газарт туслах юм. Ажиллах хүчний бүтээмжийг дээшлүүлэн сургалтын системийг бэхжүүлснээр хөдөлмөр эрхлээгүй болон бага орлоготой иргэдийн хөдөлмөр эрхлэх, орлого олох боломжийг нэмэгдүүлэх юм. Төслөөр мэргэжлийн боловсролд хувийн хэвшлийн оролцоог бий болгох, ур чадварын стандартуудыг бий болгох, ур чадварт суурилсан сургалтын системийг хөгжүүлэх болно. Мөн карьерийн сургалтын хөтөлбөрүүд, карьерт бэлдэх тодорхой арга замууд бол зааварчлагуудыг бий болгоно.

¹¹³ Энэ хэсгийг дараахь материалаас авав: “Хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад чиглэсэн Монгол улсын бодлого, хууль тогтоомж”, Т. Чулуун, ХАО үндэсний тайлангууд, 2009.

III. Германы техникийн хамтын ажиллагааны нийгэмлэг

Хотын хөгжил, барилга, техник мэргэжлийн боловсролыг дэмжих төсөл:

Энэ төслийн хүрээнд Монгол улсын мэргэжлийн боловсролын системийн талаар цогц судалгааг хийж гүйцэтгэсэн бөгөөд мэргэжлийн боловсрол сургалтыг хөгжүүлэх стратегийг боловсруулахад БСШУЯ-тай хамтран ажилласан. АХБ-ны боловсролын хөгжлийн гуравдугаар төслийн хүрээнд техник мэргэжлтийн сургалтыг хөгжүүлэх чиглэлд БСШУЯ-тай цаашид ч хамтран ажиллах юм.

IV. Швейцарын хөгжлийн агентлаг

Монгол дахь хүн дамлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх хөтөлбөр¹¹⁴, 2008-2010, / 1.9 сая ам доллар/:

Хөтөлбөрийн үндсэн зорилго нь Монгол улс дахь хүн худалдах гэмт хэргийн хохирогчдын хүний эрхийг хамгаалан бэхжүүлэх явдал юм. Хөтөлбөр нь Монголын хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, ялангуяа энэ гэмт хэргийн хохирогсдыг ялгаварлан гадуурахгүй байх, хамгаалах болон тэдэнд туслах үйлчилгээг нэмэгдүүлэхийг зорьж байна.

Хөтөлбөрийн хүрээнд дараахь дөрвөн үр дүнд хүрэхээр төлөвлөж байна /2008-2010/. Үүнд: i) хүн худалдаалах гэмт хэргийн хохирогсдод хамгаалалт, туслалцаа үзүүлэх хууль зүйн орчин сайжирсан байх, ii) эмзэг бүлгийнхний худалдаалагдах магадлал багассан байх, iii) хүн худалдах гэмт хэргийн хохирогсод болон тэдний гэр бүлийнхэнд үзүүлэх хамгаалалт, туслалцаа сайжирсан байх, iv) хууль сахиулах байгууллагуудын үндэсний хэмжээнд болон хил дамнасан хамтын ажиллагаа явуулах, хохирогсдод туслалцаа/хамгаалалт үзүүлэх чадавхи дээшилсэн байх.

Энэ хөтөлбөр нь хүүхэд рүү тухайлан чиглээгүй боловч "Хүн худалдах, ялангуяа хүүхэд, эмэгтэйчүүдийг бэлгийн мөлжлөгийн зорилгоор ашиглахаас хамгаалах үндэсний хөтөлбөр" /2005-2015/ -ийн хэрэгжилтэнд онцгой үүрэг гүйцэтгэж болох юм.

Гар аргаар алт олборлогчдыг дэмжих төсөл, 2005-2012 /3.7 сая ам доллар/:

Бичил уурхай болон гар аргаар алт олборлохтой холбоотой мэдлэг туршлагыг дэлгэрүүлэх зорилготой. Туршилтын шатны үндсэн үйл ажиллагаанууд нь i) гар аргаар алт олборлох хууль эрх зүйн орчинг бий болгоход нь засгийн газарт туслалцаа үзүүлэх, ii) байгалийн нөөцийг илүү үр ашигтай, тогтвортой аргаар ашиглах зохион байгуулалтын бүтцийг хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, iii) гар аргаар алт олборлогчид болон бусад сонирхогч талуудад холбогдох мэдлэг чадварыг олгох замаар байгаль орчинд ээлтэй үйл ажиллагаа явуулахыг дэмжих үйл ажиллагаанууд байна.

Y. Нэгдсэн Үндэсний Байгууллага

НҮБ-ын хөгжлийн тусламжийн хүрээнд /2007-2011/ тодорхойлсон дараах үр дүнгүүд нь хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлыг шийдвэрлэхэд шууд ба шууд бус байдлаар хувь нэмрээ оруулах юм.

- Эмзэг бүлгийнхний /ядуучууд, алслагдсан хөдөө орон нутгийн болон хотын захын хорооллын иргэд, үндэсний цөөнх, эмэгтэйчүүд, залуучууд, албан ёсны бүртгэлгүй шилжин ирэгсэд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, өндөр настнууд/ ажил эрхлэх, хүрэлцэхүйц орлого олох боломж нэмэгдсэн байх¹¹⁵;
- Эмзэг бүлгийнхнийг жендерээс үүдэлтэй хүчирхийлэл, эдийн засгийн мөлжлөг, доромжлол, гадуурхах, алагчлахаас хамгаалах бодлого, эрх зүйн орчин бэхжсэн байна¹¹⁶.

YI. ОУХБ/АЙПЕК

¹¹⁴ http://www.sdc.mn/en/Home/Development_Cooperation/Combating_Human_Trafficking

¹¹⁵ НҮБ ХТХ, 2006-2011, Үр дүн 1

¹¹⁶ НҮБ ХТХ, 2006-2011, Үр дүн 3

Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийг устгахыг дэмжих хугацаат хөтөлбөр, 2005-2009 /2.9 сая ам доллар/:

ОУХБ/АЙПЕК –ийн Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийг устгахыг дэмжих хугацаат хөтөлбөр нь харилцан уялдаатай стратегийн дараах хоёр зорилтыг дэвшүүлсэн. Үүнд:

1. Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийн эсрэг үндэсний хэмжээний үйл ажиллагааг дэмжсэн эерэг орчныг бэхжүүлэх (бодлого, хууль тогтоомж, хуулийн хэрэгжүүлэлт, ойлголт, мэдлэг);
2. Охид, хөвгүүдийг тэвчишгүй хэлбэрийн хөдөлмөрөөс хөндийрүүлэх, нөхөн сэргээх, урьдчилан сэргийлэх зорилгоор Улаанбаатар хот, сонгосон аймгуудад орон нутгийн хэмжээний цогц үйл ажиллагааны загварыг хэрэгжүүлж, туршлагыг дэлгэрүүлэх.

Үндэсний хэмжээнд эерэг орчныг бэхжүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагаанууд явагдахын зэрэгцээ нийслэл хот болон сонгосон таван аймагт шууд туслалцааны төслүүд хэрэгжиж байна. Төслийн зорилтот бүлгүүд нь албан бус уурхайд болон хот газар албан бус хэвшилд ажиллаж байгаа, айлд мал маллаж байгаа, гэрийн үйлчлэгч хийж байгаа хүүхдүүд, мөн бэлгийн мөлжлөгт өртөж буй болон өртөх эрсдэлтэй хүүхдүүд юм.

2007 онд хийгдсэн төслийн дунд хугацааны үнэлгээнд, төсөл нь өмнөх шатны төслүүдийн туршлага дээрээ тулгуурлан, төслийн эхний хоёр жилийн хугацаанд төслийн зорилтуудыг ханган биелүүлэх чиглэлд нилээд ахицтай ажилласан гэж дүгнэжээ. Хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлаар бодлогын чиг хандлагыг тогтоох, мэдлэг буй болгох чиглэлээр тодорхой амжилтанд хүрч, мөн төсөл хэрэгжүүлсэн газруудад ХХТХ-үүдийг устгах орон нутгийн цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх тогтвортой үйл ажиллагааны суурийг сайн тавьсан. Төсөл хүүхдийн хөдөлмөрийн талаар үндэсний хэмжээнд бодлогын зохицуулалт хийх, орон нутгийн засаг захиргааны үүргийг нэмэгдүүлж чадавхийг бэхжүүлэх механизмыг бий болгоход чухал үүрэг гүйцэтгэж байна.

Үндэсний болон орон нутгийн түвшинд явуулж байгаа чадавхи бэхжүүлэх үйл ажиллагаанууд нь орон нутгийн хэрэгцээ шаардлагад нийцэж байгаа бөгөөд хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлыг орон нутагт шийдвэрлэх үйл ажиллагааны орон нутгийн загваруудыг бий болгох ажил аймгуудад нэлээд амжилттай хэрэгжиж байгаа боловч харин Улаанбаатар хотын хувьд ийм загвар бий болгох ажил хүндрэлтэй байна¹¹⁷.

Төслийн гол үйл ажиллагаанууд нь хүүхдийн хөдөлмөрийн талаарх тоо мэдээлэл, мэдлэгийг бий болгоход чиглэсэн ажлууд, мөн бодлого, зохицуулалт, хууль эрх зүй, түүний хэрэгжилт, чадавхи бэхжүүлэх, нөлөөлөх, ойлголтыг нэмэгдүүлэх, орон нутгийн үйл ажиллагааны загварууд, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэхэд чиглэсэн ажлууд байна. Төслөөс олон нийтийн ойлголтыг нэмэгдүүлж, сайн туршлагыг түгээн дэлгэрүүлэх, бодлого хууль эрх зүйн өөрчлөлтийн төлөө нөлөөллийн ажил хийх зорилготой байгуулагдсан ХХТХ-ийн эсрэг үндэсний сүлжээг дэмжин ажиллаж байна.

ҮII. НҮБ-ын Хүүхдийн Сан

Хүүхэд хамгааллын хөтөлбөр /2007-2011/:

Хүүхэд хамгааллын хөтөлбөр нь бодлого боловсруулагчид болон хэрэгжүүлэгчдийн чадавхийг бэхжүүлэх, нөлөөлөх зорилготой. Хөтөлбөрийн гол зорилтууд нь i) хүүхдийг хүчирхийлэл, дарамт, мөлжлөг, үл хайхрах байдлаас хамгаалах цогц систем, механизмыг бий болгох; ii) Хүүхдийн Эрхийн Конвенци болон олон улсын бусад стандартын зарчимд нийцүүлэн хүүхэд хамгааллын хууль эрх зүйн орчинг бий болгох, ялангуяа хүчирхийлэл, насанд хүрээгүй хүний гэмт хэрэг, бэлгийн мөлжлөгийн талаарх хууль эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох; iii) хүүхдийн хамгааллын асуудлаар төрийн байгууллагын болон

¹¹⁷ ОУХБ/АЙПЕК –ийн Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийг устгахыг дэмжих хугацаат хөтөлбөрийн дунд хугацааны үнэлгээ, 2007

ТББ-уудын үйлчилгээ үзүүлэх систем болон чадавхи бэхжүүлэх; iv) хүүхэд хамгааллын эерэг орчинг бүрдүүлэх асуудлаар бодлого боловсруулагчид, хэрэгжүүлэгчид болон иргэний нийгмийн дунд нөлөөллийн ажлыг нэмэгдүүлэх явдал болно.

Хүүхэд хамгааллын хөтөлбөр нь дараах дөрвөн төслөөр дамжин хэрэгждэг:

- **Мэдээллийн сан бий болгох:** Үндэсний Статистикийн Газартай /ҮСГ/ хамтран, хүүхэд хамгааллын хөтөлбөрийн төлөвлөлт, хяналт болон нөлөөллийн үйл ажиллагаанд ашиглах зорилгоор хүүхэд хамгааллын үзүүлэлтүүдийг ашиглан үндэсний хэмжээний мэдээллийн баазыг бий болгох, мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийх аргачлалыг боловсруулах ажлуудыг хийнэ. Энэ системийг алслагдсан орон нутгийн болон хотын нөхцөлд ашиглаж болохоор цогц байдлаар хөгжүүлнэ. /22,200 ам доллар, 2008/
- **Ойлголт нэмэгдүүлэх болон нөлөөлөл:** Хүүхэд хамгааллын асуудлыг үндэсний хэмжээнд зохицуулах байгууллагыг бэхжүүлэх, олон нийтийн ойлголтыг дээшлүүлэн иргэний нийгмийн оролцоог нэмэгдүүлэх, гэмт хэрэгт холбогдсон насанд хүрээгүй хүний хэргийг шийдвэрлэхтэй холбоотой үндэсний хууль тогтоомжийг НҮБ-ын болон олон улсын холбогдох стандартуудад нийцүүлэх үйл ажиллагаа явуулна. /64,500 ам доллар, 2008/
- **Хууль эрх зүй:** Хүүхдийг хүчирхийлэл, дарамт, мөлжлөг, үл хайхрах байдлаас хамгаалах бодлогын болон хууль эрх зүйн орчинг НҮБ-ын болон олон улсын холбогдох стандартуудад нийцүүлэн өөрчлөх зорилгын хүрээнд хүүхэд хамгааллын эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжүүлэх болон хяналт үнэлгээний системийг бий болгох, гэмт хэрэгт холбогдсон насанд хүрээгүй хүний хэргийг шийдвэрлэх хууль эрх зүйн өөрчлөлтийг бий болгоно. /167,500 ам доллар, 2008/
- **Чадавхи бэхжүүлэх:** Гэмт хэрэгт холбогдсон хүүхдүүдийн хэргийг хүүхдэд ээлтэй байдлаар шийдвэрлэх талаар шүүгч, өмгөөлөгч болон хууль хэргжүүлэх байгууллагын ажилтнууд, нийгмийн ажилтнуудын чадавхийг бэхжүүлэх үйл ажиллагаа явуулдаг. Мөн хүчирхийлэл, хүүхэд эмэгтэйчүүдийг худалдах, бэлгийн мөлжлөгөөс урьдчилан сэргийлэх үйлчилгээ үзүүлдэг байгууллагын ажилтнууд болон УИХ дахь хүүхдийн хөгжил, хамгааллын лобби бүлгийн чадавхи бэхжүүлэх чиглэлд ажилладаг. /81,500 ам доллар, 2008/

Боловсрол хөтөлбөр (2007-2011)

Хүүхдэд ээлтэй сургууль төсөл нь үндэсний болон, орон нутаг, сургуулийн түвшинд хүүхдэд ээлтэй сурах, сургах орчинг бий болгох, багш бэлтгэх болон давтан бэлтгэх сургалтын хүрээнд бага болон суурь боловсролын багш нарын хүүхэд төвтэй сургалтын чадавхийг бэхжүүлэхэд нь засгийн газарт дэмжлэг үзүүлэх төсөл.

Мөн сургуулийн хөгжлийн зөвлөлийн чадавхийг бэхжүүлэн, сургуулийн удирдлагын үйл ажиллагаанд багш, эцэг эх, хүүхдийн оролцоог хангах, ялангуяа хүчирхийлэл, дарамт, бие махбодийн хүчирхийллийн асуудлуудыг шийдвэрлэхэд онцгойлон анхаардаг. /841,200 ам доллар, 2008/

Албан бус боловсрол төсөл нь сургуулийн гадна байгаа болон сургууль завсардсан хүүхдүүд, ялангуяа үндэсний цөөнхийн хүүхдүүдэд боловсрол эзэмших хоёр дахь боломжийг олгохыг зорьдог. Дүйцүүлэх хөтөлбөр болон албан бус сургалтын бодлого боловсруулах, албан бус боловсролын системийн үр дүнг хянах мониторингийн системийг бий болгохыг дэмжинэ. /630,900 ам доллар, 2008/

НҮБ-ын хамтарсан хөтөлбөр: Эмэгтэйчүүд, хүүхдийн эсрэг хүчирхийллээс сэргийлэх хөтөлбөр¹¹⁸, 2007-2008, / 213,000 ам доллар/

Эмэгтэйчүүд, хүүхдийн эсрэг хүчирхийллээс сэргийлэх энэхүү хөтөлбөр нь НҮБХХ, НҮБСШУБ, НҮБХАС, НҮБХС болон ДЭМБ-ын хамтарсан хөтөлбөр. Хөтөлбөрийн зорилго нь эмэгтэйчүүд, хүүхдийн эсрэг хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг дэмжих, хууль эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, олон нийтийг чадваржуулах, хүчирхийллийн хохирогчдод чиглэсэн зөвлөх үйлчилгээг хөгжүүлэх замаар хүчирхийлэлтэй тэмцэх засгийн газрын болон иргэний нийгмийн хүчин чармайлтыг дэмжих, эдгээр үйл ажиллагаанд НҮБ-ын байгууллагуудын дэмжих үүргийг бэхжүүлэх явдал юм.

НҮБ-ын байгууллагууд дараах үндсэн дөрвөн чиглэлээр үндэсний байгууллагуудтай хамтран ажиллаж байна: 1) эмэгтэйчүүд, хүүхдийн эсрэг хүчирхийллийн талаарх найдвартай, харьцуулж болохуйц тоо баримт цуглуулах хүчин чармайлтыг дээшлүүлж, баримт нотолгоонд суурилсан нөлөөлөл, бодлогын өөрчлөлтийг дэмжих, урьдчилан сэргийлэх үйлчилгээг бий болгох, ii) гэр бүлийн болон бэлгийн хүчирхийлэл, хүн худалдах гэмт хэргийн хохирогчдод үзүүлэх үйлчилгээг сайжруулах, бэхжүүлэх, iii) хохирогчдод үйлчилгээ үзүүлэх үйлчилгээний байгууллагуудын институцийн болон техникийн чадавхийг бэхжүүлэх, iv) Засгийн газрын байгууллагууд болон эмэгтэйчүүд, хүүхдийн эрхийг хамгаалах байгууллагууд, олон улсын хэмжээнд болон орон нутгийн түвшинд ажилладаг хэвлэл мэдээллийнхэнтэй хамтын ажиллагаагаа бэхжүүлэх.

YIII. ТББ-ууд болон бусад сонирхогч талуудын үүрэг

Хүүхдийн хөдөлмөрийг устгахад шууд ба шууд бус хэлбэрээр хувь нэмрээ оруулж байгаа олон улсын болон орон нутгийн төрийн бус байгууллагууд олон байна. Гэхдээ орон нутгийн олонх ТББ-уудын үйл ажиллагаа нь хязгаарлагдмал байгаа тул энэ чиглэлээр төвлөрч ажилладаг, байнгын үйл ажиллагаа явуулдаг цөөн байгууллагуудаас бусад байгууллагуудын үйл ажиллагааг дараах байдлаар нэгтгэн танилцуулж байна. Хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудалтай шууд хэлбэрээр ажилладаг байгууллагын тоо харьцангуй цөөн, харин шууд бусаар хувь нэмэр оруулдаг олон байгууллагууд байна.

Эдгээр байгууллагуудын үйл ажиллагааг нь тоймлон үзвэл дараах зүр дураг харагдаж байна:

- Олон нийтийн болон ажил олгогчид, багш нар, эцэг эх, эмч, хуульч, цагдаа гэх мэт тодорхой зорилтот бүлгийн ойлголтыг нэмэгдүүлэх, урьдчилан сэргийлэх;
- Зурагт хуудас, мэдээллийн хуудас, товхимол болон мэдээллийн бусад хэрэгслийг боловсруулж хэвлэх, түгээх; радио болон телевизийн хөтөлбөр бэлдүүлж нийтэд хүргэх; хүүхдийн хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн талаар мэдээлэл хийх, сургалт зохион байгуулах;
- Сургууль завсардахаас урьдчилан сэргийлэх, завсардсан хүүхдүүдэд албан бус боловсрол олгох, сургуульд эргэн ороход нь туслах, мэргэжлийн болон ур чадварын болон амьдрах ухааны сургалтуудад хамруулах, бага насны хүүхдэд сургуулийн өмнөх боловсрол олгох, сургуульд элсэн ороход нь туслах болон эрэгтэй хүүхдүүд рүү тухайлан чиглэсэн хөгжлийн үйл ажиллагаанууд явуулах;
- Хөдөлмөрөөс хөндийрүүлэх, нөхөн сэргээх
- Албан бус сургалтууд, эрүүл мэндийн болон нийгмийн үйлчилгээ, мэргэжлийн болон ур чадварын сургалтуудад хамруулах, гэр бүлийн насанд хүрсэн гишүүдийг орлого нэмэгдүүлэх үйл ажиллагаанд болон ажил эрхлэхэд зуучилж туслах, хуулийн болон сэтгэл зүйн зөвлөгөө өгөх, бэлгийн мөлжлөгт өртсөн хүүхдүүдэд нөхөн сэргээх үйлчилгээ үзүүлэх;
- Бодлого, судалгаа, нөлөөллийн ажил:
- Хүүхдийн хөдөлмөрийн төрөл, тархац, үйлчилгээнүүд, шинээр гарч ирж байгаа

¹¹⁸ <http://www.undp.mn/dghr-jp.html>

хэлбэрүүд /тухайлбал гэрийн үйлчлэгчийн хөдөлмөр гэх мэт/-ийн талаар бага хэмжээний судалгаанууд; үндэсний болон орон нутгийн бодлого, дүрэм журам, зохицуулалтанд өөрчлөлт оруулах бодлого, нөлөөллийн ажлууд.

Орон нутгийн ТББ-ууд

Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийн эсрэг үндэсний сүлжээ:

2008 оны 10 сард ОУХБ/АЙПЕК-ийн төслийн дэмжлэгтэйгээр байгуулагдсан. Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийг устгах үндэсний стратегийн хэрэгжилтэнд хувь нэмэр оруулах сонирхолтой хорь гаруй төрийн болон төрийн бус байгууллагууд энэ сүлжээнд нэгдэн орсон. ОУХБ/АЙПЕК- тэй хамтран ажилладаг төрийн бус байгууллагууд энэ сүлжээний тэргүүлэгч байгууллагууд болж байна. Үүнд:

- *Тэгш Мөр Төв*, сүлжээний зохицуулагч байгууллага, боловсролын болон хөгжлийн үйл ажиллагаагаар дамжуулан УБ хотын захууд дээр хөдөлмөр эрхлэгч хүүхдүүдийг хөдөлмөрөөс хөндийрүүлэх, нөхөн сэргээх үйл ажиллагаа явуулахаас гадна захуудын удирдлагыг хүүхдийн хөдөлмөрийн эсрэг үйл ажиллагаанд татан оролцуулдаг.
- *Өсвөр Үеийнхний Хөгжлийн Төв*, орон нутгийн ЭКПАТ сүлжээний зохицуулагч байгууллага. Охидыг бэлгийн мөлжлөгөөс урьдчилан сэргийлэх, хөндийрүүлэх, нөхөн сэргээх үйлчилгээ үзүүлж, бэлгийн мөлжлөгийн талаар олон нийтийн ойлголтыг нэмэгдүүлэх үйл ажиллагаа явуулдаг.
- *Монголын Хүүхдийн Эрхийн Төв*, хүүхдийн эрхийг хамгаалахын төлөө байгууллага. Сургууль завсардсан хүүхдүүдийг хөдөлмөр эрхлэхээс урьдчилан сэргийлэх, шилжин суурьшсан эмзэг бүлгийн хүүхдүүдэд үзүүлэх үйлчилгээг сайжруулах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг.
- *Гэр Бүлийн Хөгжлийн Төв*, сургуулийн өмнөх боловсролд хамруулах замаар эмзэг бүлгийн бага насны хүүхдийг хөдөлмөр эрхлэхээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа явуулдаг.
- *УБ хотын Улаан Загалмайн Хороо*, УБ хотын хогийн цэгүүд дээр ажилладаг хүүхдүүдийг хөдөлмөрөөс нь хөндийрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх, бусад сонирхогч байгууллагуудтай хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх чиглэлээр ажилладаг.

ЭКПАТ¹¹⁹ үндэсний сүлжээ: 2003 онд байгуулагдсан, 2004 оны 2 сараас олон улсын ЭКПАТ сүлжээний гишүүн. Монгол улсад хүүхдийн эрхийг хамгаалах, хүүхдийн биеийг үнэлэх, бэлгийн мөлжлөгийн зорилгоор худалдах, садар самуунд ашиглахаас урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох үйл ажиллагаа явуулдаг. Нийт гуч гаруй гишүүн байгууллагуудтай, цөөн тооны төрийн байгууллага болон олон улсын ТББ-уудтай, дийлэнх нь орон нутгийн ТББ-ууд байдаг.

Монголын Хүйсийн Тэгш Эрхийн Төв, 2002 онд хүн худалдахын эсрэг тэмцэх зорилготойгоор байгуулагдсан. Шилжин суурьшилт эрхэлсэн олон улсын байгууллагын техникийн болон санхүүгийн тусламжтайгаар, хүн худалдах гэмт хэргийн хохирогчдыг хамгаалах, нийгэмшүүлэх, нөхөн сэргээх, хөгжүүлэх, чадваржуулах үйл ажиллагаа явуулдаг. Мөн засгийн газар болон иргэний нийгмийн байгууллагуудтай хамтран жендерийн тэгш байдлын талаар нөлөөллийн ажил хийдэг.

Хүний Аюулгүй Байдлын Судалгааны Төв, орон нутгийн төрийн бус байгууллага. Монгол дахь хүн худалдах гэмт хэрэгтэй тэмцэх хөтөлбөрийг /2008-2010/ Швейцарын Хөгжлийн Агентлагтай хамтран хэрэгжүүлж байна.

¹¹⁹ ECPAT –End Child Prostitution, Child Pornography an Trafficking of children for Sexual Exploitation

Олон улсын ТББ-ууд

Дэлхийн Зөн ОУБ

“Эрсдэлд байгаа хүүхдүүд” хөтөлбөр

Гол зорилтууд нь i) хараа хяналтгүй хүүхдүүдийг нөхөн сэргээх, гэр бүлтэй нь эргэн нэгтгэх үйлчилгээ /хараа хяналтгүй хүүхдүүдийн халамжийн төв, өдрийн үйлчилгээний төв, ур чадварын төвүүд/; ii) эрсдэлд байгаа хүүхдүүдийн гэр бүлийг дэмжих /гэр бүл эргэн нэгтгэхийг дэмжих, эцэг эх, хүүхдүүдэд чиглэсэн гэр бүлийн орлого нэмэгдүүлэх болон ур чадварын сургалтууд, “хуурай” аав ээжийн төсөл; iii) гэмт хэрэгт холбогдсон хүүхдүүдийг нөхөн сэргээх /хорихоос өөр төрлийн ялтай хүүхдүүдийн хөгжлийн төв, ял эдэлж байгаа хүүхдүүдэд чиглэсэн хөгжлийн болон нөхөн сэргээх үйл ажиллагаа/.

Хөтөлбөрийн хүрээний жижиг төслүүдээр дамжуулан хүүхдийн оролцоог дэмжих, сургууль завсардсан хүүхдүүдэд албан бус боловсрол олгох, ерөнхий боловсролын сургууль болон техник мэргэжлийн сургуульд шилжин сурахад нь туслах, сургуулийн багш ажилтнуудын хандлагыг өөрчлөх, эрсдэлд байгаа хүүхдүүдэд чиглэсэн хөгжлийн үйл ажиллагаа явуулах, эцэг эхчүүдэд зориулсан сургалт, ядуу гэр бүлийн хүүхдүүд болон орон гэргүй хүмүүст дэмжлэг үзүүлэх, сургуулийн хэрэгсэл олгох замаар сургууль завсардалтаас урьдчилан сэргийлэх гэх мэт үйл ажиллагаа явуулдаг.

“ Хүүхдийн эрх ба нөлөөлөл” хөтөлбөр

Хөтөлбөрийн хүрээний жижиг төслүүд нь хүүхдийг хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах /хүүхдийн оролцоог дэмжих, хүүхдийн эрхийн сургалт, хүүхэд эцэг эхчүүдэд зориулсан зөвлөгөө өгөх болон нийгмийн ажлын үйлчилгээ/, хүүхдийн оролцоо, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдэд зориулсан олон нийтэд суурилсан үйлчилгээ, гэр бүлийн хүчирхийллийн эсрэг үйлчилгээ /хүчирхийллийн хохирогчдод үзүүлэх дэмжлэг, үйлчилгээний арга зүйг боловсронгуй болгох/, хүүхэд эмэгтэйчүүдийг худалдахын эсрэг үйл ажиллагаа /судалгаа, сургалт, олон нийтийн ойлголтыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн ажлууд, хохирогчдод үзүүлэх дэмжлэг, хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох нөлөөллийн ажил, хүн худалдахын эсрэг нийгмийн хяналтыг хөгжүүлэх/, хүүхдэд ээлтэй хууль эрх зүйн орчныг бий болгох болон хүүхдийн эрхийн талаар байгууллагын дотоод чадавхийг бэхжүүлэхэд чиглэгдэж байна.

АДРА

Гэр бүлийн боловсролын төсөл

Сургууль завсардсан хүүхдүүдэд бичиг үсгийн болон тоо тооллын сургалт явуулж, тэднийг сургуульд эргэн ороход нь тусалдаг. Эрсдэлд байгаа хүүхдүүдийн эцэг эхэд жижиг бизнес хөгжүүлэх болон хөдөлмөр эрхлэх ур чадвар олоход туслах замаар эцэг эхчүүд хүүхдийнхээ боловсролыг дэмжих, тэднийг эрсдэлтэй зан үйлд автахгүй байхад нь туслах боломжтой болгохыг зорьдог.

Залуучуудыг дэмжих төсөл

Эрсдэлд байгаа өсвөр үеийнхэн болон залуучуудад /тухайлбал сургууль завсардсан, гэмт хэрэгт холбогдсон, халамж асрамжийн болон бусад институцэд амьдарч байгаа/ мэргэжлийн боловсролын болон өөрийгөө хөгжүүлэх сургалтуудыг зохион байгуулдаг.

Залуучуудын Horizon төсөл

Эрсдэлд байгаа өсвөр үеийнхний дунд хүүхэд-хүүхэддээ гэсэн зарчмаар амьдрах ухааны сургалт болон хүчирхийллийн асуудлаар боловсролын хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлдэг. Төсөл

нь өсвөр үеийнхэн болон залуучуудын амьдралд шаардагдах мэдлэг, амьдрах ухааны ур чадваруудыг олгохыг зорьдог.

Их Британий Хүүхдийн Ивээх Сан

Хүүхэд хамгааллын хөтөлбөр:

Хөтөлбөрийн гол үйл ажиллагаанууд нь i) хүүхдийг бие махбодийн болон сэтгэл санааны хүчирхийлэл, дарамтаас бүх орчинд хамгаалах чиглэлээр чадавхи бэхжүүлэх болон бодлогод нөлөөлөх, хүүхэд хамгааллын системийг бий болгох, хүчирхийллийн асуудлаарх олон нийтийн ойлголтыг өөрчилж хүүхэд хүмүүжүүлэх эерэг аргуудыг түгээн дэлгэрүүлэх, ii) халамжийн төв болон хараа хяналтгүй хүүхдүүдэд үйлчилдэг өдрийн үйлчилгээний төв болон олон нийтийн төвүүдийн үйл ажиллагаагаар дамжуулан олон нийтэд суурилсан хүүхэд хамгааллын үйлчилгээг бий болгох, дэлгэрүүлэх явдал юм.

Боловсролын хөтөлбөр:

- *Хүчирхийллээс ангид боловсролын орчин бий болгохыг дэмжих төсөл, 2008-2011, /435,000 ам доллар/.*

Төслийн зорилго нь i) сургуулийн захирал, багш нар гэх мэт боловсролын байгууллагын ажилтнууд боловсролын тухайн хуулинд орсон өөрчлөлтийг /2006/ мэддэг, хэрэгжүүлдэг болох; ii) багш нар хүүхдүүдтэй ажиллахдаа хүчирхийллийн бус аргуудыг хэрэглэдэг болох; iii) эцэг эх, хүүхдүүд сургуулийн үйл ажиллагаанд идэвхитэй оролцдог болох; iv) боловсролын болон эрүүл мэндийн мэргэжлийн хяналтын мэргэжилтнүүдийн зүгээс сургуулийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих зохих ур чадвар дээшилсэн байх; v) бие махбодийн хүчирхийлэл, ялгаварлан гадуурхалт, хүүхдээс хууль бус мөнгө татах зэрэг асуудлаар боловсролын тухай хуулинд орсон өөрчлөлтийн талаар олон нийтийн ойлголт нэмэгдсэн байх явдал юм.

- *Суралцагчдыг хүчирхийллийн бус аргаар хүмүүжүүлэхийг дэмжих төсөл, 2008-2009, /24,000 фунт стерлинг/*

Төслийн зорилго нь i) боловсролын хуулинд орсон өөрчлөлтүүдийн талаар сургуулийн захирал, багш нар, эцэг эх, олон нийтийн ойлголтыг нэмэгдүүлэх; ii) багш бэлддэг сургалтын хөтөлбөр нь бэлтгэгдэн гарч байгаа багш нар хүүхдийг хүчирхийллийн бус аргаар хүмүүжүүлэх арга замуудыг эзэмшсэн байхыг дэмжих, нөлөөлөх; iii) багш нарт зориулсан сургалтын болон гарын авлага материалыг боловсруулах зэрэг болно.

IX. Бусад хамтран ажиллагч байгууллагууд

Орон нутгийн төрийн байгууллагууд: Хот болон орон нутгийн төр, захиргааны байгууллагууд хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлыг шийдвэрлэхэд тодорхой ажлуудыг хэрэгжүүлж байна. Ялангуяа, ОУХБ/АЙПЕК хөтөлбөрийн хүрээнд хамтран ажилладаг орон нутгийн байгууллагууд¹²⁰ хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлаар тодорхой туршлага хуримталж хүчин чармайлт гарган ажиллаж байна.

Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн Холбоо /МҮЭХ/ - үйлдвэрчний эвлэлүүдийн төв байгууллага. Сүүлийн хэдэн жилд нэлээд том бүтцийн өөрчлөлтөд орсон тул хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэх чадавхийг нь бэхжүүлэх шаардлагатай.

¹²⁰ ОУХБ/АЙПЕК хөтөлбөр нь Улаанбаатар хот, нийслэлийн Налайх дүүрэг, Төв, Дорнод, Дорноговь, Өвөрхангай болон Баянхонгор аймгуудад төсөл хэрэгжүүлж байна.

Монголын Ажил Олгогч Эздийн Нэгдсэн Холбоо /МАОЭНХ/, 1990 онд байгуулагдсан, бүх 21 аймагт салбартай, үндэсний хэмжээнд засгийн газарт дуу хоолойгоо гаргах боломжтой. 1998 онд Олон Улсын Ажил Олгогчдын Холбооны гишүүн болсон бөгөөд 1993 оноос хойш ОУХБ-тай нягт хамтран ажиллаж байна. МАОЭНХ нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудлаарх салбар зөвлөл, хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудлаарх үндэсний зохицуулах хорооны гишүүн байгууллага.

МҮЭХ болон МАОЭНХ нь нийгмийн олон талын асуудлаар, тухайлбал үйлдвэрлэлийн харилцаа, боловсрол сургалт, эрүүл мэнд ба аюулгүй байдал, нийгмийн халамж болон хөдөлмөрийн зах зээлийн асуудлаарх үндэсний хэмжээний бүтэц, төлөөлөлд оролцдог.

Үүнд:

- Нийгмийн зөвшилцлийн гурван талт үндэсний зөвлөл
- Үйлдвэрлэлийн аюулгүй байдал, эрүүл мэндийн үндэсний зөвлөл
- ОУХБ-ын стандартыг нэвтрүүлэх гурван талт үндэсний зөвлөл
- Мэргэжлийн боловсролын сургалтын үндэсний зөвлөл
- Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үндэсний зөвлөл

Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс /ХЭҮК/, Монгол Улсын Үндсэн хууль, олон улсын гэрээнд заасан хүний эрх, эрх чөлөөний тухай заалтын хэрэгжилтэд хяналт тавьж, хүний эрхийг сахин хамгаалах, хөхүүлэн дэмжих зорилготойгоор анх 2001 онд байгуулагдсан. ХЭҮК нь хүний эрхэд суурилсан, системийн өөрчлөлтийг дэмжихэд хүчтэй хамтрагч.

УИХ дахь Хүүхдийн Хөгжил, Хамгааллыг Дэмжих Лобби Бүлэг, 2005 онд байгуулагдсан. Энэ бүлэг нь байгуулагдсан цагаасаа эхлэн хүүхэдтэй холбоотой асуудлаар шинэ хууль боловсруулах, холбогдох хуулиудад өөрчлөлт оруулахад иргэний нийгмийн байгууллагууд болон судагааны байгууллагуудтай хамтран ажиллах тал дээр амжилттай ажилласан. 2008 оны сонгуулиар бүлгийн бүрэлдэхүүнд өөрчлөлт орсон ч бүлгийн гол гишүүд хэвээр байгаа тул хүүхдийн эрхийг хамгаалах бодлого, хууль эрх зүйн өөрчлөлтийг хийхэд хүчтэй механизм хэвээр байх боломжтой.